

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

17.022.1(497.4)

POGOVORI o prihodnosti Slovenije pri predsedniku Slovenije. 2,
O vrednotah - Ljubljana : Urad Predsednika Republike, 2004

ISBN 961-91263-2-7

128944384

II. pogovor

O VREDNOTAH

Ljubljana, 19. november 2003

*P*red vami je drugi zbornik, ki je nastal na podlagi pogovorov o prihodnosti Slovenije pri predsedniku republike dr. Janezu Drnovšku. Pogovori so bili posvečeni vprašanjem vrednot in njihovega uveljavljanja, potekali pa so v Ljubljani novembra 2003.

Ker gre za temo, ki zadeva ali bi morala zadevati tako rekoč vsa področja življenja državljanov in državljanek ter delovanja družbe in države, smo skušali k sodelovanju pritegniti čim različnejše ljudi. Tako so bili med vabljenimi ugledni posamezniki z različnih akademskih področij, še predvsem humanističnih in družboslovnih, predstavniki ver, politike ter različnih nevladnih organizacij in civilne družbe.

Njihove misli si lahko preberete v prvem delu zbornika, v katerem objavljamo dobesedni zapis razprave, ki je potekala skoraj šest ur. Poleg zapisa razprave so v zbornik vključeni tudi pisni prispevki, ki so jih pripravili sodelujoči v razpravi.

Tako kot je raznovrstna sestava razpravljavcev, se razlikujejo tudi njihove misli o tem, kaj so oziroma bi morale biti glavne vrednote slovenske družbe in države. Prav tako so različna mnenja o tem, kdo je predvsem odgovoren za razvijanje in prenašanje teh vrednot. Zaradi takšne različnosti, ki jo nedvomno narekuje že sama narava obravnavane teme, seveda ni mogoče sprejeti enoznačnih sklepov.

Pred vami je torej zbir različnih pogledov in mnenj in upamo, da zanimivo branje, ki bo spodbuda za nadaljnji razmislek o pomenu vrednot in njihovega spoštovanja za našo sedanjost in prihodnost.

Urad predsednika
Republike Slovenije

Kazalo

I. VABILO PREDSEDNIKA REPUBLIKE NA DRUGI POGOVOR O PRIHODNOSTI SLOVENIJE	9
II. POGOVOR	11
III. PISNI PRISPEVKI UDELEŽENCEV	89
Uvodni prispevki	
Dr. Tine Hribar	89
Dr. Jože Krašovec	95
Alenka Puhar	99
Dr. Niko Toš	105
Dr. Mirjana Ule	115
Drugi prispevki	
Dr. Frane Adam	122
Dr. Andrej Bajuk	126
Dr. France Bernik	130
Dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič	132
Dr. Aleš Debeljak	135
Alenka Jeraj	139
Dr. Janez Juhant	142
Dr. Anica Mikuš Kos	146
Dr. Marko Milosavljević	149
Dr. Janek Musek	151
Mag. Tanja Salecl	168
Jože Snoj	172
Dr. Anton Stres	174
Dr. Darko Štrajn	177
Dr. Ivan Štuhec	180
Dr. Cirila Toplak	183
Priloga: SODELUJOČI NA POGOVORU O PRIHODNOSTI SLOVENIJE	186

I. VABILO PREDSEDNIKA REPUBLIKE NA DRUGI POGOVOR O PRIHODNOSTI SLOVENIJE

V Ljubljani, 10. novembra 2003

Spoštovani,

vljudno Vas vabim na pogovor o prihodnosti Slovenije, ki bo v sredo, 19. novembra 2003 ob 10. uri v Veliki sejni dvorani Vlade Republike Slovenije na Gregorčičevi 27 v Ljubljani.

Namen pogovora je spodbuditi razmislek o vrednotah, ki opredeljujejo, ali pa bi morale opredeljevati naše skupno življenje. V razpravi bomo skušali odgovoriti na tri sklope vprašanj, in sicer: katere so vrednote, s katerimi se danes najbolj istovetimo, kakšni so trendi razvoja vrednostnih sistemov ter katere vrednote bi morali bolj uveljavljati in kako.

Splošne skupne vrednote so začrtane v ustavi, temeljnem dokumentu slovenske države in družbe. So vrednote demokracije in svobode, vladavine prava, človekovih pravic in temeljnih svoboščin, strpnosti, solidarnosti in socialne pravičnosti ter spoštovanja narave dovolj prisotne v našem razmišljanju in delovanju? Kako ustvarjati razmere za njihovo večje uveljavljanje pri odločanju na vseh ravneh družbenega, političnega in gospodarskega življenja? In še, katere so tiste vrednote, ki smo jih najbolj ponotranjili in ki najbolj usmerjajo naša dejanja?

V dinamičnem okolju, ki ga zaznamujejo hiter razvoj tehnologije in globalizacijski procesi, so tudi vrednote izpostavljene novim izzivom in zahtevam po spremembah. V tem okviru razmislek vključuje tudi vprašanje, ali lahko ob vse večji globalni povezanosti ter razčlenjenosti odnosov in istovetnosti sploh govorimo o nekem splošnem sistemu vrednot in skupni vrednostni podtati?

Končno vprašanje, na katero moramo iskati odgovore, je, katere so tiste vrednote, ki jih moramo poudarjati in razvijati kot vrednote, ki bodo zagotavljale hkrati ustrezno odprtost do svetovnih dogajanj in določeno kontinuiteto, predvidljivost in trajnost na pozitivni vsoti temelječih odnosov.

Vaši pogledi na navedena vprašanja oziroma na vprašanja, za katera sami menite, da so v povezavi s tematiko vrednot najpomembnejša, bodo dobrodošel prispevek k vrednotnemu osmišljanju in naravnavanju prihodnjega razvoja slovenske družbe.

V upanju, da se boste odzvali mojemu vabilu, se Vam vnaprej zahvaljujem.

Z odličnimi pozdravi,

Dr. Janez Drnovšek,
predsednik Republike Slovenije

II. POGOVOR

Predsednik dr. Janez Drnovšek: Spoštovani, začenjamo drugo razpravo, in sicer na temo vrednot. Zahvaljujem se vam za vaš odziv, vašo udeležbo in tudi prispevke, ki ste jih že vnaprej poslali na to temo. Kot veste, smo pred dobrim mesecem začeli vrsto pogovorov o prihodnosti, če jih tako označim. Začeli smo razpravljati o strateškem položaju Slovenije v svetu, njeni umestitvi v svet, oceni možnih scenarijev prihodnjega razvoja. Po moji oceni je bila takrat razprava zelo zanimiva, zelo koristna in poslali smo že glavne usmeritve in ugotovitve prve razprave.

Dogovorili smo se, da bi bila druga tema pogovor o vrednotah. Težko jo je povsem točno opredeliti. Tudi današnji pogovor nima ambicije, da bi prišli do nekega skupnega dogovora o vrednotah ali sistemu vrednot, ki bi mu v Sloveniji dali prednost in ga posebej omenjali. Daleč od tega. Naša ambicija je, da bi odprli razpravo o tem, jo poživili. Tema seveda obstaja povsod, vsak človek se srečuje z vprašanjem o svojih vrednotah, svojega odnosa do sveta, svojega ocenjevanja: kaj je vredno, kaj je dobro. Zdelo se nam je, da bi bilo morda na tej točki našega razvoja koristno opraviti nekoliko temeljitejšo razpravo o tem.

Za nami je obdobje, ki mu običajno pravimo tranzicija. V tem času so se tudi vrednote, ki so bile veljavne ali ustaljene v prejšnjem družbenoekonomskem sistemu, znašle na prepihu, v novih okoliščinah. In na tej točki je morda koristno videti, kje smo danes, kaj in kako razmišljamo, kako gledamo na svet, kako gledamo na medsebojne odnose, katere vrednote ocenjujemo kot pomembne, katere so tiste, ki nam lahko omogočajo naprej skupno življenje, katere so tiste, ki nas bodo peljale v trden, konstruktiven razvoj in ne v destrukcijo. Postavlja se seveda veliko novih vprašanj in izzivov. Ko govorimo o vrednotah, seveda ne govorimo samo o vrednotah Slovenk in Slovencev, ampak govorimo tudi predvsem o univerzalnih vrednotah in zato je okvir našega razmišljanja širši. Postavlja se vprašanje, kako lahko človeštvo preživi ob številnih novih izzivih, ki v ospredje vedno bolj postavljajo vprašanje vrednot. Hiter tehnološki razvoj, hiter razvoj znanosti, hiter gospodarski razvoj spremlja vrsta izzivov, vrsta nevarnosti: od onesnaževanja okolja, razvoja orožja za množično uničevanje, kar vse lahko pripelje do tega, da lahko človeštvo, če ne bo našlo medsebojne komunikacije, skupnih vrednot, na katerih lahko preživi, zadenejo tudi velike katastrofe ali celo propad. Zato je seveda

vprašanje vrednot danes v Sloveniji in svetu najbrž ključno vprašanje: katere stvari so za nas pomembne, kako bomo lahko skupno z njimi živeli konstruktivno, zadovoljno in prostovoljno v svobodi in pri tem ne zašli v kaotična ali katastrofalna gibanja. V uvodu ne bi želel postavljati posebnih vsebinskih trditev, to bi želel prepustiti razpravi. Dogovorili smo se, da bi danes začeli z uvodnimi izhodišči, predstavitevjo uvodnih razmišljanj, dogovorili smo se s petimi sodelujočimi, da jih pripravijo in so jih tudi že napisali. Prosim, najprej uvodničarji, nato pa sledi razprava. Hvala lepa.

Dr. Tine Hribar: Hvala lepa, spoštovani predsednik, spoštovani zbor. Ker je moj referat razdeljen, ga ne bom obnavljal, ga bom samo na kratko povzel in ga prežal z dodatno osvetlitvijo. Temu komentarju bi dodal naslov: »Ni vizije brez revizije.« Kaj to pomeni, bo razvidno po tej eksplikaciji. V samem referatu izhajam iz temeljnih vrednot svetovnega etosa in cilj slovenstva kot evroslovenstva vidim v tem, da se čim bolj približamo temeljnim vrednotam človeštva. Ni jih veliko, štiri so: ena čisto formalna, imenuje se zlato pravilo in se glasi: »ne stori drugemu tega, česar ne želiš, da bi drugi storil tebi«; potem so pa tri vsebinske, in sicer »svetost življenja«; »posvečenost mrtvih« in »človekovo dostojanstvo«. Slovenci smo lahko ponosni, da naša sodišča že več desetletij niso izrekla smrtnih kazni in da naša ustava, ustava samostojne Slovenije, izrecno prepoveduje smrtno kazen, kar velja za vse ustave sodobne Evrope. To je privedlo do zelo velike duhovne spremembe, povsem novega vzdušja, ki se ga morda še ne zavedamo vsi, se pa ga zavedajo mlade generacije. To pomeni, da evropske države niso več samo socialne in pravne, ampak so tudi etične države, kajti izhajajo iz temeljnih načel svetovnega etosa. S tem se je seveda stvar začela obračati, razvili so se novi pogledi, nove ocene preteklosti. Do teh sprememb so bile dopuščene smrtni obsodbe, izrekale so se smrtni kazni, izvajale so se usmrtitve, usmrtitve pomenijo sodno verificirano izvršbo smrtnih kazni. Vsaka usmrtitev je pravna usmrtitev. Ni protipravnih usmrtitev. Protipravna usmrtitev je umor. In če se zdaj ozremo nazaj z vidika svetovnega etosa in novih evropskih ustav na te usmrtitve, ki so se dogajale še pred desetletji, moramo ugotoviti, da so bila z nekakšnega vidika ta dejanja umori. Tudi če so bila pravno sankcionirana, so bila z današnjega vidika umori. Se pravi, da imamo dve vrsti umorov: najprej so tisti najgrozovitejši, se pravi zunajsodni poboji, ki sploh niso usmrtitve, ampak so neposredni umori, in imamo te pravne usmrtitve, ki so tudi umori z vidika današnjih ustav. Če bi se danes našlo neko sodišče in izreklo smrtno kazen in bi nekdo izvedel usmrtitev v imenu te smrtnih kazni, bi bil to zločin. Bil bi ne samo etično-pravno naravno obsojen, ampak bi podlegel tudi kaznivim ukrepom, priznan bi bil kot zločin pozitivnega prava. In tu smo Slovenci na ravni evro-

pejstva, se pravi smo Evroslovenci. Pri drugi vrednoti pa je veliko hujše, gre za posvečenost smrti. Imamo povojni pomor, do katerega še nismo zavzeli čistega odnosa, ga nismo poimenovali s pravim imenom in žal še danes, in to dobesedno, ne v prenesenem pomenu, padajo iz omar kosti nepokopanih mrtvecev, mrtvecev brez grobov. Če greste danes na sodne inštitute, boste videli, da imajo polne vreče omar teh kosti, recimo iz Slovenske Bistrice, in ker je vsega tega polno, če jih odpreš, bodo padle ven. In ti nepokopani mrtveci še vedno niso pokopani, nimajo grobov, nimajo pravih spomenikov z ustreznimi napisi. Mislim, da je slej ko prej treba zavzeti čisti odnos do teh stvari, da moramo to razčistiti. Vedno sem bil proti lustracijam, ampak dosledno zagovarjam katarzo. Katarza je mogoča samo na podlagi priznanja resnic, resnice in poimenovanja stvari s pravim imenom. Ta povojni zločin je bil zločin z veliko začetnico. Prelamlja z vsemi temeljnimi vrednotami svetovnega etosa, ne samo svetosti življenja. Ljudje so bili pobiti. Ti ljudje niso bili samo pobiti, niso imeli grobov, še danes jih nimajo. Žal, in to je strahota. In izkoriščeni so bili kot čisto sredstvo, da ne govorim o prelomu z zlatim pravilom »ne stori drugemu tega, česar ne želiš, da bi drugi storil tebi«, prav zato je treba ta zločin imenovati, zapisati z veliko začetnico in ga poudariti s poudarkom, se pravi, to je dejanski zločin. Zato tudi mislim, da napis, ki je bil sprejet za grobišča žrtev vojne in povojnih usmrtitev, ne ustreza, izreka neresnice. Ne gre za usmrtitve, usmrtitve so samo pravni uboji, šlo je za protipravne poboje. Ne moremo torej govoriti o usmrtitvah, gre za umor in nič drugega, za zločin. Edini ustrezeni napis bi bil »žrtve vojne in revolucije«, kajti ta zločin z veliko začetnico se je zgodil po tem, ko ni bilo več okupatorja, ko je bilo konec NOB, junija 1945. Tega zločina niso izvajali partizani kot partizani, ampak komunistična partija, to je zločin revolucije in nikogar drugega. Nikogar drugega. To je komunistični zločin in zato ni mogoče govoriti, da nekdo zagovarja tezo, da je ta napis sramotenje NOB itd. Ne gre za to, kajti ti vojni ujetniki, mladi fantje, kot se spet napačno govori, niso bili domobranci. Kot so borci NOB prenehali biti partizani maja leta 1945, tako so ti domobranci 1945. leta, ko so postali ujetniki, prenehali biti domobranci. Se pravi, da ne gre za pobjo domobrancev, ampak za pobjo ujetnikov. No, s tem bi se lahko že približal koncu. Kaj iz tega izhaja? To pomeni, da do sprave ne moremo priti, če jo bomo vsiljevali. Sprave ni mogoče vsiliti. Tisti, ki govorijo v imenu tistih, ki so izvršili zločin, nimajo pravice zahtevati sprave. Lahko samo prosijo za odpuščanje. Če bodo to naredili, bo mogoča sprava, prej pa ne. Se pravi, treba je pristati na pravo poimenovanje, resnico, pravi zapis itd., vse preostalo je nasilje. Tudi laž, ki je uzakonjena laž, je laž. In tu bi, čisto za konec, ker smo vsi zbrani in to je zelo redko, povedal, kakšna je razlika med etik, politiko in pravom. Etik, filozof izhaja dosledno iz teh vrednot. Pravo je

že nekaj drugega. Pozitivno pravo. To najlaže pokažem v odnosu do svetosti življenja. Ko sem zahteval, naj pride svetost življenja v slovensko ustavo, v preambulo, je bilo to etično načelo. Preambula ni pozitivno normativna; to bi bilo napotilo, naj ljudje, če le morejo, ne delajo splava in naj država pomaga, da bi bilo čim več otrok. Tisti člen, normativni, ki govori o svobodi odločanja pri izbiri rojstva otrok, ne govori o pravici do splava, prepoveduje pravno prepoved, se pravi pravno nasilje nad žensko, ki se odloči za splav, pod tako ali drugačno prisilo, v takih ali drugačnih razmerah itd. Tu ne gre za etično pravico do splava, ampak za pravno prepoved prepovedi splava! In če bi imeli v ustavi svetost življenja, bi bila to še zmeraj usmeritev, za katero mislim, da bi jo Slovenci potrebovali. Ena teh štirih ključnih usmeritev je razlika med etiko in pravom. Se pravi, ti na etični ravni lahko nekaj zelo strogo zahtevaš, ne smeš pa za to uporabiti nasilja. Pravo pa je nasilje, nasilje države, končno so to pendrek, policija, sodstvo. In to je temeljna razlika med etiko in pravom. Etika nima moči, filozof nima moči, pravnik pa je pooblaščenec državne moči. In še politika – ko sem nastopil s svetostjo življenja, se je politika na desni in levi odločila proti temu. Ne bom naprej razpredal, sklicevali so se pač na razne okoliščine itd. Gre za realno politiko, in to popolnoma spoštujem, upoštevam. Jemljem si samo pravico, da sam od teh načel ne bom nikoli odstopal! In takoj ko bo priložnost, bom spet, kjer koli bo mogoče, nastopil z zahtevo po svetosti življenja, posvečenosti mrtvih, človekovem dostojanstvu in spoštovanju zlatega pravila. To je ta razlika. Politika mora upoštevati realna dejstva, priznavam, jaz pa ne, kot filozof, kot etik. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Naprej bi prosil akademika dr. Jožeta Krašovca, rednega člana SAZU. Prosim.

Dr. Jože Krašovec: Spoštovani gospod predsednik, spoštovani člani visokega zbora. V veliko veselje mi je, da lahko v tem izjemnem zboru spregovorim o nekaterih vidikih svetovnega etosa, to je univerzalnih postavk vrednot, in sicer na osebni in družbeni ravni.

Zgodovina človeških civilizacij kaže, da je o vrednotah mogoče govoriti v ožjem in širšem smislu. V ožjem smislu pojem vrednota označuje le najsplošnejši pomen dobrega, zelenega ali vrednega. V širšem smislu se pojem uporablja kot oznaka za osnovne vrednostne pojme, kot so dobro, lepota, pravičnost, resnica, krepost in svetost. V najširšem smislu so vrednote začeli razvrščati na področja, kot so moralnost, religija, umetnost, znanost, ekonomija, politika, pravo in običaji. Prerez vseh pogledov skozi zgodovino človeštva kaže, da o vrednotah najustrezneje govorimo v ožjem smislu, v razmerju do temeljne-

ga etičnega čuta človeške narave, to je čuta za dobro in čuta za pravičnost. Kar je negativno, slabo, ni vrednota. To je tisto, kar spominja na človekov prvinski čut po brezpogojnem oziroma na absolutni etični imperativ. V tem se kažeta neizpodbitna etično metafizična tendenca življenja in soglasje med bitjo in smislom. Odločitev za dobro in pravično ter zavračanje slabega in krivičnega nas brezpogojno zavezuje. Za vrednote je torej najznačilnejše, da ne zadevajo reči, ki so bile, so in bodo, temveč tiste, ki bi morale biti. Načelo dobrega omogoča zelo širok obseg področij, ki jih dojemamo kot vrednote na osebni in družbeni ravni. To je pravičnost, enakost, resnicoljubnost, dostojanstvo človeške osebe, čut za svobodo, solidarnost, sočutje do šibkega, zvestoba, družina, mir, sprava, osebna in narodna identiteta, znanje, estetski čut, pravni red, gospodarski red itd. Pri vsem tem obstaja soglasje, da je vest v presojanju dobrega in slabega odločilni osebni kriterij, medtem ko objektivni kriteriji niso v vsakem pogledu nesporno in neposredno razvidni. Priznanje vesti samo poudarja aktualnost metafizičnega in religioznega dožemanja vrednot. Kategorični moralni imperativ ali zavest, da obstaja nekaj brezpogojnega, v prvi vrsti zadeva človeka kot osebno bitje.

Ko gre za presojanje vrednot na osebni in družbeni ravni, je pomembno merilo celosten pristop na zgodovinski, diahroni, in sočasni, sinhroni ravni. Zgodovina človeštva kaže, da so vse religije in sploh vse civilizacije priznavale obstoj božanskega zakona, ki človeka moralno ali etično opredeljuje. Toda večina civilizacij vesolje, življenje, zgodovino presoja pod vtisom nespremenljivosti vesoljnega reda. Pisatelji vseh vrst razmerje med zlom in dobrim doživljajo in razlagajo tako kot fizikalni zakon vzročnosti. Slabi nameni in slaba dejanja neizbežno vodijo v propad. Nasprotno, dobri nameni in dobra dejanja vodijo v uspeh. Kakšne so možnosti za človeka po usodnih napakah? Obstaja možnost vrnitve v območje zakonitosti in obnove porušenega reda? Obstaja po grehu možnost odpuščanja in sprave? Je torej sprava vrednota? Najvišji ideal človekovega bitja je mir, ki ga ustvarja sprava. Le priznavanje in uresničevanje vrednot lahko ljudi povezuje v skupnost, ki predstavlja mir na zemlji. Človeštvo ne more preživeti brez priznanja vsebin svetovnega etosa. Solidarnost, sočutje do šibkih in sprava so vrednote, ki so bolj ali manj v ospredju v vseh civilizacijah. Toda v nobeni drugi kakor v judovsko-krščanski religiji in kulturi niso v samem središču učenja in vzgoje. Tu je v ospredju prepričanje, da sta Bog in človek v vsem svojem bistvu osebno bitje. V osebnostnem razumevanju Boga in človeka je prednost evropske civilizacije in velikega dela svetovne civilizacije. Človek je osebnost kot svobodno bitje in nosilec vrednot. Kot osebnost je človek sploh najvišja vrednota, ki vključuje čut za dostojanstvo, svobodo, solidarnost, sočutje. V tem kontekstu ugotavljamo, da deset zapovedi med vsemi

maksimami religij najceloviteje povzema vsebino temeljnih vrednot na osebni in družbeni ravni. Ni torej naključje, da je izvajanje vrednot iz osebnega razumevanja človeka prišlo v deklaracijo Združenih narodov. Iz teh razlogov si številni evropski voditelji upravičeno prizadevajo, naj nova evropska ustava izrecno prizna, da so krščanske postavke vrednot prednost evropske civilizacije. Dejstvo prednosti naše civilizacije pa je smiselno priznati, ga vključiti v celotni družbeni sistem državljske vzgoje. Razpoznavni znak judovsko-krščanske civilizacije je knjiga knjig, biblija. Slovenska civilna in religiozna družba priznava, da so bile prve slovenske knjige odločilne za razvijanje slovenske narodne zavesti in oblikovanje slovenskega knjižnega jezika. Najpomembnejša med temi knjigami je Dalmatinova Biblija. Prvi protestantski in kasnejši katoliški ter ekumenski prevodi Svetega pisma so vse do danes odločilno vplivali na razvoj slovenske duhovne kulture in utrjevanje čuta za temeljne vrednote, kot so dostojanstvo človeške osebe, svobode in sočutja. Vsi razlogi torej obstajajo, da naša država prizna edinstveno vlogo Svetega pisma pri oblikovanju zavesti o vrednotah in mu v kulturnem ter vzgojnem narodnem programu podeli ustrezno mesto. Priznanje edinstvene vloge Svetega pisma bi kazalo po vzoru nekaterih drugih držav zaznamovati z razglasitvijo leta Svetega pisma. Različne okoliščine kažejo, da bi bilo leto 2007 posebno primerno za tak jubilej. S praznovanjem leta Svetega pisma bomo posebej poudarili, da smo narod knjige, ki se razrašča v vse pore zasebnega in narodnega življenja. Pred tremi leti se je začel uveljavljati izraz »rastoča knjiga« kot prisposoba za uveljavljanje duhovnih vrednot na vseh področjih družbenega življenja in dejavnosti. V državnem zboru oziroma svetu se je že precej razmahnilo vseslovensko gibanje pod to prisposobo. Upamo lahko, da bo država kot celota v pomniku »rastoča knjiga« spoznala zbirni pojem vrednot in ga postavila v središče naše osebne in narodne zavesti. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Zdaj bi prosil gospo Alenko Puhar, pesnico, publicistko, sociologinjo in lektorico ... Prosim.

Alenka Puhar: Spoštovane gospe, spoštovani gospodje, predsedniki, sedanji, pretekli – še bolj pretekli – lepo vas pozdravljam. V čast mi je, da nastopam v tem slavnem zboru s prispevkom, ki bo marsikomu zvenel nenavadno in nepotrebno, vendarle, to je referat za otroke. Moje globoko prepričanje je, da se vse vrednote začnejo tedaj in tako, kot se kaže v ravnanju z otroki, in to od prvega trenutka dalje. Zato sem sklenila svojih pet minut porabiti za osvetlitev tega, kaj se pravzaprav dogaja in zakaj, če premalo skrbno, ravnodušno in surovo ravnamo z otroki. Za izhodišče bi želela osvetliti nekaj statističnih podatkov, moj referat vsebuje risbe, ki vam jih bom predstavila.

To je zemljevid Evrope in njene bližnje okolice, ki kaže, da je Evropa razdeljena na dve polovici. Ena je rdeča in druga modra. Ta zemljevid na prvi pogled popolnoma natančno sledi politično-zemljepisnemu zemljevidu, le da je izbira barve zelo nenavadna, namreč, vzhod je moder, zahod je rdeč. Različni toni rdeče barve pomenijo zelo nizko umrljivost otrok v prvem letu življenja, tja do deset na tisoč živorojenih, kar z drugimi besedami pomeni, da je na zahodu življenje od samega začetka bistveno večja vrednota kot na vzhodu, kjer otroci v prvem letu življenja množično umirajo. Z drugimi besedami, življenje je na zahodu precej bolj sveto. Te družbe so bolj etične od vzhodnoevropskih. Pri rdeči barvi je nekaj izjem. Slovenija je zelo rdeča. Tudi vzhodna Nemčija je rdeča in Češka je rožnata. To so tudi edine države, ki so se pred desetimi leti uvrstile v ta boljši, bolj etični del sveta. To pomeni, da smo v Sloveniji dosegli relativno visoko stopnjo skrbi drug za drugega, empatije, ki smo je s sodelovanjem različnih generacij zasebnega in javnega delovanja in življenja zmožni za tiste, ki so med nami najšibkejši. Seveda bi ta isti zemljevid lahko povedal še kaj drugega, npr. katere družbe so bolj avtoritarne in katere manj. Konvergenca je skoraj popolna in vse družbe, ki so rdeče, to svojo manjšo avtoritarnost, manjšo represivnost, manjšo agresivnost, večjo empatijo kažejo v celi vrsti drugih dejavnikov. V javnem življenju so to večja stopnja strpnosti, večja demokratičnost in med drugim zgodnejša ukinitve smrtne kazni. Te vrednote se vcepijo v vsakega posameznika dosti prej, kot jih lahko verbalno izrazi. Kot kaže cela vrsta nevrobioloških raziskav, je to vpisano v naš živčni sistem in možgane. Danes lahko s skeniranjem možganov bolj ali manj zanesljivo ugotovite, da se je temu in temu zgodilo to in to hudo in da zaradi tega kaže take in take znake. Med različnimi možnostmi, da bi psihozgodovinsko predstavila, kakšno vlogo imajo zlorabe in trpinčenje v otroštvu ali neustrezno, grobo ravnanje na našo odraslo javno podobo, naša ravnanja, naše medsebojne odnose, sem si izbrala lakoto, vendar v nasprotju z možnostjo, da bi o lakoti govorila kot o stvarnem pojavu, pomanjkanju hrane, kar se danes v Evropi ne zdi več poseben problem. Želim opozoriti na to, da to prisposodobimo množično uporabljamo kot metaforo za izražanje svoje nepotešenosti, svojih strahov, svojega občutka, da nas nikdar niso cenili, da nas niso imeli dovolj radi, da so nas poniževali in da čez to ne moremo, ne da bi s celo vrsto obrambnih mehanizmov, sovražnosti, agresivnosti poskušali utrditi svojo javno podobo. Po mojem mnenju celotno ravnanje in ugovori ter argumenti, ki se uporabljajo, recimo v argumentaciji za in proti izbrisanim in njihovi vključitvi v našo družbo, gre za nekdanje državljane ali poldržavljane ali vmesne državljane te nesrečne razpadle države, kažejo, da smo pripravljene storiti vse, da bi jih s trdim, zavistnim, ljubosumnim ravnanjem odgnali od našega praga, od naše matere, katere ljubezen ljubosumno čuvamo zase in je

ne želimo deliti z nikomer drugim. Ne bomo se ukvarjali, ne bomo priznavali enakopravnosti nekakšnim »pritepencem«. Vse to me, in verjetno marsikoga med vami, spominja na povest, ki smo jo morali vsi prebrati v osnovni šoli ali gimnaziji. To je Levi devžej Prežihovega Voranca. Kot veste, sta tam dve bajti, ena je revna, ampak ne tako grozno, in druga je trda bajta, kot se je izrazil pisatelj, ki je sam dobro vedel, kaj je to revščina in kaj je biti doma v trdi bajti. V trdi bajti so brez matere in je zato otrokom še toliko bolj hudo, in kot veste, vsakih nekaj dni četica petih otrok, razcapanih, lačnih, umazanih, smrkavih pride v to drugo bajto in mama jih spusti notri, dá jim krlhle in jabolka in kos kruha in predvsem nekaj prijaznih besed. Zelo neradi se odpravijo nazaj domov. Treba jih je spodbuditi še s kakšnim jabolkom in kosom kruha in najmlajši med njimi nekoč pokaže pod svojo krpo še levi devžej, še nekaj malega je ostalo, kamor bi se dalo nekaj spraviti. Jasno je, da bi naša življenja in naše medsebojno ravnanje bila boljša, ko bi bila naša lakota po ljubezni, po nekaj več emocionalne topline, bolj potešena. V zvezi z lakoto bi še rada omenila, da se mi zdi posebne pozornosti in posebne skrbi vreden pojav, ki se skriva pod strašnim geslom, da revolucija žre svoje otroke. Zavedam se resnosti te strašne trditve, ki je v naše aktualno življenje pred dobrega pol stoletja pripeljala antično podobo Kronosa, ki je, kot veste, žrl svoje otroke. Enkrat ali dvakrat so mu pa nastavili kamen. Te pošasti so nekaj, kar je vredno razmisleka, ker niso tiste vrste strahovi, ki bi bili votli, okrog njih pa nič. To so zelo resni in zelo stvarni strahovi, kot je bil strah, ki je to morijo, to žretje poganjal, to je zelo resničen in upoštevanja vreden strah. To je torej moj poskus, da bi vas prepričala, da skrb za otroke ni ena od mogočih bolj ali manj »špasnih« tem, ki se dajo poriniti pod levo kamero in reči: »s tem se bomo ukvarjali nekoliko pozneje«, to je prvotno besedilo življenja. Zdi se mi, da je zelo pomembno, da se čim več ljudi tega zaveda in da to tudi javno izrekajo in javno priznavajo. Zato sem na koncu svojih strnitev, kaj se mi zdi potrebno narediti, omenila, kako lepo je, da je moj levi sosed v filozofskem spisu, v političnem spisu omenil, kaj se je naučil od svoje vnučkinje. To je, kako izjemna je želja po avtonomiji v vsakem človeškem bitju. To bom naredila sama, to si bom izmislila sama, je rekla njegova vnučinja, medtem ko se je pol ure igral z njo. Omenila bi rada še Gabi Čačinovič, ki je v razpravi o pomenu branja in navajanja otrok na literarne užitke omenila, da je najpomembnejše, da otrokom damo vedeti, da v naši družbi ima smisel ne biti nem. Ne biti nem pomeni, da se javiš k besedi in poveš svoje mnenje. Seveda je zelo veliko razlogov, da tega ne storiš. Eden od razlogov je, da te ne poslušajo in da si mislijo: »prava reč«. Drugi je, da te poslušajo in se pomilovalno smehljajo. Tretji itd., več jih je. Ampak najpomembnejši in tudi časovno najzajetnejši je naslednji. Ne odpresť ust, kadar veš, da te bodo za

to kaznovali, dobil boš eno čez usta in potem zlepa ne boš nikdar pred avtoriteto dvignil svojega glasu. Popolnoma jasno, in mislim, da mi tega ni treba razlagati, je, da to velja samo za takrat, ko poveš neprijetna mnenja proti visoki avtoriteti, ki misli drugače. To je zelo pogosto pri vseh očetih, realnih in simbolnih, no, tudi pri materah. Ampak demokracija se začne s tem, da lahko vsakdo vstane in pove svoje mnenje in ne tujega mnenja in da ga poslušajo in potem presodijo, ali je govoril neumno ali pametno, ali ga je bilo vredno poslušati ali ne. Lepo se vam zahvaljujem.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Prosim dr. Nika Toša, rednega profesorja na Fakulteti za družbene vede.

Dr. Niko Toš: Smo v stiski, ker je minil čas, predviden za uvodne referente, pa si bom vzel enake pravice kot predgovorniki. Najprej bi se odzval na pripoved kolega in prijatelja Tineta Hribarja, pa tudi kolegice Puharjeve. K njegovemu razmisleku o svetovnem etosu in izpeljavi na ravni moje zaznave bi dodal sporočilo iz raziskav. V parlamentu sem slišal, da bi bil referendum o smrtni kazni, če bi ga izvedli, uspešen. Morda. Ampak razpoloženje slovenske javnosti je tako, da smrtno kazen kot obliko sankcioniranja zavrača, in to v veliki večini. To je torej del že sprejete, vnesene vrednostne usmeritve v Slovencevo zavest. To velja tudi za obsodbo ravnanj, ki jih je Tine Hribar označil kot zločin, kot povojne poboje, ki jih raziskave iz konca leta 1980 v začetek leta 2000 označujejo kot zločin, kot zavrženo dejanje. Tu se pravzaprav empirija lovi v mrežo teoretskofilozofskega razmisleka kolega Tineta Hribarja. Alenka Puhar v svoji literarno zapredeni misli uporabi prisposodbo o trdi in mehki bajti. Moj, bi rekel sociološki razmislek k temu, je, da se v novem obdobju zaradi razhajanj pravzaprav znajdemo v precepu visokega vrednotenja družine. Vse raziskave kažejo, pa tudi objektivna raziskovanja v odnosu in razmerah, da je družina visoko postavljena vrednota, vključno z vsemi mnogoterostmi aktualnih oblik družinskega življenja. Ko pravim družina, ne mislim samo na eno izvirno ali predpisano obliko družine. To je množinski pojem. Hkrati pa z razdvajanjem objektivnih, materialnih in drugih razmer nastajajo okoliščine, ko lahko otroci živijo v trdih ali mehkih bajtah. To je seveda vredno razmisleka, vključno s poudarki, ki jih je dala kolegica Alenka Puhar. Moj prispevek je zapisan. Z napakami sem poskusil to popraviti in pravzaprav pomeni samo naložbo k mnenjem, ocenam in informacijam. Pravzaprav sem se omejil na dodajanje informacij v ta skupni razmislek o vrednotah v razvoju Slovenije. Iz obsega mojega delovnega področja, mojih sodelavcev sem hotel pokazati, da smo pravzaprav mnogo tega v zadnjem desetletju raziskali, da nam je uspelo z raziskavami odpreti dostop v raz-

poznavanje današnjega vrednostnega sveta Slovenca uglednim raziskovalcem po svetu in da se imamo pri tem na kaj opreti. Iz raziskovalnega gradiva, ki je temeljito obdelano, sem povzel in bi v smislu poziva akademika Krašovca izrekel oceno, ne poziva, da je desetletje, to, ki ga živimo, desetletje vrednot. Družboslovci, sociologi, socialni psihologi pa lahko v tem času na podlagi veliko gradiva in dinamike povezovalnih procesov, ki smo jim priča in katerih subjekt smo, prispevamo pravzaprav poglobljeno analizo vrednostnega sveta današnjega Slovenca oziroma prebivalca Slovenije, uvrščenega, uvrstljivega, uvrščujočega se v evropski in svetovni prostor. Z nekaj skicami, opirajoč se na izvirno raziskavo, sem prikazal slovensko javno mnenje, hierarhizacijo vrednot z vrednotenjem pojmov, slika na to temo je v gradivu, družina je nad vsem. Skozi vrednotenje oziroma pravičnost sem prikazal težnje k enakosti in tako naprej. Pokazal sem pristop z izražanjem zaupanja, kar je pravzaprav pomembna osnova za razpoznavanje vrednostnih usmeritev, pri katerih stoji družina visoko v vrhu; problematiziram vprašanje odnosa do političnih institucij, ker se to ponavlja in se posebej kritično presoja; dajem nekaj svojih pogledov na ta vprašanja; potem sem vzel za osnovo druge zapiske, študijo najprivlačnejšega, najdejavnjšega raziskovalca vrednot sodobnega sveta, Ronalda Ingleharta, ki na podlagi slovenskih raziskav, uvrščenih v mednarodne projekte, zajema tudi Slovenijo in jo uvršča visoko na relaciji racionalno-tradicionalno navzgor v razsežju, ki je predmet njegovega posebnega opazovanja. Materialistična, postmaterialistična usmeritev pa je nekje na robu tistega vrednostnega miselnega sveta, ki ga po eni strani označuje kot komunistični svet s približkom k svetu, ki bi ga pogojno lahko označil kot zahodnoevropski svet. To kaže, da je Slovenija povsem normalno uvrščena v ta prostor.

Tretji poseg je oprt na pravkar opravljeno analizo dveh uglednih norveških raziskovalcev, ki se opirata na evropsko družboslovno raziskavo. To je raziskava, ki poteka na podlagi pobude evropske znanstvene fundacije pod skrbništvom Evropske unije in katere prvi izsledki bodo predstavljeni prihodnji teden v Bruslju. Slovenija je ena od 15 držav, ki je pravočasno sodelovala v tej raziskavi, in ena od 22, ki je sploh sodelovala pri raziskavi, ki raziskovalcem ponuja možnost analize oziroma razpoznavanja vrednostnega sveta Slovencev v evropskem kontekstu. Ugledna norveška raziskovalca pokazeta združljivost Slovenije na opazovanih vrednostnih usmeritvah, vključujoč tudi vernost, srečo, odnos do institucij itd., in da je Slovenčev vrednostni prostor izenačljiv, polivalenten, tako kot so tudi drugi prostori, ampak izenačljiv z drugimi evropskimi vrednostnimi prostori in torej normalna sestavina evropskega vrednostnega prostora.

In končno sem sam posegel v to raziskavo na podlagi tega vrednostnega modela, raziskovalnega načina, ki je bil v temelju te raziskave. Razlikuje med štirimi osnovnimi dimenzijami: dimenzijo, ki kaže na usmerjenost k drugim, preseganje samega sebe z univerzalnostjo, priznavanje pravice enakosti, spoštovanja do razlik, dobrohotnost, solidarnost. Ostal bom pri splošnih oznakah ali pri dimenziji odprtosti za spremembe, ki se kažejo s težnjo po neodvisnosti. Spet lahko uporabimo lepo prispodobo iz doživljaja nekega dedka. Moram povedati, da imam ta doživljaj tudi jaz, že od svojih otrok in naprej do vnukov, to je težnja po neodvisnosti, samostojnosti, spodbujanje, na drugi strani pa konzervativna usmeritev, ki se izraža s prilagodljivostjo, tradicionalnostjo, težnjo po varnosti in poudarjanjem samega sebe nasproti poudarjanju ali preseganju samega sebe, kar se izraža s težnjo k hedonizmu – moči, premoženju, potem pa k dosežkom, uspehom, priznavanju mojega lastnega itd. Znotraj tega modela je bilo razvitih deset vrednostnih kategorij, ki v glavnem ustrezajo prej navedenim pojmom. Gradivo je dokumentirano. Pokaže se, da je v opazovanem izboru petnajstih evropskih držav: Grčija, Izrael, Španija, Švica, Irska, Madžarska, Finska, Poljska, Češka, Velika Britanija, Nizozemska, Portugalska, Švedska, Norveška, prvič Slovenija po slučajnem zaporedju oziroma hierarhiji na neki vrednoti. Vidi se, za kateri del evropskega prostora gre. Zaostajajo, a so tudi njeni člani, Nemčija, Avstrija, Italija, Belgija, Luksemburg, pa še kaj sem pozabil, kar bo omogočilo nadaljnjo analizo. Pokaže se, da je težnja k solidarnosti splošna evropska usmeritev, tudi slovenska, da pa smo za čuda na tej dimenziji, ki je univerzalno prisotna, z majhnim zaostajanjem skupaj z Nizozemsko, Portugalsko, Švedsko, Norveško v spodnji skupini. V težnji po priznavanju enakosti, pravičnosti, odprtosti, priznavanju narave kot pomembnega dejavnika opredeljevanja smo skupaj v sredini te razporeditve z Irsko, Poljsko, Madžarsko, Češko, na dimenziji težnje po samostojnosti, neodvisnosti smo na sredini tega razvrščanja držav, na dimenziji spodbujanja smo v vrhu. Razlike niso velike, ampak smo v vrhu tega vrednostnega razporejanja. Na dimenziji uživaštvo, hedonizem smo nekje na dnu zgornje tretjine skupaj z Madžari, Švicarji, Izraelci, Grki, kar kaže na to, da ne obstaja nikakršna posebna pravilnost v razvrščanju, da smo na ravni težnje dosežkov, uspehov visoko zgoraj skupaj z Izraelci. Izrael sicer ni evropska država, se pa rada vključuje v vse evropske raziskave. Na dimenziji težnje po moči, premoženju smo na dnu zgornje tretjine, uvrščeni smo kar visoko za Grčijo, Izraelom, Španijo, Poljsko. Na dimenziji varnosti, in s tem sem skoraj na koncu, smo točno na sredini tega uvrstitvenega prostora; na dimenziji prilagodljivosti smo natančno v sredini; na dimenziji tradicionalnosti, težnje k tradicionalnosti smo na spodnjem robu zgornje tretjine, ki kaj pove ali pa nič.

Ko sem se teh deset dimenzij lotil z metodo razvrščanja v skupine, se je pokazalo, da sta dva značilna deželna ali državna prostora. Eden ima oznako, recimo, skandinavsko – severnoevropskega prostora in drugi ima značilnost južnosrednjeevropskega prostora. V prvega se razvrščajo predvsem Finska, Nizozemska, Norveška, Švedska, pa tudi Portugalska, Velika Britanija, v drugega pa Španija, Irska, Poljska, Madžarska, Slovenija, Izrael, Grčija. To kaže na to, da smo Slovenci na tem preseku, in to je samo eden od mogočih analitičnih presekov, uvrščeni podobno, kot nas razvršča Evropska unija pri preizkušanju primernosti za vstop in se sami razvrščamo tudi na podlagi gospodarskih kazalnikov. Analiza, ki sem jo opravil, in tudi vzporedne analize, več jih je, ne pokažejo dvodelnosti tega evropskega in pridružujočega sveta, če je raziskovalno dosegljiv, namreč zahodnoevropskega in tistega, ki bi bil vzhodno ali komunistično ali postkomunistično opredeljiv. Ta svet vrednot je rezultat velike aktualne sodobne odprtosti, ki jo je Slovenija živela dosti dlje kot večina drugih držav, tudi tiste, ki jih je kolegica Alenka Puhar označila kot modre, torej kot rdeče. Npr. Poljska ima visoko umrljivost otrok, kar seveda Slovenije v daljni in bližnji preteklosti ni označevalo, in upam, da je tudi v prihodnje ne bo. Hvala lepa, gospod predsednik.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Naprej prosim dr. Mirjano Ule, redno profesorico na Fakulteti za družbene vede.

Dr. Mirjana Ule: Hvala lepa za besedo in lep pozdrav vsem udeleženkam in udeležencem tega zbora. O spremembah vrednot in vrednostnega prostora bi spregovorila skozi študije in raziskave mladine, ki jih v Centru za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede opravljamo zadnjih 15 let. Ne zaradi tega, ker bi hotela samo prikazati, kaj mislijo mladi, ampak predvsem zaradi tega, ker so se v zadnjih desetih letih študije mladine izkazale kot dober pokazatelj pomembnosti novih družbenih teorij. Namreč, že nekaj desetletij ugotavljamo, da bo to, kar danes dela, govori, misli mlada generacija, jutri splošni vzorec obnašanja in delovanja. In te raziskave, ki smo jih opravljali in s tem nadaljujem tudi to razpravo, ki sem jo odprla s svojim prispevkom, kažejo, da se danes namesto velikih vrednot, ki so bile oprte na močne ideologije, kot so politika, religija, nacionalna vezanost itd., pojavljajo vrednote, ki so bližje posamezniku in njegovemu oziroma njenemu osebnemu izkustvu, recimo, materialna in socialna varnost, prijateljstvo, odnosi, zdravo okolje, kakovost vsakdanjega življenja. Recimo: v raziskavah Mladi 93, Mladi 95 smo ugotovili, da so na vrhu vrednot vrednote: resnično prijateljstvo, živeti urejeno partnersko in družinsko življenje, biti sam svoj gospodar, dober materialni položaj in postati znan v svojem poklicu. Leta 1998 in 2000 pridejo na vrh

vrednote: največja vrednota za mlade je zdravje oziroma dobro počutje, resnično prijateljstvo, varnost moje družine, mir v svetu, svoboda in delovanje ter mišljenje. Torej, izsledki naših raziskav v desetletju so potrdili domnevo o postopnem distanciranju od prejšnjega prevladujočega sklopa vrednot, recimo: delo, zaposlitev, kariera, zaslužek, to se pravi od neke vrste materialnih, kariernih k bolj osebnemu sklopu vrednot: medosebni odnosi, osebni razvoj, ustvarjalnost, izobrazba, kakovost, se pravi premik k postmaterialnim vrednotam. To pomeni pravzaprav tudi premik v sami naravi vrednot. Namreč, medtem ko so se klasične industrijske vrednote kazale predvsem kot skupek jasnih norm, vedenjskih pravil, življenjskih ciljev, imamo sedaj opraviti z dokaj fluidno in spremenljivo strukturo vrednostnih osebnih usmeritev, ki jih je težko pojmovno in empirično identificirati. To postavljam pravzaprav v sklop sprememb, ki so se zgodile v sodobnih družbah v zadnjih desetletjih in za katere pravi znani nemški sociolog Ulrich Beck, da se bistveno razlikujejo od bistvenih dogajanj v 20. stoletju, ki so bile označene kot obdobje množic, kolektizma, rasti državnih in totalitarnih moči, množičnih strank, sindikatov itd. Lahko rečemo, da je v zadnjem desetletju prišlo do velikega obrata v individualizem. Novi individualizem se kaže tudi v tem, da posamezniki niso zadovoljni več samo s tem, da spoštujejo moralne zakone, ampak jih hočejo sooblikovati. Zato ne gre za odklon, zavrnitev morale, ampak za zavrnitev nevprašljive dolžnosti, do tradicionalno označene morale k bolj individualni morali, ki je veliko občutljivejša na moralne dosežke. Ta naraščajoča samodoločitev moralnih vprašanj je zelo obsežna, in kot kažejo raziskave pri nas in tudi drugod po Evropi, vpliva na celotno generacijo, ki je bila rojena in odrasča v zadnjem četrtnetletju tega stoletja. Glavna značilnost te nove generacije je, da svobodo razume kot samoumevno, in to vse svobode: svobodo izbire življenjskega sloga, izbiro šolanja in poklica, izbiro prijateljskih in partnerskih zvez in odnosov, svobodo odločanja o rojstvu otrok in svobodo od prisile tradicionalnih spolnih vlog. Oblikovanje vrednostnega prostora je za mlade danes del vsakdanjega iskanja ravnotežja med osebnimi željami in pričakovanji in možnostmi ter zahtevami družb. Ravnotežje med tem, kar se od posameznika oziroma posameznice zahteva ali pričakuje, in tem, kar lahko daje ali stori, je v sodobnem svetu in tudi pri nas seveda le pogojno in izpostavljeno številnim tveganjem. Kot sem rekla, so tudi vrednostne življenjske usmeritve pogojne in potencialne in pravzaprav tudi potencialno tvegane izbire. In zato so vrednote mladih sestavina vsakdanjega življenjskega sveta, niso dolgoročni ideali, so vsakdanji življenjski vzorci. Te spremembe se pravzaprav niso zgodile tako hitro. Že pozna 60. in 70. leta so pomenila prodor novih vrednostnih in življenjskih usmeritev, vrednostnega obrata med mladino, predvsem vrednote mladinskih kultur in subkultur. V 80-ih letih raziskave ugotavljajo, da se

je zgodil še nadaljnji premik v vrednostnem sistemu, namreč pomik od globalnih ideološko in celostno zgrajenih vrednostnih sistemov k partikularnim, navidezno fragmentarnim in konkretiziranim vrednotam, med katerimi prevladujeta povečana senzibilnost za medosebne odnose in kakovost življenja. In zato, kot rečeno, lahko danes le pogojno govorimo o dobro zarisanih vrednostnih sistemih in jasnih ugodnostih in podobno velja tudi za nevrednote. Tisto, kar privlači, in tisto, kar odbija, je odvisno od konteksta, vsakokratne socialne situacije, skupinskih povezav, osebnih kvalitiet itd. Predvsem lahko ugotavljamo, da se je razrahljala delitev na zasebno in javno, če je sploh smiselno govoriti o jasnih področjih javnosti in zasebnosti. Če je Habermas v 70-ih letih opozarjal na kolonizacijo vsakdanjega življenja, danes nekateri avtorji, recimo Bauman, že opozarjajo na kolonizacijo javne sfere prek razširjene zasebnosti, predvsem kolonizacijo politične sfere.

Ob koncu tega stoletja prihaja do nepovrnljivih sprememb v življenjskih in vrednostnih usmeritvah in spremembe se bistveno kažejo v vseh treh poglavitnih področjih življenja – zasebnosti, delu in javnosti oziroma politiki. S težnjo po samoodločanju so povezane spremembe v partnerskih odnosih in vodenju družinskega življenja, npr. odgovorno, načrtovano in poznejše starševstvo. Spremenil se je tudi odnos do dela. Mladim je prav tako pomembna samorealizacija pri delu kot plačilo in kariera oziroma mladi iščejo predvsem delo, ki jim omogoča ugodno ravnotežje med delom in zasebnim življenjem. Lahko bi rekli, da se pojavlja nova oblika odgovornosti, pri čemer je vedno manj ljudi pripravljeno svoje občutke in zasebno življenje podrediti javnemu življenju. Raziskave kažejo, da mladi ljudje danes od dela pričakujejo to, kar pričakujejo tudi od življenja nasploh – delo, ki bo dalo njihovemu življenju smisel, in delo, ki razvija njihovo ustvarjalnost in imaginacijo. Težnja po samorealizaciji je prisotna tudi v odnosu mladih do politike. V zadnjih treh desetletjih so se ljudje počasi odvrnili od kolektivnih dejavnosti. Na njihovo mesto stopa individualna politika vodenja življenja. Lahko bi rekli, da so mladi od prejšnjih desetletij prevzeli svobodo, ta občutek oziroma potrebo po svobodi, ne pa tudi njihov idealizem. Pa vendarle se mladi zanimajo tudi za politične teme, to pa so predvsem: socialna pravičnost, okoljske teme, problemi marginalnih skupin. Lahko rečemo, da so postali tudi strpnější. Za vsa tri področja: družina, delo, politika sta značilna rastoč individualizem in razpad starih struktur reda, ki sta prejšnjim generacijam dajali trdno usmeritev. Mladi se pogosto odzivajo z mešanico navzven usmerjenega pesimizma in osebnega optimizma, kar je paradoks te generacije. Zdi se, da počasi izginjajo do zdaj veljavne norme skupinskega vedenja, da izginjajo stare predstave o kolektivnih dolžnostih in lojalnostih in se uveljavlja individualizirana etika

vsakdanjega življenja. Sodobni raziskovalci vrednot, kot so: Klage, Inglehart, Jankelović itd., ugotavljajo, da inflacija materialnih vrednot ni edini rezultat sodobnih sprememb moralnih vrednot. Nasprotno, stara in na videz večna shema: več prihodkov, več kariere, več potrošnje se ruši in na njeno mesto stopajo nove prioritete, ki so pogosto težko prepoznavne, a v njih stopajo v ospredje nematerialne, prepoznavne točke kakovosti življenja, ki prevzemajo prevladujočo vlogo. To so npr., da je ljudem razpolaganje z lastnim časom pomembnejše kot višji dohodek ali napredek v karieri, da zelo cenijo pogovore, prijateljstvo, skladnost s samim seboj, zabavo, empatijo. Po mnenju teh raziskovalcev vojna za delitev materialnih dobrin, ki trenutno monopolizira javnost in pozornost, že spodjeda boj za delitev težje dostopnih, nematerialnih dobrin, ki se ne dajo meriti z denarjem, kot so: odnosi, čas, ustvarjalnost, užitek, samorealizacija. Te vrednote pridobivajo pomen v novi družbi tveganj in negotovosti. Lahko bi rekli, da se spreminjajo merila in zaznave bogastva in revščine, in to celo tako, da ljudje včasih raje živijo z manj prihodki in nižjim socialnim statusom, če jim to prinaša višjo kakovost življenja ali napredek pri samorealizaciji. Lahko rečem, da se razvijajo nove prioritete, ki ustrezajo drugi moderni, to je samoorganizacija, samoodgovornost, individualna politika, ki na novo razdeli odgovornost in moč. Dovolite, da končam. Raziskave mladine kažejo, da je mlada generacija izjemno občutljiva za temeljna moralna življenjska vprašanja. Vse raziskave pri nas in v Evropi kažejo, da je močno prizadevanje mladih za osebno poštenost, da najdejo smisel življenja v razvoju samega sebe – nekateri celo govorijo o uporabi osebe, ki je primerljiv z odkritjem individualne osebe v času renesanse. Mlad človek želi biti neodvisen, prost strahov, vendar ne vzvišen in nadut. Zato se upira prevzemanju nepreverjenih norm, institucijam, ki ne dopuščajo sodelovanja mladih pri odločanju, napačnim podreditvam, nepojasnenim političnim odločitvam. Upira se vsemu, kar ga omejuje in skuša deformirati. Po mnenju nekaterih družboslovcev je v začetku novega stoletja skeptično generacijo recimo 60-ih let ali 70-ih let najprej zamenjala narcistična generacija 80-ih in 90-ih let, in to zdaj v začetku novega stoletja spodrina moralna generacija, kot jo nekateri že imenujejo. Kot pravi znana nemška raziskovalka: »Kar me je najbolj presenetilo, je moralna želja mlade generacije, težnja po osebni poštenosti, želja po smislu življenja o razvoju lastne osebnosti.« Torej, če to projiciramo v prihodnost, se zdi, da se zarisujeta dva scenarija: težnja mladih po individualizirani morali se morda izteče v prazno, mladi ne najdejo nobenega smiselne cilja, za katerega bi se zavzemali. Druga možnost pa je, če bi vzeli težnje mladih po uskladitvi svobode in solidarnosti zares, da lahko nastaja nova kultura pravičnosti, ker svoboda in red nista v nasprotju. Hvala.

Če lahko opozorim samo še na nekaj, česar nisem napisala. Vse to smo izdali in tiskali. Od leta 1990 je izšlo šest knjig na to temo.

Dr. Janez Drnovšek: Raziskava o vrednotah mladih je zanimiva in spodbudna. Če odraža dejansko stanje med mladimi, potem nas za prihodnost ne skrbi preveč. Celo več, ko nas bodo mladi zamenjali, se utegnejo stvari obrniti na bolje.

S prispevkom dr. Uletove smo končali uvodna izhodišča, sedaj pa prehajamo na razprave. Prvi se je javil k besedi predsednik vlade, mag. Anton Rop.

Mag. Anton Rop: Spoštovani gospod predsednik, spoštovani udeleženci, dovolite da izrazim najprej zadovoljstvo, da lahko danes sodelujem pri tej razpravi in zelo zanimivih predstavitev, ki so si bile v svojem bistvu po eni strani podobne, po drugi strani pa so tudi precej razlikovale. Kažejo na to, kako kompleksna je ta tema, ki jo danes obravnavamo in kako zelo se dotika po eni strani prihodnosti, ciljev in vizij prihodnosti, po drugi strani pa seveda tudi analize in dožemanja preteklosti. Kažejo pravzaprav na lok med preteklostjo in prihodnostjo, ki ga povezujejo različne vrednote, ki pa se v času, kot je bilo danes zelo lepo povedano, na neki ravni močno ali pa precej spreminjajo, spet na drugi ravni pa ostajajo univerzalne vrednote, ki so konstanta. Pri tem je treba upoštevati, da pri vrednotah govorimo o različnih ravneh, državni, individualni, in kot smo videli iz nekaterih prispevkov, tudi o poklicni, družinski. Pri tem se je treba zavedati njihove medsebojne soodvisnosti. Ti prispevki dobro kažejo na njihovo multilinearost, ki se prepleta, tako da je po eni strani treba pri širših, temeljnih vrednotah upoštevati vpliv individualnih in drugih ravni nanje in obratno, vpliv teh splošnih vrednot na druge ravni. V tem kontekstu se seveda popolnoma strinjam z dr. Tinetom Hribarjem v tistem delu razprave, ko govori, da moramo ugotoviti, če se ozremo na temeljne vrednote na Slovenskem, da to niso kakšne posebne slovenske vrednote, ampak vsečloveške zavezujoče vrednote, ter tudi s tistim delom ugotovitev dr. Toša, ko govori, da to velja tudi v širšem smislu, ne samo, ko govorimo o ožjem smislu vrednot.

Če pogledamo spekter vrednot, ki se kažejo v najpomembnejših dokumentih slovenske države, kot so npr. ustava, programski in strateški dokumenti RS na eni strani, in tudi tiste, ki nam jih kažejo raziskave javnega menja, potem lahko vidimo, da govorimo o praktično enakih vrednotah, kot veljajo v večini evropskih držav. Lahko govorimo, da se je v tranziciji zgodila pomembna sprememba na Slovenskem. Ni šlo samo za spremembo vrednot v dokumentih, vrednot, ki spremljajo sisteme, ki delujejo v gospodarstvu, socialni in tako

naprej, ampak da je dejansko prišlo tudi do sprememb v glavih, v zaznavanju dojemanja življenja kot takega. In to je seveda zelo pomembno. Če govorimo o temeljnih vrednotah, se je treba vprašati, katere so te temeljne, če hočete, evropske, slovenske vrednote, pomembne za vse nas, in so rdeča nit, slovensko in tudi evropsko. Meni se je zdelo v tem kontekstu pomembno pogledati, kaj piše v evropski ustavi oziroma pogodbi o ustavi za Evropo, ki jo je danes že omenil dr. Krašovec, 2. členu te pogodbe, ki govori o vrednotah izjemnega pomena. O njih so se poenotile praktično vse najpomembnejše evropske, pa tudi slovenske politične stranke; pri razpravi o konvenciji smo dosegli relativno visoko stopnjo soglasja. Je pa še nekaj predlogov, o katerih se razpravlja na medvladni konferenci v okviru Evropskega sveta. Za sedANJI 2. člen je relativno velika verjetnost, da bo ostal tak, kot je, ker je za ta del že doseženo soglasje. Unija temelji na vrednotah spoštovanja človeškega dostojanstva, svobode, demokracije, enakosti, pravne države in spoštovanja človekovih pravic. Te vrednote so skupne vsem državam članicam v družbi, ki jo označujejo pluralizem, strpnost, pravica, solidarnost in nediskriminacija. To so vrednote, ki so opredeljene v tem 2. členu in seveda se nam zastavlja vprašanje, katere in kakšne so. Če so posebne slovenske vrednote, kaj je v njih odsev posebnih zgodovinskih in tudi aktualno političnih programskih, in če hočete, strukturnih razmerij na Slovenskem? Mislim, da lahko rečemo, da je tisto, kar je značilno slovensko, predvsem njihova notranja struktura, razporeditev, če hočete hierarhičnost in pomen posameznih vrednot na ravni temeljnih vrednot. Po mojem mnenju ne gre toliko za vprašanje, katere vrednote bi morali uveljavljati, ampak kako jih uveljavljati in s kakšno dinamiko in kako jih hierarhično opredeliti. Pravzaprav govorimo o prioritetah, ki naj veljajo v tej družbi, in o tem, katere so tiste, ki jih je treba v kontekstu doseženih ciljev posebej poudariti.

Poti in dinamike, kot je tudi iz vaših prispevkov razvidno, za njihovo uveljavljanje so zelo različne in vse analize, ki so na mizi, kažejo, da se uveljavljajo po evropskih državah in da so tudi med političnimi strankami zelo različni pogledi. Toda na koncu, kar se tiče temeljnih vrednot, se zblížujejo in ta slika se kaže tudi v konkretnih analizah, zato bi rad posebej opozoril na poročilo o razvoju, ki je bilo narejeno na Uradu za makroekonomske analize in razvoj RS in je pravzaprav vladni dokument. Njegove ugotovitve so podobne kot ugotovitve dr. Toša in dr. Uletove. Govori o tem, da gre za izrazit premik proti postmodernizaciji: od vrednot pomanjkanja k vrednotam varnosti. Slovenija se v teh mednarodnih primerjavah, in o tem je danes že bil govor, pravzaprav uvršča po različnih vrednotah v različne sklope. Ugotovimo lahko, da Slovenija ne odstopa izrazito v nobeni od teh dimenzij, ne glede na to, kje se uvršča v

posameznem segmentu. Lahko seveda rečemo, da tudi raziskave v časovnem preseku kažejo premik od vrednot pomanjkanja k vrednotam varnosti. Glede na to, da je moj prispevek omejen, bi rad omenil samo nekatere točke, ki se mi zdijo v kontekstu tega, kar sem povedal, pomembne. Pomembne so z vidika iskanja skupne vizije glede prihodnosti. Govorijo o tem, kako posamezne vrednote uveljavljati, so tudi predmet politične razprave in političnih odločitev in bom poudaril samo nekatera, izjemno pomembna področja.

Na eni strani gre za socialno pravičnost in solidarnost, o čemer govorijo strategije vlade na tem področju in socialna politika, ki jo izvajamo. Gre za pravno državo in razpravo o tem, kako zadostiti zahtevam, na podlagi katerih bi zagotovili vladavino prava. Gre za varovanje okolja, o čemer je govoril predsednik, za človekove pravice in dostojanstvo. O tem govorimo praktično vsak dan ob zelo konkretnih zakonskih projektih, ki so morda v tem trenutku tudi v državnem zboru in se še kako dotikajo človekovih pravic. Gre za varnost in doseganje varnosti v vseh njenih dimenzijah na eni strani, socialne varnosti, osebne varnosti, na drugi strani gre za cilje, ki so svoboda posameznika in govorijo o individualni in družbeni ravni dojemanja te vrednote. Ne nazadnje je izjemnega pomena družina in v povezavi z njo družinska politika, če želite, ki jo izvajamo, tudi v kontekstu dojemanja teh vrednot, o katerih je govorila dr. Uletova, in jih je seveda izjemno pomembno razumeti, zlasti v tem kontekstu, ali je naloga družinske politike samo zagotavljati nekatere materialne podstat ali pa mora upoštevati tudi nekatere vrednostne spremembe, kar se tiče dojemanja, delovanja družine, partnerskega odnosa, kariere.

To so samo nekatere teme, ki se mi zdijo izredno pomembne za naslednje razprave in o katerih je treba kaj reči in iskati skupne vizije in poti v prihodnosti. Seveda je po moji oceni izjemnega pomena, ko govorimo o temeljnih vrednotah, da po eni strani izhajamo iz dejanske slovenske stvarnosti in jo povezujemo z razvojnimi izzivi, ki so pred nami. Mislim, da je to ključna naloga, ko govorimo o vrednotah, pa tudi o temeljnih ciljih, in če bomo tako razpravljali o njih, potem verjamem, da bo ta razprava dala svoj cilj in prispevala h gradnji skupne vizije in tudi k strateškim dokumentom, ki jih pripravljamo in jih bomo pripravljali tudi v prihodnosti. Najlepša hvala.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. K besedi se je javil tudi predsednik državnega zbora. Prosim, gospod Borut Pahor.

Borut Pahor: Hvala lepa, gospod predsednik, ugledni zbor. Če prav razumem, je namen teh pomembnih srečanj razprava o prihodnosti. Še več, vsaj del nas

razume to razpravo kot iskanje motivov za to, da bi svojo energijo pri svojem javnem delovanju usmerjali v prid teh ciljev, ki jih skupaj razumemo kot pomembne, naše skupne cilje. Zadnjič sem rekel, da menim, da bi lahko bil eden od ciljev, smotrov, kriterijev za naše ravnanje v prihodnosti naslednjih petnajstih let ta, da postane Slovenija ena najrazvitejših držav Evropske unije. To ni cilj sam zase, je cilj, ki je upravičljiv z dvema parametroma: to bi pomenilo visoko kakovost življenja večine ljudi in s tem bi hkrati okrepili našo nacionalno identiteto. To sta dva cilja, ki se zlivata v tega. Danes, ko razpravljamo o vrednotah, se sprašujem, kaj bi bilo treba v tem smislu v naslednjih petnajstih letih storiti, da bi lahko na vrednostni ravni vzpostavili razmere za dosego tega cilja, ki, kot pravim, ni cilj sam zase, ampak je prizadevanje, kriterij, ki je mu potem podrejeno naše ravnanje, tako kot smo v zadnjih desetih letih ravnali s ciljem vstopanja v Evropsko unijo, ki tudi ni bil cilj sam zase.

Najprej mislim, da se bistveno spreminja razmerje med posameznikom in skupnostjo. Tudi v Sloveniji. V prejšnjem sistemu, ki ga bomo označili za totalitaren sistem, je bilo razmerje med posameznikom in skupnostjo eno. V tem sistemu, ki ga bomo označili za demokratičen sistem, že nastaja novo razmerje med posameznikom in skupnostjo. Vsekakor postaja posameznik veliko svobodnejši, bolj neodvisen, samostojnejši in tako naprej. Če je prej skupnost želela določati posameznika, in to je moja prva teza, bo posameznik v naslednjih desetih, petnajstih letih določal skupnost. Tudi našo slovensko skupnost. Zato se mi zdi zelo pomembno, kako bomo z vrsto javnih ravnanj, gest, izjav, pa tudi načrtovanih politik, razvijali to razmerje med posameznikom in skupnostjo, da bi dosegli cilj, ki se mi zdi pomemben: da bi postali ena najrazvitejših držav Evropske unije. V ospredju je seveda osebnost in je osrednja točka vseh naših razprav, tudi o vrednostnem sistemu. Tisto, kar moramo storiti, je, na eni strani, absolutno ne samo dopuščati, ampak tudi spodbujati k razvijanju individualizma. Mislim, da to v osnovi ni nič slabega. Na drugi strani pa moramo paziti, da se hkrati spodbuja tudi pripadnost skupnosti. Če bomo Slovenci znali pametno uravnotežiti ti dve spodbudi individualizma, ne samo z dopuščanjem, tudi s spodbujanjem razvoja osebnih identitet, ki so lahko zelo različne, dokler v tej različnosti ne ogrožajo drugih, so legitimne, paziti in razvijati to pripadnost skupnosti, pri čemer ne mislim samo na nacionalno dimenzijo te identitete, ampak tudi na socialno, se pravi na solidarnost, menim, da vsi večji in manjši problemi ne bodo ogrozili pomembnih prizadevanj. Ne bojim se, da bi lahko prihodnost kaj bistveno ogrozilo. Vse spremembe, ki so v svetu, so z vidika naših ravnanj obvladljive in smo torej lahko avtor te prihodnosti ali pa vsaj v veliki meri nanjo vplivamo. Če bomo znali v Sloveniji razumeti ta prehod, ki se je zgodil, ga vpeti v naše ravnanje, posameznika razumeti v

tisočerih izrazih njegove individualnosti in identitete, na drugi strani pa tega posameznika znati vpeti v skupna prizadevanja skupnosti, nacionalne skupnosti, pri čemer bomo pazili na to, da ima ena od identitet – nacionalna, še posebno mesto, ne gre, kot sem rekel prej, za nacionalno razsežnost identitete, ampak tudi za socialno, če nam bo pri teh prizadevanjih uspelo, gospod predsednik, ni nobenih razlogov za to, da bi na prihodnost gledali z občutkom strahu, nanjo lahko gledamo z občutkom zadovoljstva. Hvala.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Prosim še gospod Janez Sušnik, predsednik Državnega sveta RS.

Janez Sušnik: Spoštovani predsednik, spoštovani zbor, dovolite mi, da v nekaj besedah povzamem svoje mnenje. Skrbno sem prebral uvodna pojasnila, ki ste jih dali kot gradivo vseh petih avtorjev. Zato bi se osredotočil na nekaj tipičnih slovenskih vrednot, ki sem jih opazil tudi v svojem življenju, praksi. Vrednote in vrednostni sistemi so v sodobnem svetu tudi zelo dinamični. Tehnološki in civilizacijski procesi prinašajo spremembe na vseh področjih, posebej pa to velja za Slovenijo, ki je vstopila v nove družbene razmere. Ena od vrednot, ki jih moramo negovati tudi v skladu s pogodbo v EU, je solidarnost. Za Slovence je značilno prostovoljstvo, ki se v praksi pojavlja organizirano in spontano. Slovenci že od nekdaj vidimo uveljavljanje lastnih želja interesov in pobud v društvih na različnih ravneh. V Sloveniji je danes več kot 16.000 društev. Vanje je vključena več kot polovica Slovencev. Paleta teh društev je zelo raznolika, ne le po dejavnostih, ampak tudi po pomenu in vlogi, ki jo imajo v družbi. Med več kot 100 različnimi društvi je vrsta takih, brez katerih bi bil naš narod, naša država močno osiromašena. So nepreksljiva tudi za ljudi, posameznike in celotno družbo. To so društva, ki delujejo na področju varovanja in zaščite ljudi, njihovega premoženja, humanitarne in socialne dejavnosti, društva z vzgojno-izobraževalnimi cilji, društva, ki namenjajo posebno pozornost krepitvi zdravstva in varstva okolja, kar je bilo danes tudi že večkrat omenjeno, in navajajo ljudi k zdravemu načinu življenja, društva, ki dvigujejo kulturno raven ljudi, plemenitijo življenje, znanstvena in strokovna društva, ki podpirajo pota novim spoznanjem in tehnološkim dosežkom ter mnoga druga društva, človeku koristna, in njihova življenja celo uresničujejo, pa tudi osrečujejo. Vrednote, ki so bile danes že omenjene, se v glavnem širijo v krogih politike in gospodarstva, so: znanje, izobraževanje in razvoj. Medtem ko Slovenci, poslušal sem tudi raziskavo javnega mnenja v Sloveniji, poudarjajo vrednote, kot so družina, zdravje, vera, delo, kultura, prijateljstvo in še nekatere druge. To je tisto, na podlagi česar tudi pravzaprav temelji naš slovenski narod. Za naše Slovence v zamejstvu je nedvomno ena od vrednot

ohranjanje slovenstva. Tudi to je pomembno. Prof. Uletova je govorila o mladini, mladih, generacijskem premiku. Velikokrat se govori o t. i. generacijskem prepadu v vrednostnih usmeritvah, da so vrednote mladih napačne. Vem, tega ne smemo trditi. Vrednote mladih so pogosto značilne zanje, saj je to obdobje sprememb, upornišтва, osamosvajanja. Temu pa je seveda prilagojena tudi celostna osebnost mladostnika, vključno z vrednotami mladih. Generacijske razlike torej niso zgolj posledica zrcaljenja drugačnih družbenih razmer, temveč posledica zakonitih individualnih sprememb v vrednostnem razvoju posameznikov. Vrednote se namreč v različnih življenjskih obdobjih spreminjajo. Tiste, ki jim ljudje pripisujejo velik pomen v zreli dobi, so popolnoma drugačne ali celo nasprotno tistim, ki so jih tako goreče zagovarjali v mladostništvu. Seveda je ena pomembnih vrednot tudi svoboda izražanja mnenja. Izraziti svoje mnenje, ki je v nasprotju z mnenjem ali prepričanjem večine, danes zahteva pogum. Pogum zato, ker si mnogi ne upajo izstopati iz tega povprečja. Pri tem pozabljajo, da jih zaradi drugačnosti nihče ne bi smel kaznovati ali kako drugače izobčiti, kar je danes že bilo omenjeno. Če nekdo misli drugače kot mi, to še ne pomeni, da nam želi kaj slabega, temveč lahko na podlagi drugačnih pogledov najdemo boljše, mogoče tretjo pot.

Nekaj besed bom povedal tudi o delu, ki ga trenutno opravljam. Najbolj ga lahko orišem tudi z zgledom državnega sveta, ki je kot nepopolni drugi dom pomembna demokratična vrednota parlamentarnega odločanja. To je organ, ki mu ustava daje pristojnosti predvsem na zakonodajnem področju in njegovo delo veže na zakonodajni organ. Po svoji sestavi ter zastopanju različnih družbenih interesov močno izstopa tudi pri evropsko primerljivih organih. Prav po interesni organiziranosti se loči tudi od državnega zbora, ki predstavlja politične interese. Vsi se strinjamo, da državni svet ni običajen drugi dom, kakršne pozna večina evropskih parlamentarnih sistemov. Po uskladitvi različnih interesov državni svet oblikuje mnenje, ki je dostikrat različno od mnenja drugih organov, ki imajo pomembno vlogo v zakonodajnem procesu. Teoretična predstavitev ideje dvodomnosti je za nas prakse dobrodošla, ker nam daje spodbudo, da v kritičnih trenutkih pretehtamo naše odločitve. Neetična je pozicija, da nekdo, ki se, recimo, ne strinja z vetom državnega sveta na neki zakon, začne razmišljati o ukinitvi tega organa. Še druga prepoznavna značilnost slovenskega modela dvodomnosti zadeva odnos med državnim svetom in državnim zborom. To je model nepopolne dvodomnosti, v kateri ima državni zbor odločujočo vlogo pri ustavodajni in zakonodajni funkciji in sprejemanju političnih odločitev, medtem ko državni svet sodeluje v zakonodajnem procesu z zakonodajno pobudo, dajanjem mnenj in predlogov zakonov z odločilnim vetom na izglasovane zakone, ter z zahtevo za razpis zakonodajnega referendumu. Če je torej, spoštova-

ni gospod predsednik, načelo dvodomnosti po eni strani pomembno za razvoj parlamentarne demokracije, je po drugi strani slovenski model dvodomnosti zanimiv. S primerjalnoppravnega vidika upravičeno štejemo dvodomnost za eno od vrednot, ki bi ji pri prihodnjih razpravah o naši ustavni ureditvi morali posvetiti ustrezno pozornost. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Očitno se državni svet čuti že resno ogroženega, tako da bomo ustanovili odbor za zaščito pravic državnega sveta. Nadaljujemo razpravo, gospod Janez Stanovnik, nekdanji predsednik predsedstva Socialistične Republike Slovenije, je prosil, da nastopi med prvimi razpravljavci. Prosim.

Janez Stanovnik: Gospod predsednik in spoštovani zbor, pridružil bi se predsedniku vlade pri opozorilu, da pravzaprav razpravljamo o prihodnosti Slovenije in da nas zaradi tega aksiologija kot taka sicer zelo poučuje in smo vsi hvaležni uvodničarjem. Zanima pa nas, kaj to pomeni za našo prihodnost. Če gledamo preteklost in iz preteklosti skušamo razumeti naše napotilo v prihodnost, potem moram reči, da smo Slovenci v preteklosti vedno tehtali med načelnostjo in pragmatičnostjo. Če potegnemo črto, bomo videli, da smo prišli tja, kjer smo, samo zato, ker smo sledili načelnosti. Ali gre za Prešernovo dobo, majske – deklaracijske dobe, vprašanje, ali odpor ali kolaboracija, ali za vprašanje vilenske izjave ... Zaradi tega bi opozoril na to, kar je stari rimski pesnik pisal svoji ženi iz Ponta, ko mu je očitala, da ji ni zvest. Odgovoril ji je: »Vidim, kaj je dobro in tudi odobravam to, ampak vseeno delam slabo.« In zame je osnovni problem, kako bomo načela, vrednote, ki so univerzalne, jih vsi priznavamo, pri tem je malo razlik med nami, uveljavljali kot vodila v prihodnost, pri čemer pa so razlike med nami. Pravi namen, gospod predsednik, moje intervencije, ki mora biti omejena na pet minut, je ta. Gospa Alenka Puhar je v svojem pisnem prispevku, ki ga je razdelila vsem udeležencem, uporabila obširen citat, ki naj bi ga jaz kot šef jugoslovanske misije pri Organizaciji združenih narodov izrekel pred pol stoletja ameriškim kongresnikom. Ta citat govori o tem, naj bi jim jaz opravičeval sovjetsko pobijanje šest milijonov kmetov za doseganje ciljev, ki so si jih postavili. In gospa Puharjeva upravičeno označuje tako stališče kot, zdajle ne vem za pravi izraz, mislim, da je rekla nezaslišano brezobzirnost. Mislim, da bi uporabil še hujši izraz za tako stališče. Toda kaj takega nikdar nisem rekel. Gospo Puhar pa opozarjam na tole. Prvič, leta 1953 nisem bil šef jugoslovanske misije pri Organizaciji ZN, niti prej niti pozneje. To je bil ambasador Leo Matez. Mene ta čast, da bil ambasador Jugoslavije, nikdar ni doletela in bi me zaradi tega zanimalo, kakšen je vir, iz katerega je gospa Puharjeva črpala. Podobne agitacije bi lahko gospa Puharjeva našla med 2. svetovno vojno v Slovenskem domu, kjer

so med drugim pisali celo, da sem otroke klal po Blokah, ali pa v Politiki, ki je objavljala rubriko Odmevi in pogledi, kjer so uporabljali cele strani obrekovanja na moj račun in bi to lahko v taki obliki prav prišlo. Drugo, 1953. leta, to se pravi pred pol stoletja, nisem srečal niti enega ameriškega kongresnika. Niti nisem niti enemu ameriškemu kongresniku dajal kakršnih koli izjav. Zaradi tega bi me seveda zanimalo, katera so imena teh ameriških kongresnikov, ki so take izjave od mene slišali. Tretje, ta izjava je tako koherentna, da če bi jaz rekel nekaj takega 1953. leta, ko je bil vrhunec makartizma v Ameriki in vrhunec boja z informbirojem v Jugoslaviji, bi končal na Golem otoku in me danes tukaj ne bi videli. S tem v zvezi gospa Puharjeva in svečani zbor pa opozarjam na to: kako si lahko predstavljamo, da bo razprava o vrednotah v prihodnosti Slovenije med nami potekala v strpnem in konstruktivnem duhu, če jo pa začnemo z moralno diskvalifikacijo enega od udeležencev, ki ste ga vi, gospod predsednik, povabili na to srečanje. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Gospa Puharjeva se je javila k besedi. Sicer niso mišljene replike sprti, ampak izvolite besedo.

Alenka Puhar: Opravičujem se g. Janezu Stanovniku, ker sem napisala, da je bil šef misije. Vir, na katerega se sklicujem oziroma ga navajam, pravi, da je bil counsel ali svetnik, oprostite prosim. Publikacija, iz katere sem vzela ta citat, se imenuje »The Real Truth about Communists in Yugoslavia as Recognised by Mr. Janez Stanovnik«. Trije Američani, ki so intervjuvali gospoda Stanovnika, so bili James Edwin Beverige, Joseph Martin Proctor in Richard Douglas Goodman. Ta publikacija, ki ima 60, 70 strani, je izšla leta 1953 v Ameriki in v njej piše, d a so trije gospodje intervjuvali counsel of The Yugoslav Mission, Janez Stanovnik. To je izredno dolg pogovor, v katerem Janez Stanovnik pripoveduje o celi vrsti stvari, o katerih je bil vprašan, o ekonomiji, politični ureditvi, naravi režima, tudi o povojnih pobojih in tako dalje. Oprostite, zbiram najrazličnejše publikacije, najrazličnejše citate, marsikaj me zanima in hvala bogu, zadnjih dvanajst let imam toliko svobode, da tudi ameriške publikacije, ki prej niso bile dovoljene.

Dr. Janez Drnovšek: Prosim za prispevek akademika dr. Franceta Bernika, častnega člana SAZU.

Dr. France Bernik: Hvala lepa, gospod predsednik. Spoštovani navzoči, omejil se bom izključno na temo o vrednotah, ki opredeljujejo ali pa bi morale opredeljevati naše skupno življenje. Gre za dvojce: za vprašanje o skupnih, to

je temeljnih vrednotah Slovencev, in za vprašanje, ali te vrednote že uresničujemo oziroma bodo vrednote šele morale postati naša realnost. Temeljne vrednote razumem kot najvišja načela, kot najvišje cilje, za katere si prizadevamo in jih skupnost sprejema. Po njih uravnava svojo dejavnost in mišljenje, jih priznava za vrhovno merilo. Ob strani puščam vrednote, ki jih lahko izvedemo iz temeljnih vrednot, vrednote druge, tretje ali četrte vrste, predvsem pa vrednote, ki to niso. V hierarhiji skupnih vrednot je po mojem prepričanju na vrhu odnos do lastnega naroda in lastne države. Nacionalne oziroma državljanske vrednote spadajo v sam vrh. Za nas so nepogrešljive tem bolj, ker vstopamo v Evropsko zvezo. Iz oslabiljene narodne zavesti pri nas pa ne bo lahko izoblikovati resničnih nacionalnih oziroma državljanskih vrednot deloma zaradi vztrajne internacionalistične miselnosti, ki se je podaljšala iz komunističnega režima, deloma zaradi močnega, čeprav samo po sebi upravičenega gibanja o enakopravnosti drugačnih. Znašli smo se v absurdnem položaju, da priznavamo drugim tisto, kar sebi odrekamo, in da se moramo naravnost boriti za našo enakopravnost z drugačnimi. Vrednote, pomembne danes in še pomembnejše jutri, povsem ali v marsičem zanemarja tudi naše šolstvo, kar utegne povzročiti posebne težave, saj bodo odgovornost za ohranitev narodne istovetnosti morali prevzeti mladi rodovi. Pripadnost narodu, zavest lastne državnosti in zavezujoč odnos do jezika so bistvene sestavine narodne istovetnosti. Brez nje Slovenci že jutri, zanesljivo pa dolgoročno, nimamo prihodnosti. Nacionalnim oziroma državljanskim vrednotam se enakovredno pridružujejo moralne, etične vrednote. Doslej so religije oblikovale vrednostne sisteme in njihovo moralno jedro, poudarjam, moralno jedro je preživelo stoletja, tisočletja. Od zlatega pravila dalje, od judovsko-krščanskega dekaloga so etično vsebino človeštva – ob osrednji religiji zahodne civilizacije – oblikovala še druga svetovna verstva. Cerkev še danes vplivajo na vernike s svojim moralnim naukom, čeprav hodi novoveška zgodovina že nekaj časa svoja pota. Množice, ki so jih religije stoletja nagovarjale, se postopno, a vztrajno krčijo od razsvetljenstva naprej, od zmagoslavja razuma v evropski duhovni zgodovini. Francoska revolucija je leta 1789 ustoličila nov moralni sistem in na široko odprla vrata sekularizaciji družbenega življenja. Politična gesla, podobna francoskim, so evropske narode še večkrat pretresla in usodno razdelila med seboj, najbolj radikalno v 20. stoletju, v stoletju nedemokratskih, totalitarnih režimov, vojn in revolucij. Vedno glasnejša je zato postala zaskrbljenost etično senzibilnega človeštva. Nekateri razmišljajo o krizi vrednot, izgubi vrednot, drugi o spreminjanju vrednot. Vse opaznejši postaja moralni indiferentizem. Nastaja realnost, v kateri se odvija oster, darvinistično brezobziren boj interesov, kar je tudi posledica medgeneracijskih napetosti. Posebej pri mlajših generacijah je opaziti močan zasuk k osebnim,

individualnim, da ne rečem egocentričnim vrednotam. Krepijo se načela samodoločanja, samougodja. Ruši se ne le najnujnejše ravnotežje med individualnim modelom življenja in življenja v skupnosti, prekinja se celo medsebojna komunikacija. Morda je, poudarjam, k takemu stanju duha nekoliko pripomogla okoliščina, da so se po drugi svetovni vojni vsesplošno poudarjale in se še poudarjajo zgolj človekove pravice, ne tudi dolžnosti posameznikov, kar samo stopnjuje samozadostnost posameznikov.

Ni čudno, da danes obstajajo skupne moralne vrednote bolj v zavesti kot dejanski resničnosti: spoštovanje življenja, pravičnost, solidarnost, odgovornost, strpnost. Seveda je skupne vrednote mogoče doseči zgolj s prizadevanjem posameznikov, vendar je treba najprej spremeniti odnos do njih. Če si prizadevamo za višje oblike življenja, je v skupnih moralnih vrednotah mogoče odkriti ne samo trajnost zgodovine in njenih stoletnih izkušenj, temveč tudi globljo polnost, globlji smisel osebne eksistence. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Gospod Janez Stanovnik je prosil še enkrat za besedo. Predlagam, da to stori, potem pa bi to temo končali in nadaljevali temo o vrednotah. Prosim.

Dr. Janez Stanovnik: Hvala lepa, gospod predsednik. To je replika gospe Puharjevi. Iz navedbe je popolnoma jasno, da je šlo za svetnika jugoslovanske ambasade in zaradi tega obstaja vprašanje, zakaj me je promovirala v šefa delegacije. Očitno je, da je šlo za tri osebe, ki so bile, kar lahko povem po spominu za čas pred pol stoletja, trije mladi študentje, nekongresniki, provokatorji McCarthyjevega komiteja. Ko so prišli v stalno komisijo, sem o tem razgovoru takoj obvestil svojega ambasadorja in ker je razgovor potekal provokativno, nikdar nisem bil pod jugoslovansko policijsko preiskavo. Drugače bi bilo normalno, da bi bil. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Še eno razpravo, potem pa odmor. Bi prosil dr. Franceta Bučarja, predsednika Slovenskega panevropskega gibanja. Prosim.

Dr. France Bučar: Hvala lepa za besedo. Če povzamem vodilno nit iz uvodnih prispevkov, lahko rečem, da je za to razpravo značilen izrazito kritičen odnos do vseh dosedanjih vrednot in poudarjanje avtonomnosti posameznika. Ta razvoj je po mojem mnenju do neke mere logičen in tudi pričakovan v odnosu do heteronomnosti kot vodila za ravnanje posameznika, ki prihaja od zunaj in je prevladovala pravzaprav vso zgodovino in tudi še danes velja pretežno za večino današnjih kultur. Edino evropska kultura je poudarila avto-

nomnost človeka kot najvišjo vrednoto in edini referenčni okvir za njegovo ravnanje. Pravijo, če se spomnimo Huntingtona, da je ta idealizem značilen le za evropsko kulturo in jo loči od vseh drugih današnjih svetovnih kultur. Seveda pa je avtonomnost posameznika mogoča šele, ko se zaradi tehnološkega razvoja razrahljata absolutna vezanost posameznika na družbo, ki ji pripada, in te okoliščine so dozorele samo za svet evropske civilizacije, pravim civilizacije in še to v najnovejšem času, čeprav je pomen osebnosti v središču evropskega kulturnega razvoja. Če se spomnimo, recimo, antike, pojma osebe, prosopon grško ali latinsko persona, sploh niso poznali, je to pravzaprav pojem za gledališko masko. Vidite, pojavila se je šele z apostolom Pavlom, ki pravi: »spreobrnitev je lahko le posledica osebne odločitve, ne kolektivne«, s svetim Avguštinom, če citiram: »vase pojdi, tu boš našel resnico«, do enciklopedistov 18. stoletja in tako naprej, gre torej za tipično krščansko humanistično izročilo, ne glede na to, da je bila to odločitev različnih religij. Seveda so to šele zunanje okoliščine, ki omogočajo avtonomnost. Problem je v tem, da se je današnji človek sočasno znašel v svetu, ki je notranje izjemno celovit in notranje soodvisen, posameznik pa te kompleksnosti sam ne more obvladovati, niti ne razumeti, še posebno pa ni sposoben v svojem svetu vrednot reflektirati izjemno hitrega tehnološkega razvoja in sprememb, ki jih je prinesel. Danes smo slišali celo vrsto citatov, kaj nekdo pojmuje za vrednoto. Vsem lahko rečemo, da so vrednote skupni imenovalci, so vodilo za ravnanje, to je gotovo. Hkrati pa morajo te vrednote stalno potrjevati pravilnost tega ravnanja glede na stanje okolja. Tu se je pa pojavilo sodobno protislovje. Velik del današnjih, dosedanjih vrednot se je sicer izkazal kot neustrezen, recimo v časih revolucij, od statusne, seksualne, kakršne koli. Hkrati pa sta se v teh t. i. premikih izgubila občutek in razumevanje za hierarhijo vrednot. Kako naj se danes posameznik znajde s svojo relativno resnico? Se strinjam s tem, kar je navedla prof. Uletova, če jo citiram: »da trpimo od novih oblik svobode in ne od krize vrednot«. S tem se popolnoma strinjam. Mogoče bi to nekoliko preoblikoval: da trpimo tudi od krize vrednot, čeprav sekundarno, zaradi tega, ker je pravzaprav kriza vrednot posledica napačnega razumevanja svobode. Nismo sposobni uporabljati in izrabljati svoje svobode brez podpore socialnega okolja. To je velik problem, saj je posameznik to, kar je, tudi rezultat okolja, v katerega je postavljen. Če citiram, recimo, francosko filozofijo danes, pravi: »ko pride posameznik na svet, ve, da je, ne ve pa, kaj je« in šele prek družbe ugotovi, kaj je. Te socialne podpore pa v današnji ideologiji neoliberalizma ne dobiva, se pravi neoliberalizem zanika sleherno heteronomnost in zagovarja v bistvu socialno anomijo. Tako se soočamo z drugim velikim problemom, ne samo z vprašanjem svobode na individualni ravni, ampak z vprašanjem, kako vzpostaviti, kako integrirati družbo, ki ne priznava

nobenih vizij, nobenih mitov, nobenih religij, nobenega izročila, niti nacionalnosti, ker tudi nacionalnost je v bistvu heteronomna s svojimi vrednotami. In nacionalna zavest je, recimo, patriotizem, kar smo tudi danes slišali. V ideologiji liberalizma s filozofskega stališča neoliberalizem nima mesta kot nobena stvar, ki ga kakor koli utesnjuje v njegovi absolutni svobodi. V zvezi s tem bi mogoče omenil, da je problem avtointitucionalizacije kot neke vrste novega evangelija neoliberalizma, družba ne išče lastne utemeljitve in smisla zunaj sebe, ampak v sami sebi. Omejujejo jo samo najsplošnejša načela civilnega in kazenskega prava. V tem okviru pa se ustvarjata popolna anomija in popolna svoboda. Proti temu lahko navedem kot tezo, da, kot pravi Kurt Gödel, znan s svojim delom Principi in matematika, »noben kompleten sistem ne more biti notranje konsistenten in noben sistem ne more biti kompleten.« Ob taki popolni relativizaciji seveda prihajamo v krizo svobode in posledično tudi v krizo vrednot na ravni posameznika in družbe. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. V prvem delu smo slišali vrsto zanimivih vprašanj. Ostaja nam tudi še nekaj neobdelanih. Skušal jih bom omeniti, morda spodbuditi kakšno razpravo v tej smeri. Namreč: kakšen je vpliv vzgoje, šolskega sistema na vrednote; kakšen je vpliv medijev na vrednote, vpliv religij na vrednote. Nimam ambicije povzemati tistega, kar je bilo že povedano, bi le poudaril, da smo slišali veliko zanimivih pristopov, tudi nekaj bolj optimističnih videnj, zlasti raziskavo o vrednotah mladih, tudi nekaj bolj skeptičnih razmišljanj, bolj kritičnih vprašanj, kot je, ali so vrednote v krizi. Tisto, kar se meni zdi pomembno iz raziskav, ki sta jih predstavila dr. Toš in dr. Uletova, je tudi vprašanje vrednot, ki presegajo človeka, glede na tiste, ki poudarijo človeka oziroma njegov ego. Mislim, da je to dr. Toš omenil kot kriterij v eni od evropskih raziskav. Zanimajo nas vrednote, ki gredo prek egoizma, materialnega interesa človeka, prek poudarjanja njegovega uspeha v ožjem smislu, torej vrednote, ki vključujejo predvsem strpnost, solidarnost, spoštovanje človekovega dostojanstva nasploh, spoštovanje različnosti, sočutja. To so tiste vrednote, ki lahko po moji oceni dolgoročno omogočijo človeštvu, da premaga zakone naravne selekcije, tekmovalnosti, ki jih implicirajo, tekmovalnosti, ki jo vsebuje tudi kapitalistični sistem, ki je edini ostal v svetovni tekmi, in lahko omogočijo, da vsi ljudje živijo brez napetosti; brez tega, da bi bili marginalizirani; brez tega, da bi bili izključeni iz možnosti za dostojno življenje.

Kljub temu bi omenil še nekatere pokazatelje, ki kažejo, da morda v Sloveniji slika kljub vsemu ni tako idealna. Namreč, število samomorov na število prebivalstva: delež samomorov je v Sloveniji med najvišjimi v Evropi in svetu;

število prometnih nesreč, število mrtvih v prometnih nesrečah je tudi med najvišjimi oziroma zelo visokimi. To kaže, da tudi veliko Slovencev sprošča agresivnost na cestah ali pa nastajajo kritične okoliščine, ko ljudje ne najdejo dovolj opore, sočutja, solidarnosti v družbi in se umikajo v skrajna sredstva, vzamejo si življenja. To ni vezano samo na tranzicijo, to je bila že prej slovenska značilnost, vendar je očitno tranzicija ni odpravila. Lahko utemeljeno predpostavimo, da je povečala število okoliščin, v katerih se ljudje zatekajo tudi k skrajnim rešitvam. Vse to so vprašanja, ki so na mizi, in splošna raven vrednot, razvoj vrednot je tisto, kar bi lahko vplivalo na razvoj v prihodnosti.

K razpravi bi povabil dr. Ivana Rozmana, rektorja Univerze v Mariboru. Prosim.

Dr. Ivan Rozman: Hvala lepa, gospod predsednik, spoštovani prisotni, vsem skupaj lep pozdrav. Dotaknil bi se predvsem dveh vrst vrednot, in sicer prve, o kateri je že bil govor, čeprav mislim, da bistveno preveč površno. To je okolje. Danes, kot smo slišali, sem bil kar nekoliko presenečen, da razpravljavci jemljejo naše okolje oziroma prostor kot neko naravno danost. To ni danost, ki nam je sama po sebi res a priori dana, ampak mislim, da je to danost, za katero moramo tudi skrbeti. Danes smo že nekajkrat slišali izraz »varovanje okolja«. Mislim, da je bistveno preozek. Mislim, da moramo gledati širše, da gre za naš odnos do celotnega prostora, v katerem živimo. Gre za način gospodarjenja; počutje v tem prostoru; seveda pa tudi za to, da dejansko ta prostor oziroma okolje varujemo. Profesorica Uletova je povedala, da je na vrednostni lestvici vrednot mladih varovanje okolja sorazmerno nizko. To je žalostno, predvsem zato, ker mislim, da je Slovenija sorazmerno majhna dežela, sorazmerno majhna s tistimi nekaj tisoč kvadratnimi kilometri, 20.000, kolikor jih ima. Mislim, da nam okolje mora biti neke vrste svetinja. In zato mislim, da moramo v smislu vzgoje dejansko mladi generaciji vzbuditi odnos, da bodo to vrednoto jemali kot svojo. Mislim, da je to ena naših poglobitnih nalog v prihodnosti. Mislim, da je popolnoma pravilno, če se pri obravnavanju te vrednote oziroma prednostne naloge Slovenija nekoliko razlikuje od drugih evropskih držav, ker je naš prostor sorazmerno majhen.

Druga vrednota, o kateri danes še nismo spregovorili, je izobrazba. Mislim, da je izobrazba ena temeljnih vrednot celotnega zahodnega civilizacijskega sveta. Sami vemo, da živimo v času globalizacije, pravimo tudi informacijske družbe. Iznašli smo celo besedo e z vezajem (e-) e-uprava, e-vlada, e-učenje, e-univerza in podobne stvari, kar mislim, da je tudi neke vrste posebnost. Nabiranje znanja pa ni neke vrste stalnica, znanje, žal, kakor koli tudi zgubljaja svojo vrednost, znanje zastara in mislim, da je treba skrbeti za t. i. vseživ-

ljenjsko učenje. Se pravi, da znanje obnavljamo, spreminjamo mogoče tudi vrsto svojega poklica, in če mogoče nekoliko determiniramo vrsto tega znanja, je to temeljna vrsta znanja, posebno tehnično znanje oziroma področje našega delovanja sploh. In nekajkrat smo danes že slišali o kakovosti življenja, mislim, da odnos do prostora, če lahko tako imenujem prvo vrednoto, in izobrazba bistveno vplivata na kakovost našega življenja. Mislim, da je kakovost našega življenja tista temeljna vrednota, za katero bi si dejansko morali vsi skupaj čim bolj prizadevati. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Predlagam, da bi zdaj razpravljal dr. Ivan Štuhec, izredni profesor in prodekan na Teološki fakulteti, ker mora potem zapustiti naš posvet.

Dr. Ivan Štuhec: Spoštovani gospod predsednik, spoštovani zbor. Najprej hvala lepa, da ste me dali na prednostno listo, ker imamo Mariborčani težave, ki jih v Ljubljani nimate, ko gre za potovanje.

Človek in človeštvo sta si vrednostni red oblikovala na podlagi izkušnje in racionalne refleksije živetege ter pričakovanega. Slovenci smo vso svojo zgodovino živeli na stičišču vseh civilizacijskih tokov, ki so sooblikovali današnjo podobo stare celine. Zlivanje različnih nazorskih horizontov nas je pomikalo zdaj v eno, drugič v drugo smer. Nazorski ekskluzivizmi so nas blokirali, notranje razprli in končno pripeljali do bratomora, ki nas kot mlinski kamen za vratom teži v naš čas. Ko danes merimo svoje dalje in se oziramo po prihodnjih evropskih obzorjih, si postavljamo vprašanje, kaj je tisto, kar nas druži, kje bomo razlike ohranili in kako bomo oblikovali prostor, ki nam je preostal od zgodovinskih posledic. Naš mladi polis je naš skupni prostor in morda je prav, da ga vzamemo za izhodišče, kajti iskanje druge platforme nas spet lahko zapelje v ekskluzivizem in idejni, če ne še hujši totalitarizem. Krščanstvo in z njim katolištvo ima v tem polisu dolgo domovinsko pravico. Če katera, potem je naša generacija krščanstvo sprejela neprisiljeno, kot osvobodilno bilko v času družbene prisile. Zato je katoličanu toliko bolj nerazumljiv vedno znova izraženi antikatoliški afekt, ki je dobil celo pravno obliko v tisti zakonodaji našega sodobnega polisa, ki v največji meri vpliva na vrednostno lestvico mladih.

Za nas je tudi nesprejemljivo sleherno vzporejanje strukture Katoliške cerkve s političnimi totalitarnimi strukturami. Če je treba posebej poudariti, s katoliške strani, da je demokratična, pluralna in sekularizirana država za nas tisti življenjski prostor, v katerem se brez dvoma prepoznamo, naj bo to eksplicitno rečeno.

Temu naj dodam še drugo pomembno tezo, o kateri, menim, obstaja prav tako veliko nesporazumov, tudi v katoliški miselnosti, namreč, da evropske vrednote niso samo krščanske, so tudi vrednote Bližnjega in Daljnega vzhoda, ki jih je prevzelo judovstvo, so vrednote egipčanske, grške, rimske in še kakšne manjše civilizacijske reke, ki je tekla po Mediteranu. Tu so tudi vrednote romanskih, germanskih, anglosaksonskih in ne nazadnje slovanskih ljudstev, ki so gnetli zgodovino, katere dediči smo. Če se danes zavedamo dostojanstva človekove osebe, mislim, da se ga premalo, lahko rečemo, da je pri tem krščanstvo vsekakor imelo in ima pozitivno vlogo. In prav iz razumevanja človeka izpeljujemo vrednote, ki bi naj bile družbeno pomembne, da bi človek kot oseba v vseh svojih razsežnostih znotraj polisa najprej zaživel in biološko obstal, pozneje pa svojo ustvarjalno svobodo razvil do tistih razsežnosti, ki so dosegljive samo človeškemu duhu.

Vsi se zavedamo, da obstaja etično nesoglasje, ko gre za vprašanje človeka, njegov začetek in konec. Etični pluralizem je dejstvo, ki ga je treba sprejeti, hkrati pa se zavedati, da sobivamo na različnih ravneh in da je naš skupni nivo polis, v njem pravni red, etični minimum, kaj več že težko. Zato bi skušal razmišljati predvsem o tem, kako uveljavljati vrednote, ki so pogoj za državljansko sobivanje. Če vzamemo za izhodišče Hobbesovo misel o stalni agresivnosti vseh članov družbe drugega proti drugemu in njegov sklep, da je prva funkcija civilne zakonodaje pomirjevalna, potem mora pravni red zavarovati posameznika pred kolektivom in pred močnejšimi oziroma socialna in pravična zakonodaja mora zavarovati najšibkejši člen družbe, saj je samo tako izraz družbene solidarnosti. Posameznik, ki ni zaščiten v svoji eksistenci, ki nima temeljne gotovosti pri duševnem in duhovnem razvoju, tudi ne bo mogel prispevati svojega deleža h kulturi sobivanja.

Drugi vidik sodobne države izhaja iz kantovske tradicije, ki vidi v pravnem redu predvsem usklajevanje posameznikovih svobod. Upoštevati svobodo vesti posameznika in jo uskladiti s skupnimi potrebami v družbi je tista napetost, ki ostaja stalni izziv za iskanje mirnega sožitja. Civilni zakon zato nikoli ni in ne sme biti totalitaren, če postane, ga je treba nemudoma spremeniti in zaščititi posameznika, njegovo eksistenco in svobodo, zaščititi pa tudi demokracijo kot družbeni red, ki je nujno odprti sistem. Ko razpravljamo o vrednotah, se zavedamo, da smo na polju odprte scene in lahko samo s stalno razpravo na podlagi argumentov pridemo do tistega minimalnega soglasja, ki je potrebno za sobivanje. Za tak proces bi si morali določiti pravila postopka, ki bi nas pripeljala do zavezujočih vrednostnih opredelitev. Gre za vprašanje etosa tolerance. Pri etosu tolerance je prvi pogoj, da se mnenje sogovornika resno upošteva, da

se nesoglasje spoštuje in da se predpostavlja dober namen partnerja v dialogu oziroma da so vsi udeleženci dialoga radikalno enaki, da nima nihče privilegiranega položaja. Težo ima prozornost argumentov, razvidnost racionalnosti, razkritost predpostavk lastne argumentacije, ki je dostopna kritični presoji udeležencev v razpravi. Samo taka vzajemna kritičnost omogoča vedno večje soglasje o moralni resnici, ki je vredna, da jo kot vrednoto vsi spoštujemo. Etos tolerance je tista drža, iz katere nastaja demokratična kultura, ki ne izhaja iz moči oblasti ali institucionaliziranega privilegija, ampak iz svobodnega državljana, ki soodgovorno živi v družbi soglasij in nesoglasij, v družbi stalnih napetosti in stalnih iskanj boljših rešitev. Etos tolerance je minimalni etos, ki je potreben za to, da družba živi in preživi. Preseže ga lahko samo zastonska solidarnost, ki je v tem, da drugega sprejemem v njegovi resničnosti, tudi če je daleč proč od moje resnice. Etos tolerance ne pomeni, da smo dali prosti tek relativizmu in sleherni družbeni nezavezanosti. Ne, etos tolerance kot demokratična krepost je pot, ki jo je mogoče skupaj hoditi med družbenim fundamentalizmom in relativizmom, je pot, ki ima za cilj najti skupno vrednoto, za katero stoji spoznanje, da je neobhodno potrebna za to, da bivamo in sobivamo kakovostno, človekovemu dostojanstvu primerno. V naši pretekli zgodovini, še posebej v polpretekli in tudi v najnovejši, nismo posvečali dovolj pozornosti etosu tolerance, zato je naša sedanja družbena in politična kultura relativno nizka. Na podlagi preteklih zgodovinsko nerazčiščenih ideoloških, političnih in vojaških konfrontacij smo nadaljevali kulturni boj, ki temelji na »našizmu« kot edinem merilu družbenopolitične integracije. Vzpostaviti temeljno zaupanje, da smo vsi državljani tega polisa, ki smo ga po letu devetdeset ustvarili radikalno drugače kakor kadar koli prej v naši zgodovini, je pogoj za nadaljnji tolerantni dialog o vseh skupnih rečeh, ki jih bomo v združeni Evropi in globalnem svetu premišljeno in dogovorjeno še kako pozorno morali poiskati, izostriti, ubesediti in z dejanji potrditi. Pobuda gospoda Janeza Janše, ki je postala institucionalizirana pobuda, je, gospod predsednik dr. Janez Drnovšek, obetaven začetek poti, ki je edino pravilna in mogoča, če dvomilijonski narod želi sebi in svojim sosedom kolikor toliko mirno gotovost, ali kakor pravi pesnik: »Žive naj vsi narodi, ki hrepene dočakat dan.« Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Prosim dr. Frane Adam, redni profesor na Fakulteti za družbene vede.

Dr. Frane Adam: Spoštovani gospod predsednik, v veselje mi je, da lahko v tem uglednem okolju zelo na kratko sicer predstavim neko idejo, ki ima zelo praktične implikacije. To idejo sem sicer že večkrat omenjal, vendar jo je treba večkrat ponavljati. V bistvu gre za vprašanje, kako vključiti vrednost-

ne in moralne orientacije v šolski kurikulum. Seveda se lahko vprašamo, ali je to sploh smiselno, ali je sploh mogoče. Moram tudi povedati, da s tem nočem reči, da zdaj v šolskem sistemu ni nobenih vrednot, vendar gre za iskanje nekih ustrežnejših načinov. Ker smo časovno zelo omejeni, se bom odpovedal uvodu in tudi kakšni podrobnejši utemeljitvi. Ideja ima bistveno povezavo s tem, kar danes govorimo. Na kratko rečeno, mislim, da bi se dalo tako spremeniti pouk državljanske vzgoje ter etike in religije, da bi ga vključili v kontekst nevladnih organizacij, prostovoljnega dela in lokalnih skupin za samopomoč. O tej ideji sem že večkrat govoril, o njej sem razpravljaj tudi na seminarju Slovenske filantropije. To omenjam, ker so bili tam navzoči praktiki, se pravi učitelji osnovnih in srednjih šol. Za kaj gre? Že zdaj imajo nekatere srednje šole pri izbirnih predmetih predvideno prostovoljno delo. Razmisliti bi bilo treba o možnosti, da bi se predmeti, ki se navezujejo na državljansko vzgojo, etiko ter religijo, izvajali na temelju vključitve v prostovoljno delo oziroma v hkratnem sodelovanju in proučevanju nevladnih organizacij, lokalnih skupnosti in skupin za samopomoč. Ob sodelovanju oziroma pomoči izbranih mentorjev različnih nazorskih usmeritev, recimo pozitivističnih ali kritičnih družboslovcev do laičnih teologov, ali recimo, poznavalcev budizma, bi mladi ljudje imeli možnost poglobljene samorefleksije izkustveno pridobljenih moralnih vprašanj in dilem. Vse prvine oziroma večina prvin te ideje je znana oziroma imajo že dolgoletno tradicijo, zlasti pri aktivnem učenju v skupnosti oziroma t. i. »community service learning«, v kombinaciji z izkustvenim učenjem. Ta model je zlasti uveljavljen ponekod v Veliki Britaniji in ZDA, pa tudi drugod. Seveda ne gre samo za posnemanje tega modela oziroma obstaja več modelov. Mislim, da lahko ta model obogatimo in ga dopolnimo z lastnimi izkušnjami in potrebami. Premišljena uresničitve te, niti zelo drzne, niti zelo nove ideje bi lahko imela precej multiplikativnih učinkov. K moralnemu dozorevanju mladih bi prispevala nevsiljivo in individualizirano; drugič, okrepila bi strpnost na podlagi postteističnega etosa, kot pravi kolega Tine Hribar; tretjič, prispevala bi k večji uveljavitvi prostovoljnega – volonterskega sektorja; četrtič, mladim oziroma vsem sodelujočim bi omogočila pridobitev oziroma bogatitev socialnega kapitala; petič, spodbudila bi oblikovanje aktivnega državljanstva; šestič, učitelje in pedagoge bi motivirala za seznanjanje z gibanjem za izkustveno učenje; sedmič, prispevala bi k umiritvi kulturnega boja; osmič, lahko celo mogoče domnevamo, da bi sčasoma to privedlo k izboljšanju statusa humanističnih in družboslovnih predmetov, zlasti v srednjih šolah, in do večjega zanimanja zanje. Mislim, da sedanje stanje ni zelo ugodno oziroma zelo optimistično. Če se bodo uresničili vsaj nekateri od naštetih mogočih učinkov, mislim, da se splača resno lotiti uresničevanja te ideje. Hvala za besedo.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Zanimiva pobuda. Za to mizo sedi nekaj ljudi, ki verjetno lahko prispevajo k njeni uresničitvi. Prosil bi dr. Andreja Bajuka, predsednika stranke Nova Slovenija.

Dr. Andrej Bajuk: Hvala, gospod predsednik. Najprej hvala lepa tudi za povabilo. Poslal sem že svoje pisno gradivo, zato se bom osredotočil samo na nekaj ključnih stvari. Slovenci smo vso svojo zgodovino bili in smo del zahodnega sveta. Seveda so naš položaj pri tem določale pomembne otežujoče posebnosti, med katere prav gotovo spadajo maloštevilnost in z njo povezani čut eksistenčne ogroženosti, razdrobljenost narodnega telesa, ki je živelo pod različnimi upravnimi in državnimi oblastmi, da nismo imeli lastne države v obdobju nastanka t. i. nacionalnih držav. Vse to je našo pripadnost Evropi, prostoru, iz katerega so, zgodovinsko gledano, izšle vse vitalne spodbude za razvoj sodobnega globaliziranega sveta, obložilo z določeno mero provincializma in odvisnosti od tujih središč. Toda kljub temu je naša kulturna in etična zavest nesporno evropska. In ko priznavamo svoje otežujoče posebnosti, moramo omeniti, da je v takih okoliščinah ohranitev lastne kulture in nacionalne identitete v okvirih evropske še toliko večji dosežek. Vsaj od protestantskih bojev za uveljavitev narodnega jezika v bogoslužju naprej smo bili sredi procesa oblikovanja, prebujanja in razcveta evropskih narodov. To je proces, v katerem so se zrcalili ne le njihovi kulturni dosežki, temveč tudi etična prizadevanja. Etični temelji slovenske družbe kot celovitega dela Evrope so bili zasnovani na grško-rimskem in judovskem izročilu, krščanstvu in dosežkih razsvetljenskega duha. Rečemo lahko, da je tudi polstoletna izkušnja s totalitarnim sistemom, katerega posledice še niso bile predmet resnične refleksije, kaj šele, da bi bile odpravljene, pristna evropska izkušnja, ki jo, seveda spet s svojimi posebnostmi, delimo z mnogimi narodi. O naši etični tradiciji torej ni nobenega dvoma. A ta ugotovitev, čeprav ni nepomembna, nam sama po sebi vendarle še ne ponuja nobenih dokončnih odgovorov. Vprašanje je, kaj moremo in kaj sploh hočemo s tem izročilom napraviti v sedanjem trenutku. Po drugi strani pa globalizirani svet postavlja pred nas vprašanje svetovnega etosa, etičnih pravil in napotil, po katerih naj bi se organiziralo življenje v vse bolj enotnem življenjskem prostoru. Tudi ko razmišljamo o slovenski skupnosti in njenih etičnih problemih, ne moremo mimo te velike slike, mimo ozadja, s katerim so povezani tudi slovenska realnost in njena notranja vprašanja. Ti dve razsežnosti etične problematike, notranjo in zunanjo, je treba obravnavati povezano. Za ustvarjalen obstoj naroda je neobhodno, da ga povezujejo skupne osnovne vrednote. Ob tem se seveda dobro zavedamo, da so ne le naša polpretekla zgodovina, ampak tudi sedanjost in najbrž sploh vsaka zgodovinska okoliščina zaznamovane z velikimi etičnimi

razhajanja. Skratka, etičnega pluralizma ne moremo spregledati. Kako doseči, da bo imelo pozitivne posledice za življenje v skupnosti in se ne bo sprevrglo v kulturni boj ali celo kulminiralo v ideološkem ekskluzivizmu in nasilju, na kakršnega hranimo Slovenci še svež spomin? Ponujata se predvsem dva odgovora, ki sta med seboj povezana. Eden je etos strpnosti, drugi pa iskanje najmanjšega skupnega imenovalca različnih etičnih vrednot. Toda obe usmeritvi lahko plodno učinkujeta samo, če sta podzidani z nekim drugim temeljem – pozornostjo na resničnosti. Etos strpnosti namreč ne pomeni preprostega priznavanja sleherne različne etične usmeritve, ne glede na to, kakšni so njeni cilji in posledice. Svoj smisel doseže tedaj, ko so ljudje pripravljeni upoštevati stališča drug drugega, ko so sposobni v odprtem dialogu spremeniti lastna prepričanja pod vplivom argumentacije sogovornika. Podobno velja za iskanje skupnega imenovalca etičnih vrednot. Samo dosledno in do samega sebe brezkompromisno upoštevanje resničnosti in sožitja nas lahko privede do sporazuma. To pa pomeni, da mora pri razpravljanju o etičnih vprašanjih vsakdo imeti distanco do samega sebe, obenem pa ne samo pristajati na to, da bi se v imenu nekakšne politične korektnosti odpovedal tistim spoznanjem, ki jih ima za resnične. Pot dialoga je vsekakor težja pot. Še posebej zato, ker je to pot, ki se nikdar ne konča. Vendar je to edina pot, ki zagotavlja obstanek demokratične družbe. Ključna zahteva pri etičnem razmisleku je torej upoštevati resničnost. Ne gre se slepiti s tem, da je naša polpreteklost ostala nerazčiščena, da so vrednote tistega obdobja po osamosvojitvenem obdobju pustile prazen prostor, da je ta vrednostni vakuum pustil svoje posledice v gospodarski morali, na področju kulturnih vrednot in v perspektivah mladih, kot smo slišali tudi danes. Ne bi smeli zapreti oči pred tem, da ima vsakdo za to svoj delež odgovornosti. Toda cilj etičnega razmisleka ni iskanje krivca, njegov pravi cilj je spoznanje, da ima vsak človek neizbrisno vrednost. Šele na tej podlagi postane razmislek o vrednotah zares zavezujoč in ploden. Velik dosežek te konvencije bo, gospod predsednik, če bo v javnosti prebudila zavest o vrednosti posameznika in vsaj za hip potisnila pojme razumevanja, solidarnosti in sočutja pred kategorijo gole uspešnosti in socialne moči. Toda ta razprava ne poteka na filozofskem simpoziju, na katerem bi utegnili ostati le na abstraktni ravni, ampak poteka na konvenciji o prihodnosti Slovenije. Nujno je posebno velik izziv za politike in politiko nasploh.

Politika je svet konkretnega, aktualnega, mogočega, nastajajočega, a vendar tudi kaže vrednote, naj bo to eksplicitno priznано ali ne. Na to nas danes v svojem prispevku opozarja med drugimi tudi dr. Hribar. Ne glede na to, ali se z njegovimi ugotovitvami ali ocenami strinjamo ali ne, nas vabijo k refleksiji in odpirajo dodatna vprašanja, ki ne bi smela ostati brez odgovora.

Katere pa so tiste vrednote, ki so podlaga sprejetemu zakonu o grobiščih? Taka vprašanja pa še zdaleč niso omejena na našo sicer žalostno preteklost. Npr. kakšne in katere vrednote so bile in v veliki meri še vedno so tista gonilna sila in navdih za konkreten način, ne, kako smo načrtovali, ampak kako smo dejansko izvedli in še izvajamo oblikovanje družbene lastnine. Kaj nam pove o prevladujočih vrednotah ta po moji oceni očitna brezbržnost do pravic številnih državljanek in državljanov, posebno tistih, ki najmanj zmorejo. Spoštovani predsednik, za to konvencijo pa ostane izziv, ali lahko z razpravo, upoštevajoč resničnost in temeljne norme pravičnosti, pridemo do nekih neizpodbitnih, bolj ali manj konsenzualnih ugotovitev, ki naj nas vodijo pri razlagi konkretne resničnosti pri njenem ovrednotenju in napotilu, kaj je treba storiti. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Naslednji je na vrsti gospod Janez Janša, predsednik SDS.

Janez Janša: Hvala za besedo, gospod predsednik. Mislim, da bi bila Slovenija danes precej drugačna, boljša, če bi bila taka razprava že pred 10 leti. Takrat smo bili namreč na neki točki, ko se je odločalo, kakšna bo država, kakšni bomo sami v tem prehodnem obdobju in zadeve so šle naprej bolj ali manj zelo poljubno. Mislim, da Slovenci, pa tudi Slovenija kot taka, državljani te države, ko gre za odnos do univerzalnih vrednot, delimo neko evropsko povprečje – ni nobenih bistvenih odstopanj, ne navzgor ne navzdol, in v zvezi s tem mislim, da kakšnih velikih problemov ni. Poleg odnosa do nekih univerzalnih vrednot ali njihove delitve pa seveda vsako okolje izoblikuje tudi neke svoje vrednote ali pa neki svoj pogled nanje, in to v bistvu determinira tisto okolje, državo, skupnost, lahko družino ali kar koli. Sociologi, ki se ukvarjajo s temi vprašanji, so desetletja raziskovali pojem, ki se mu reče vrednostno središče nacije. Odgovor na vprašanje, kaj je tisto, kar neki skupnosti omogoči, da se strne okrog nekih vrednot, okrog nekega časa, okrog nekega ravnanja, okrog nekega dela njene zgodovine, do katerega ima praktično v celoti pozitiven odnos, na tej točki hkrati tudi preseže neko plemensko gledanje na skupnost. Tisto, kar recimo determinira posameznika kot pripadnika samo nekemu narodu, rasi, nečemu, kar je dano samo po sebi, preseže s pojmom državljanskega občestva. Mislim, da za Slovenijo ni nobene dileme v zvezi s tem, kaj je tisti čas v naši zgodovini, ki nas ni delil. Pred leti, ko smo pripravljali naš kongres, ki je imel naslov »Za Slovenijo vrednot«, smo izvedli javnomnenjsko raziskavo. Spraševali smo ljudi po odnosu do slovenske zgodovine, posameznih obdobjev slovenske zgodovine. V teh odgovorih izjemoma z visoko stopnjo soglasja izstopa čas slovenske osamosvojitve kot tisti čas, kot tisti del

slovenske zgodovine, do katerega ima pozitiven odnos praktično tak delež Slovencev, kot je glasoval za samostojno državo leta 1990. S tem vrednotenjem središča nacije povsem ustrezamo merilom, značilnim tudi za druge evropske narode in mislim, da ni kakšnih odstopanj. Mislim, da so problemi drugje. Kaj je tisto, kar oblikuje vrednote v človeku oziroma kaj oblikuje odnos ljudi, odraščajočega posameznika predvsem do teh univerzalnih vrednot, o katerih sicer obstajajo različna mišljenja, gre pa, recimo, za prostor, ki mu pripadamo? Obstaja neko temeljno soglasje, da so to tiste vrednote, ki so skupne: svoboda, solidarnost itd. To ste že drugi naštevali, zato tega ne bi ponavljal.

Dve stvari sta, ki oblikujeta ta odnos. Eno je vzgoja, drugo so zgledi. Vzgoja bo verjetno ena prihodnjih tem, zato bom to spustil. Mislim pa, da je glede zgledov stanje v Sloveniji katastrofalno. Bom navedel samo nekaj primerov. V zadnjih mesecih je celotna slovenska javnost, tudi odraščajoča generacija, spremljala problem, stotisoči so ga čutili tudi na lastni koži, ki je bil povezan z našo največjo banko. Šlo je za zgrešeno naložbo, za »zafurano« naložbo, rečeno po domače. Agonija se je vlekla mesece in mesece, polnila prve strani in udarne termine slovenskih medijev in na koncu je vendarle prišlo do nekega mlačnega razpleta v smislu, da je bilo priznано, da je šlo za napako, vsi smo to vedeli že mesece in mesece prej, vsaj tisti, ki smo imeli račune v tej banki, in do nekakšnega poskusa ugotavljanja odgovornosti. Kaj se je zgodilo? Človek, ki je bil objektivno najodgovornejši za tako stanje, in javnost ga je kot takega tudi videla in prepoznala, je dobil boljšo službo in visoko odpravnino. Drug podoben primer, ki se vleče: državno ugledno podjetje je bilo sanirano z državnim denarjem. Potem je prišla menedžerska ekipa, ki je seveda ta denar uporabila, spravila bilanco na pozitivno, kar najbrž ni bilo tako težko, če si dobil državno subvencijo, in si zaračunala milijardo štiristo milijonov tolarjev nagrade. Zgodbo o tem, ali si nagrado zasluži, ali bo dejansko izplačana ali ne, se vleče že eno leto. Lastnica je država in ni odgovora. Vprašajmo se, kako samo ta dva primera, naštel bi jih lahko še deset, vplivata na generacijo, ki odrašča, ki oblikuje odnos do vrednot, do tega, kaj je prav in kaj narobe. Tukaj vas je polovica, ki se ukvarjate z vzgojo kot svojim poklicem in izobraževanjem, ko morate te stvari razlagati. Mislim, da tisoč slovenskih profesorjev z najboljšimi nameni ne popravi škode, ki je narejena z enim takim zgledom. Kako razložiti otroku, da je dobro delo nagrajevano, slabo pa kaznovano ali pa vsaj nenagrajevano, če pa konkretni zgledi, ki polnijo časopisne strani in televizijska poročila, govorijo drugače? In to skupaj z odmevnimi primeri, ki sami po sebi morda nič ne pomenijo pri teži obremenitve proračuna v smislu, v katerem danes govorimo, ko gre za pravno neenakost, ko

ljudje za milijon sedijo v zaporu, za milijardo pa ne. To temeljno degradira socialni kapital, ki se skuša ustvariti. To je tak primer. Kako pa mi zastopamo te univerzalne vrednote? Navzven so mučimo, da bi tudi slovenski parlament oblikoval društvo prijateljstva s Tibetom oziroma društvo, parlamentarno skupino za pomoč Tibetu. Taka parlamentarna skupina obstaja v vseh evropskih parlamentih. Zelo močna obstaja tudi v evropskem parlamentu, kamor gremo naslednje leto. V Sloveniji se že dve leti trudimo, da bi jo ustanovili, ampak te točke ne spravimo niti na dnevni red, češ da bi to ogrozilo naše odnose s Kitajsko. To seveda ni res. Kitajska ni prekinila diplomatskih odnosov z nobeno evropsko državo, ki imajo to skupino. To v temelju zanika naš odnos do univerzalnih vrednot, kot so svoboda, solidarnost, pomoč šibkejšim itd. Prej je gospod Pahor, ki ga žal ni več tukaj in je težko polemizirati in odgovarjati na vprašanja, ki jih je postavil, saj je nas in sebe vprašal, kaj lahko storimo. Rad bi mu odgovoril, ampak tudi na tem pogovoru se soočamo z neko slovensko prakso, ko nekdo sebi da pravico, da drugim govori in da ga poslušamo, potem pa odide in nam ne da pravice, da bi tudi on poslušal tisto, kar rečemo. Morda bi bilo dobro, da drugič pridejo tisti, ki te referate napišejo, in ostanejo do konca, bo vsaj pogovor mogoč. No, kakor koli. Zelo veliko bi pri nas storili v smislu tega, za kar si danes prizadevamo v tej razpravi, če ne bi delali nekaj teh stvari. Včeraj je slovenski parlament razpravljal o spremembi ustave. Veliko poslancev vladne koalicije je predlagalo spremembo preambule te ustave v neki točki, o kateri je bilo doseženo leta 1990 absolutno soglasje, da je v redu. Ampak sedaj je bila predlagana sprememba preambule v smislu ponovnega odpiranja kulturnega ali lahko bi rekli razrednega boja. Posledica tega je bila, da so se poslanci potem dve uri opredeljevali, na kateri strani je bil njihov ded ali praded v zgodovini in kaj to zdaj pomeni. To je stalno odpiranje teh tem na načine, ki pomenijo obujanje kulturnega boja, močno pogloblja delitve, vzbuja sovraštvo, negativna čustva in stvari pelje popolnoma v drugo smer, kot je bila nakazana danes v nekaterih uvodnih referatih. Tisto, kar pa se mi zdi, da je bistveno in kar v veliki meri zelo otežuje delo vseh tistih, ki se trudite, ki se trudimo za to, da bi odnos do univerzalnih vrednot tudi v Sloveniji postal univerzalen, pa je stvar, ki ji jaz pravim virtualna resničnost. Pri nas se oblikuje vsak dan. Gre za problem poimenovanja. Najlepše je ta problem prikazal dr. Toš v svojem prispevku, v katerem je na zadnjem mestu, po pozitivnem vrednotenju, beseda kapitalizem. Slovenci najbolj sovražijo pojem kapitalizem, samo 15% ljudi ima do te besede pozitiven odnos. Do besede, ki poimenuje sistem, ki ga uresničujemo, ki ga živimo. Politični sistem, ki ga imamo, je kapitalizem. Ljudje pa ga ne prepoznavajo pod tem imenom. Tako kot po vsem svetu. To je seveda velik problem, na podlagi tega bi lahko sklepali marsikaj, ampak časa ni, zato bi rekel, da so

v virtualni resničnosti tudi vrednote virtualne, so poljubne, se oblikujejo iz dneva v dan. Tisto, kar mislimo, da je neka univerzalna vrednota, se lahko v virtualni resničnosti čez dan spremeni v antivrednoto. Spomnite se sredine 90-ih let, ko je beseda poštenost, poštenjak pomenila zmerljivko. Če si nekemu rekel poštenjak, je bilo to posmehljivo. Deloma jo je zlorabila politika in je potem ta mašinerija, ki ustvarja virtualno resničnost, to pograbila in iz besede, ki pomeni vrednoto, napravila besedo, ki je ali naj bi bila antivrednota. To je naš ključni problem: pojmi, ki v glavnem v vsem civiliziranem svetu predstavljajo nekaj, pri nas mnogokrat ne predstavljajo istega, mnogokrat se nekdo zelo potrudi, da to ne bi bilo tako, in kar je gospod Toš izmeril, to dokazuje. Če bi ljudi vprašali, ali so za tržno gospodarstvo, ali so za socialno tržno državo, ali so za politično svobodo, za spoštovanje človekovih pravic in vse tisto, kar opredeljuje politični sistem, bi rekli – da. Ko pa so vprašani, koliko je ta raziskava resnična, ni dvoma, da najbrž je, ali imajo pozitiven odnos do pojma, ki označuje vse to v vsem svetu, pa je odgovor negativen. Dokler te stvari ne bomo poimenovali, dokler beseda ne bo beseda, ki bo dejansko pomenila tisto, kar je vsebina tega, bomo imeli velike težave z vrednotami. Kljub temu pa mislim, da lahko gremo naprej bistveno hitreje od tega, kar se je do zdaj dogajalo, če se ponovno zavemo neke točke, ki je to skupnost v vrednostnem smislu oblikovala, kajti za neko umno upravljanje, za državo je potrebno, da tisti, ki to delajo stalno, ohranjajo stik s tem, čemur se reče vrednostno središče nacije. Ko se od tega oddaljijo, so sami v krizi in tudi država je v krizi. Hvala.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Razpravo bo nadaljeval dr. Janez Juhant, redni profesor na Teološki fakulteti. Prosim.

Dr. Janez Juhant: Hvala lepa, gospe in gospodje. Že sama udeležba na tem srečanju je zame etični problem. Težko je govoriti o etiki, vrednotah v družbi, v kateri se ve, da se vrednote ne upoštevajo, a se delamo, kakor da veljajo. Že Aristotel je vedel, da etika lahko uspeva v polis, se pravi, če je skladna s politiko. Sodobni judovski mislec Margalit Avishai to imenuje politiko dostojanstva oz. družbo dostojanstva (*decent society*), s čimer hoče preprosto povedati, da država ne sme poniževati državljanov. In ravno to se dogaja pri nas. Še večji problem je, da politiki o tem sploh ne govorijo. Tudi od vas, spoštovani predsednik, nismo slišali, da bi zavzeli stališče do teh problemov. Mogoče je dvojje: prvič, da o tem nočete govoriti. Če bi bilo tako, potem je vsak pogovor v tem gremiju odveč. Drugič, da ne vidite smisla govoriti o tem, ker menite, da se ne bo nič spremenilo. V tem primeru bi bila vaša beseda še kako na mestu, saj bi imeli vsi, ki jih potentati te države ponižujejo in žalijo

v njihovem človeškem in državljansem dostojanstvu, svojega glasnika. Tako nimajo nikogar. Malo jih imajo tudi v drugih ustanovah, pri raznih varuhih in celo v sodstvu. Ker se pri nas večina dela, kakor da je vse v redu, in se postavljajo zgolj verbalne dileme, s katerimi bi prikrili prave – to v marsičem velja tudi za uvodničarje teh srečanj – ne verjamem v smiselnost teh pogovorov. Ker nimam druge možnosti, prihajam sem, da vam in vsem drugim udeležencem to povem. Ti pogovori so, kakor sem zapisal v današnji izdaji Maga, le besedičenje, če na ustreznih mestih, tj. v politiki, znanosti, kulturi, šolstvu, ne poimenujemo stvari s pravimi imeni. Bistvo vseh teh problemov je vzdrževanje moči vzporedne, tajne oblasti, zaradi katere se vzorci totalitarnosti in njena metodika podaljšujejo. V tem smislu je prepričljivo delo Hannah Arendt Izvori totalitarizma. Ti vzorci namreč kljub formalni demokraciji podaljšujejo laž, prevaro, nespoštovanje lastnine, arogantnost oblastnikov itd. Kakor sem dejal že na posvetu o civilni družbi, je glavni problem ta, da je naša celotna družba pod nadzorom Udbe, ki jo simbolizirajo Zdenko Roter in njegovi sodelavci v Centru za raziskavo javnega mnenja, ki je serviser za nadaljevanje preoblikovane vladavine iz preteklosti. To je tudi glavni vzrok korupcije in drugih anomalij v tej družbi. Kako vrednotiti, da bivši udbovec dobi odlikovanje republike, je še dodaten etični problem. V določene državne in paradržavne, gospodarske, medijske in druge pomembne vitalne funkcije lahko pridejo le preizkušeni ljudje. Znano je, kako se po teh scenarijih v medijih promovirajo določeni popolnoma neetični ljudje in ubijajo drugi (prim. Barbara Brezigar), kako mnogi v medije sploh nimajo vstopa ali pa le pod določenimi pogoji.

Konkretno: Najeklatantnejši primer tega je zakon o med- in povojnih grobiščih, ki prvič zabrisuje resnični problem in okvir vsega, se pravi revolucijo, in drugič svojcem žrtev komunističnega nasilja še bolj otežuje identifikacijo pomorjenih. To je dvojni umor, kakor je zapisal Janez Markeš. In kje so bili ob sprejetju zakona tisti, ki imajo vpliv in zveze in danes govorijo, da bi to moralo biti drugače? Dalje: MŠZŠ je izvedlo razpis koncesije za raziskovalne programe. Veliko truda je bilo vloženo in dobili smo nekaj dobrih programov. Še v samem postopku zdaj ocenjevalni gremiji iščejo načine, kako bi zmanjšali težo določenim programom, da bi ohranili tudi manj kakovostne. Na drugi strani pa imajo nekateri a priori zagotovljen davkoplačevalski denar.

Dalje, npr. poslanec LDS Anderlič na televiziji v zvezi z lovskim zakonom govori o različnosti lastnine. To naj bi se razumelo, kakor da je lastnina nekaterih od vseh, seveda pa bog ne daj, da bi kdo posegal v lastnino drugih. Skratka, za ugotavljanje osnovnega aksioma, da je lastnina povsod pač lastnina, je treba porabiti pol ure sprenevedanja na TV. V podjetjih nastajajo

nesporazumi, ker na vodilna mesta prihajajo ljudje, ki imajo praviloma naloge izpeljati politične posle. Zaposleni so postavljeni pred dejstvo in nihče jih ne vpraša, kaj in kako se bo delalo, ker so strategije naravnane v glavnem v hitro prodajo in pobiranje premij. Marsikateri prevzemajo pri nas ljudje sumljive preteklosti, država se ne odzove.

To je le nekaj primerov, ki kažejo, zakaj so ljudje malodušni, zakaj ne verjamejo vladajočim oz. se nimajo na koga zanesti. Ker je to organizirano delovanje pretveza za izpeljavo tranzicijskih načrtov, se tudi javno podpira ta negativni imidž. Zato tudi tako imenovane protikorupcijske in sanacijske posle prevzemajo ljudje, ki so bili že sami vpleteni »v afere« – da omenjena tiha in prikrita strategija ne bi doživela kakih neljubih presenečenj; z drugimi besedami, da se ti »posli« speljejo do konca. To je seveda vzrok zamorjenosti in brezperspektivnosti v naši družbi, ker je malokdo pripravljen vsaj opozoriti na te anomalije, kaj še da bi jim spremenil smer. Tudi to sooblikuje samomorilsko naravnost Slovencev.

Te stvari je torej treba povedati predvsem zaradi tistih, ki v taki državi ne morejo verjeti v vrednote. Še bolj je treba – in tema našega pogovora je prihodnost Slovenije – to povedati tudi zaradi prihodnjih rodov.

Sam nimam otrok. Čudno se mi zdi, če tisti, ki jih imajo, velikokrat delajo tako, kakor da jim ni mar, v kakšno prihodnost rastejo. Kajti če bi jim bilo to mar, bi se zamislili nad stanjem, v katerem smo, in ne bi soglašali z odločitvami, ki omogočajo družbeno ozračje, v katerem se mladi počutijo utesnjene in brez perspektive, ali jih celo podpirali. Eni so presiti in nesposobni za kakršne koli napore, drugi se čutijo odrinjene in ne morejo uresničevati svojih študijskih in poklicnih ambicij, ker jim že šola in univerza zapirata obzorja z ideologijo. Ko pa stopijo na poklicno pot, se jim pokažejo anomalije te družbe v vsej svoji protislovnosti.

Janez Svetina je porajajoči Sloveniji napisal delo Slovenska šola za novo tisočletje. V njem pravi, da se v naši šoli ne učijo po vodilu: Non multa, sed multum, namreč mnoge stvari, pač glavno, temeljno. Bojim se, da je podobno s pogovori o etični prihodnosti: O mnogočem bo govor, treba pa bi se bilo resno vprašati o enem: Ali se hočemo še naprej sprenevedati in ali nam je kaj za prihodnost?

Pred nekaj dnevi je avtor nagrajene podobe novega grba Novak besedičil o preštevaniu kosti, kar podobno kakor njegov grb potrjuje njegov nivo, nadutost in brezbržnost za človeka in človeškost. Če bi bile seveda med ome-

njenimi kostmi tudi kosti njegovega sina, bi govoril drugače. Že samo govorjenje o grbu ali čem drugem s smešenjem posmrtnih ostankov pobitih pa razodeva razsežnost družbenega cinizma določenega sloja ljudi pri nas. Kako je mogoče v takih razmerah govoriti o etiki v družbi?

Zato je razumljiva Rawlsova zahteva po pravičnosti. Pravičnost bo imela učinek, če se vsakdo na (visokem) položaju zaveda tudi svoje omejenosti, minljivosti in smrtnosti, kakor bi rekel Heidegger. Tudi danes namreč nismo imuni za pasti holokavsta, kakor prepričljivo nakazujeta Arendtova in Zygmunt Bauman. To nevarnost je mogoče odvrčati le v skrbi za človeškost, človeško bližino, neposrednost, ki jo omogočajo odprtost, svoboda, pripravljenost za živi dialog in subsidiarnost. Ali pa se danes tisti, ki imajo v tej državi realno moč, sploh kaj menijo za to?

Zato je prihodnost Slovencev in te države temna in negotova. Glede na naš odnos do preteklosti, glede na sprenevedanje v sedanjosti ni pričakovati uspešne prihodnosti za narod oz. za državo kot celoto. Agonija se bo tako podaljševala, nekateri bodo iz tega skušali čim več potegniti zase. Ker pa tega ni mogoče servisirati brez urejenega družbenega reda, bodo pobudo na tem področju prevzemali tujci.

Predvideni scenarij: udbovsko organizirani postkomunisti bodo razprodali »ljudsko premoženje« in si ob tem čim več prisvojili zase. Bivše lastnike odri-vajo pri denacionalizaciji, da bi sami prevzeli njihov položaj. Ker pa niso sposobni strateških, tj. dolgoročnih odločitev, bo to premoženje prehajalo v last tujcev. V takih vsiljenih tranzicijskih razmerah se ne more krepiti etična in politična kultura, ker pač deluje mafijski sistem. Ko bodo zadeve končane, pa bodo bivši komunisti in drugi državljani prisiljeni iskati skupne rešitve, da bodo sposobni preživeti. Vprašanje pa je, če bo ostalo še kaj gospodarskih in etičnih podlag za ohranjanje te skupne identitete. Hvala lepa za pozornost.

Dr. Janez Drnovšek: Naj spomnim, da je prej dr. Štuhec govoril o strpnosti in dialogu ter spoštovanju partnerjev v dialogu. Minister za šolstvo, znanost in šport, dr. Slavko Gaber, prosim.

Dr. Slavko Gaber: Najlepša hvala, spoštovani gospod predsednik, gospe in gospodje. Povabilo k razpravi o vrednotah sam dojemam kot povabilo k razpravi o stvareh, ki nas nagovarjajo individualno kot posameznike in posameznice. Pri tem razumem, da se ob tem zavedamo lastnih meja in tudi ne samo moči, ampak tudi upravičenosti lastnih stališč kot omejenih. Če kdo vstopa v to

razpravo kot človek, ki ima že na sebi prav, ki za vse druge ve ali pa za kar velik del drugih ve, da nimajo prav, da so zlagani in tako naprej, potem vstopa na način, ki pri razpravi o iskanju skupnih vrednot v tej državi ne pelje prav posebno daleč. Tako je in tako je bilo in bojim se, da bo tako v prihodnje. Morda zato, ker govorimo vsi skupaj tako o preteklem, sedanjem kot tudi o prihodnjem. Osebnostno sem prepričan, da teh treh segmentov niti ni mogoče ločiti. Ne kaže pustiti ob strani dejstva, da naši prostori danes odmevajo od individualizma v večji meri, kot bi prav zaradi tega, ker je tradicija individualnega na Slovenskem mlada. Korporativizem je filozofija, je tudi način življenja, način organiziranja teh prostorov, ki datira v obdobje pred II. svetovno vojno in se nadaljuje s socializmom. Seveda s pridihom, s sledmi tudi česa drugega, pa vendarle v jedru nastopamo kot družba demokracije šele zelo kratek čas. Osemdeseta leta so nam ponudila priložnost, ki smo si jo ustvarili skupaj in tudi dodobra uporabili. Zato me ne čudi, da so danes na delu močni poudarki na individualizaciji, da prevladuje dostikrat tudi pretirana predstava, da je vsakdo odvisen tudi od lastnih dejanj, od lastnega dela in znanja ter odgovornosti zase in svoje najbližje. Ta predstava ni na sebi napačna, je pa pretirano zaverovana v svoj domet in ne prevzema heteronomnosti kot dela sveta, v katerem živimo. Novi individualizem, ki se vzpostavlja ob – naj uporabim to sintagmo – spoprijemu za novo skupno, poskuša najti odgovore na skupne prevladujoče izzive, ki jih vsi živimo. Ni tako enostavno najti mero, najti smiselni preplet zavzemanja za individualno in iskanja tistega skupnega. Danes tukaj smo živa priča z lastnimi zgledi prav za to napornost tega iskanja. Dovolite mi, da pri tem povem, da se mi zdi, da ko se borimo za to, da bi solidarnost vzeli zares, ne samo tisto navznoter, to prevzemamo zelo uspešno. Mislim, da je velika kvaliteta teh prostorov tudi ono navzven, ki seže zunaj naših meja, tudi zunaj meja naše nacije. Govorimo o nečem, kar nas še čaka kot velika lekcija, ki je pred nami. Ampak pomembnejše od tega, ker se mi zdi, da nam bo tukaj uspelo, je, da bomo znali vzdržati pritisk, želje, odločiti se tako ali drugače in imeti prav. Imeti prav je bilo v tej naciji prevečkrat že dokazano kot stališče, ki je preradikalno in ki prinese s seboj totalitarizme takšnih in drugačnih vrst. Vsi tudi pozabimo tistega, ki je zapisan nam, in kažemo na drugega, s katerim nismo imeli nič opravka. Tisto, kar potrebujemo, je vztrajanje pri notranjem razcepu med individualnim in skupnim. Individualizacija na eni strani in skupnost, strpnost, solidarnost kot kohezivni element skupnosti, odrekanje prevladi le enega je tisto, kar potrebuje sodobnost, kar nas odmika od logike takšnega ali drugačnega totalitarizma. Včasih imam občutek, da se tega premalo zavedamo. Slovenija se še uči živeti tako s skupnimi vrednotami in z različnimi ter celo nasprotnimi vrednotami. Vse te pogovore bomo opravljali še večkrat v prihodnje in če bomo pri tem poskušali

odstraniti razlike, jih izničiti, jih prepovedati, potem bomo ravnali zelo slabo. Če bomo pri tem diskvalificirali, prav tako. S to razpravo smo sami zgled generacijam, o katerih se danes tukaj veliko govori, v zelo pomembnem delu zelo obetavno, in ki so del našega šolskega sistema. Naj se povsem na kratko, ker pričakujem, da se bomo o tem še pogovarjali, dotaknem tudi tega področja. Poskus pomiriti to notranjo napetost demokratičnega prostora in omogočiti ljudem, da najdejo svoj prostor, individualni prostor pod tem soncem in hkrati gredo za tistim skupnim, kar je vredno na teh prostorih in je naše, državljansko, slovensko, je na delu v šolskem sistemu. Če kdo verjame, da tam ni vrednot, ga vabim, da si ogleda, da zavije v prvo šolo, prvi vrtec, in mu bo jasno, da to ni tako. Hkrati pa bi bilo seveda zelo napačno, če bi verjeli, da ta sistem oblikovanja teh osebnosti poteka brez notranjih problemov, brez tega, da so na delu individualne stiske, povsem osebne, ob pritiskih, ki so del vsakega takšnega sistema, kot je tudi šolski, in tudi brez dilem, ki jih imajo ti mladi ljudje in so povezane z nami, odraslimi, svetom politike, svetom drugih podsistemov in Slovenijo kot celoto. Neki spoprijem za to, da bi se oblikovali v osebnosti, ki bi lahko preživele v domačem in širšem prostoru, je na delu in pri tem se oblikujejo vrednote, vse tja do državljansko patriotičnih. Toliko, gospod predsednik.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala. Prosim, gospod Milan Kučan, nekdanji predsednik RS.

Milan Kučan: Gospod predsednik in spoštovani sogovorniki. Mislim sem molčati, ampak ker ste mi dali besedo, bi sprejel ta privilegij, da lahko tukaj govorim. Ko sem dobil povabilo na ta današnji pogovor, sem se vprašal, kaj pravzaprav predsednik republike pričakuje od nas v razpravi o vrednotah, ki je, kot razumem, samo del razprave o prihodnosti Slovenije. Tudi po tem, kako je tekla današnja razprava, sem razumel, da je naša naloga premisliti tiste vrednote, ki nas kot posameznike in kot narod, kot nacijo opredeljujejo kot sposobno skupnost prihodnosti, kot skupnost, ki je sposobna razumeti današnji prihajajoči svet in se ustvarjalno, odgovorno uveljavljati v njem in ki je navsezadnje na podlagi teh vrednot oziroma s temi vrednotami sposobna živeti tudi sama s seboj in med seboj. Verjamem, da ste o bistvenih značilnostih, dilemah in izzivih tega sveta, ki nastaja in ga živimo, govorili na prvem srečanju, ki se ga na žalost nisem mogel udeležiti. Zato samo nekaj opazk. Mislim zlasti na tiste značilnosti tega sveta, ki jih razumemo z njegovo povezanostjo, njegovo soodvisnostjo, prevladujočimi za zdaj negativnimi vidiki te soodvisnosti. Mislim na nezadostno, neučinkovito upravljanje tega sveta, na pomanjkanje globalne odgovornosti in na to, da največji del negativnih vidi-

kov ali razsežij tega soodvisnega globalnega sveta povzroča dejstvo, da se je svet globaliziral predvsem na interesih kapitala, ki so ga imele nadnacionalne, gospodarsko-finančne korporacije, ki so se že zdavnaj izmaknile nadzoru nacionalnih držav ter določajo tempo in način razvoja, ki je v bistvu globoko diskriminatoren, ker mu ne morejo slediti vsi, ne vsi na enak način in se zato priložnosti, ki jih načeloma ta svet ponuja, spreminjajo v nepriložnosti, ker se enake možnosti spreminjajo v neenakost, v zelo surovo konkurenco, v rivalstvo in tudi v medsebojno izničenje. Te razlike povečujejo razkorak v svetu med bogatimi in revnimi, dodatno pa radikalizirajo še različne možnosti dostopa do sodobnih komunikacijsko-informacijskih tehnologij in do znanja, ki je potrebno za njihovo uporabo, če je že dana možnost dostopa do njih. V takšnem svetu namesto do sodelovanja in solidarnosti prihaja do grobega tekmovanja in seveda tudi do reakcij, če lahko uporabim ta izraz, ponižanih in razžaljenih ali odrinjenih. Problem neenakosti in izključitve celih družbenih skupin, celih skupin držav in celo kontinentov povzroča napetosti in konflikte – tudi terorizem, ilegalne migracije in reakcije nanje, ekološke katastrofe, organizirane oblike mednarodnega kriminala, izdelavo sredstev za množično uničevanje in pomanjkanje nadzora nad njimi ter druge negativne vidike globalizacije. Dolgoročno postaja to temeljno vprašanje varnosti in miru na svetu, in sicer varnosti vsakega in vseh. Seveda bo ostala pod vprašanjem tudi nujno potrebna socialna kohezija mikrodružb, tudi takšnih, kot je naša. Ob tem pa seveda postaja vrednota, ki jo ljudje zelo visoko vrednotijo – vrednota varnosti – predmet vse močnejše manipulacije s strani političnih struktur, celo tako daleč, da so ljudje na podlagi te manipulacije pripravljeni tolerirati globoke posege v najelementarnejše človekove pravice, ki varujejo njegovo dostojanstvo kot avtonomnega posameznika, ki se potem izteka v celovit sistem fenomena človekovih pravic in svoboščin, ki jih seveda razumem kot celoto, od političnih do socialnih in kulturnih. Očitno je, da gospodarski, socialni, okoljski in etični izzivi sodobnega sveta zahtevajo temeljite prilagoditve v njegovem upravljanju, ki bodo omogočile sožitje, če že ne aktivnega življenja drug z drugimi, pa vsaj onemogočile življenje enih proti drugim in vzpostavile globalno odgovornost človeštva za njegovo prihodnost in prihodnost življenja na planetu sploh. Ta nuja po spremembah sveta in okoliščine, ki zaznamujejo ta svet, pa določajo tudi vrednote, ki bi jih morali z nadgradnjo tradicionalnih vrednot, o katerih je bilo tu veliko govora, torej kot nadgradnjo tradicionalnih vrednot, s katerimi smo se Slovenci skozi svojo zgodovino navadili živeti in so postale del našegažitja in bitja, razvijati in uveljavljati, pa tudi vzpostavljati hierarhijo med njimi, da bi bili sposobni za dejavno in odgovorno življenje v takšnem svetu in med seboj. Naj naštejemo samo nekatere od teh vrednot: odprtost nasproti provincializmu in ksenofobič-

nosti, vse do izpeljave kozmopolitizma, tako kot se je o njem razpisal dr. Debeljak, če sem ga prav razumel, ki ne samo, da ne izključuje, ampak predpostavlja zakoreninjenost v svoji okolici, in ki navsezadnje omogoča in zahteva, da se ljudje sprašujejo oziroma da se ljudje ob tem, ko se zavedajo, da so, sprašujejo tudi po tem, kaj so, kot je o tem govoril dr. Bučar. Dalje, strpnost nasproti nestrpnosti in izključevanju; spoštovanje drugačnosti in sposobnost živeti z razlikami; odgovornost zase in do drugih; odgovornost za življenje na planetu; uveljavljanje znanja kot temeljne dobrine in razvijanje pobude ali inovativnosti in ne nazadnje se mi zdita kot zelo pomembni in povezani tudi s prvo stvarjo nacionalna in državljanska samozavest in odgovornost do nacije. Kot najpomembnejši vrednoti, ki ju bo po moje treba razvijati, štejem solidarnost in dialoškost ali sposobnost za dialog. Solidarnost in dialog sta po mojem prepričanju ključ za reševanje zelo zahtevnih problemov sodobnih družb in sodobnega sveta in tudi naše, slovenske družbe. Če se tisti, ki danes v svetu in tudi pri nas odločajo, torej gospodarstveniki, finančniki, politiki, tudi vojaki, ne bodo čutili zavezane vrednoti solidarnosti in če ne bodo sposobni sprejeti dialoga kot edinega načina reševanja problemov, lahko sicer vzpostavijo kratkoročno zelo funkcionalno, zelo učinkovito družbo, ki pa bo dolgoročno nazadovala in se bo prej ali slej spremenila v vojno vseh proti vsem, kot o tem govori Hobbes, in v kateri bodo zmagovali močnejši v škodo šibkejših do popolnega izničenja in uničenja. Nagibanje k unilateralnemu reševanju problemov v svetu danes govori o tej nevarnosti in opozarja nanjo. Ob tem pa bi rad pravzaprav povedal, da te spremembe ali spremembe takšnega sveta niso možne, če ne bodo izhajale iz skupnega etičnega temelja, ki bo vodilo in merilo, referenčni okvir ravnanja vseh in vsakogar. Naj seveda rečem, da dvomim, da tak svetovni etos obstaja ali da je priznan. Mislim, da bo do njega šele treba priti oziroma da bo treba ugotoviti, ali obstaja, in se seveda tudi pogovoriti, kako priti do njega. To govorim tudi na podlagi svojih izkušenj z ljudmi, ki so nekako pomembni dejavniki v tem svetu. Če se seveda vprašam, kako je to možno ugotoviti ali kako do tega etosa priti, recimo do univerzalnega etosa, potem bi dejal, da tega ne omogočajo niti pritrjevanje vrednostnemu relativizmu, ki ga je veliko v svetu in tudi pri nas, niti poskusi, da bi univerzalno etiko v celoti utemeljili na evroameriški civilizaciji. Ti poskusi se v drugih civilizacijah upravičeno doživljajo kot nov duhovni hegemonizem. Pravzaprav hočem povedati samo to, da je univerzalnost vrednot lahko zgrajena le skozi dialog civilizacij. Izhodišče dialoga – in mislim, da je prav, da si to postavimo kot izhodišče, s katerega bomo vstopali v ta dialog, mislim, da moramo in želimo vanj vstopati – pa bo seveda moralo biti zlato pravilo sožitja v človeški družbi: »Ne stori drugemu ...«, ki je po moje načelo solidarnosti in vzajemnosti, posebej če ga interpretiramo v njegovi aktivni

obliki. Stori drugemu, kar želiš, da drugi storijo tebi. To načelo eksplicitno vključuje spoštovanje nedotakljivosti človeškega življenja. Mislim, da bi bila to neka točka, kjer bi lahko imeli naši predstavniki v Evropski konvenciji oziroma v teh medvladnih razpravah o evropski ustavi prepričljive argumente, da bi se 2. člen te listine dopolnil s spoštovanjem človekovega življenja. Dalje, spoštovanje človekovega dostojanstva v izpeljavi, o kateri sem že govoril, in seveda tudi spoštovanje mrtvih. Da skrajšam, kot vidite, sprejemam mišljenje dr. Hribarja o svetovnem etosu in tu bi lahko končal. Ker pa je on naredil še korak naprej in je to načelno razmišljanje apliciral tudi na naše razmere, moram seveda povedati, da sprejemam tudi njegovo aplikacijo tega vrednostnega sistema na naš slovenski svet in njegovo polpreteklo zgodovino. Ne sprejemam pa tega, da je v svoji aplikaciji del te polpreteklosti zamolčal oziroma spregledal, kajti izničenje teh vrednot, človekovega življenja, človekovega dostojanstva in spoštovanja mrtvih, zločin s povojnimi poboji ni bil edini zločin, edino izničenje teh vrednot v tej polpreteklosti. Zločin in izničenje se je zgodil tudi v imenu in pod okriljem kolaboracije in okupacije. O tem govorim, ker me ob tem redukcionizmu skrbi, kaj bomo Slovenci o tem času in svojih ravnanjih zapisali v svoj spomin. Kaj iz tega časa bomo zaznamovali kot zavrženost, nesprejemljivo in kaj bomo sprejeli v svoj svet vrednot, v svoj vrednostni sistem kot vrednoto, ki bo vodilo in merilo naših ravnanj, tudi referenčni okvir naših ravnanj za prihodnost? Mislim, da prav zaradi pristajanja na te vrednote, ki jih je na filozofski, etični ravni elaboriral dr. Hribar, kolaboracije ni mogoče spregledati in je ni mogoče sprejeti kot vrednoto ne samo zaradi cilja, ki si ga vendarle postavljamo, to je sprave, sprave, ki naj bi bila zapovedana, sprave, ki je kot volja odprla pot ob slovesnosti leta 1990 v Rogu, ampak tudi dopuščanja individualnih resnic po poteh, ki so do tega zločina vodile. Toliko sem imel, gospod predsednik, povedati. V zvezi z razpravo gospoda Juhanta pa bi rad rekel še to. Ne razpravljam o njegovem videnju družbe, to je njegovo mnenje, s katerim se sicer ne strinjam, zlasti ne v celoti. Najbrž ima za to argumente. Za uspešnost in koristnost naše razprave bi vendarle predlagal, naj se tudi v skladu s tem, kar je bilo danes tu govor o etosu in strpnosti, ne diskvalificirajo ljudje, ne da bi se poznalo njihovo celovito delo, še manj pa, da se o njih govori na tako diskvalificiran način, kadar niso prisotni. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala, prosim naprej. Dr. Alojz Ihan, izredni profesor na Medicinski fakulteti.

Dr. Alojz Ihan: Hvala za besedo, gospod predsednik. Navezal se bom na izraz Janeza Janše, ki se mi je zdel dober, ko je govoril o vrednostnem središču

nacije, pri čemer bi govoril bolj o vrednostnih središčih nacije, ker se mi enako zdi, da govorimo o teh temeljnih vrednotah, ki so vrednote posameznika in ki se ohranjajo z vrednotami varnosti, o vrednoti družbe, ki temelji na solidarnosti, pa še o vrednoti svobode, ki to varnost in solidarnost nekako zamejujeta, da je dobro posamezniku in družbi. Zdi se mi, da pripadnost tem vrednotam, kot je utemeljil dr. Toš, pomeni, da spadamo v evropsko družbo. Zanimivejše za prihodnost Slovenije je poiskati tiste vrednote, kjer smo kot Slovenci izrazito aktivni, ker smo lahko pri tistih vrednotah, ki so v nekem smislu tudi naša strast, boljši od drugih, in s tistimi vrednotami smo potem tudi kompetitivni, ker bomo morali biti takšni v Evropski skupnosti. Kot primer bi poudaril vrednoto, ki jo pri Slovencih imenujem samoohranitvena vrednota. Slovenci smo bolj majhen hribovski narod, ki je moral ogromno svoje energije vlagati v samoohranitev, zato se mi zdi, da bolj kot drugi narodi preigravamo vse pozicije samoohranjanja, od tega, da delamo samomore, do tega, da letamo z zmaji, do tega, da imamo izvrstno organizirano zdravstvo, ki za najnižji denar omogoča najvišjo kakovost zdravstva v Evropi. Kar se zdravstva tiče, mislim, da smo izjemno konkurenčni glede na vloženo vrednost in to povejo vse statistike. Ta samoohranitveni nagon pri Slovencih ne obsega samo zdravstva, ampak se kaže tudi v izjemnem zagonu naše farmacevtske industrije, kajti podlaga vseh teh aktivnosti so neke temeljne strasti, ki so se v zgodovini izoblikovale v določeni naciji. Zaradi tega ne verjamem, da bomo Slovenci izjemno dobri v tekstilni industriji, ker se Italijani s tem ukvarjajo od rojstva naprej, Slovenci pa šele v petnajstem letu življenja. Petnajst let izgubimo, da bi bili zelo dobri oblikovalci. Tako tudi ne bomo nikoli dobri v vojaški industriji, ker imajo Američani tradicijo moči, imajo tradicijo zavzemanja, dajo veliko na osvajanje in so s strastjo pri orožju, mi pa nismo. Zaradi tega se mi zdi, da lahko iz neke posebej poudarjene vrednote najdemo neko komparativno prednost. Problem te samoohranitvene vrednote, če pomislimo na našo farmacevtiko, na naša zdravilišča, pa na naše zdravstvo, so tisti mentalni problemi, ki izvirajo iz preteklosti, na primer zdravstvo še vedno strogo pojmuje kot servisno dejavnost, kot porabo za lastno nacijo. Če bi zdravstvo – ker je to dejansko naša strast – začeli šteti kot izjemno priložnost, da zlasti v Evropski skupnosti ponudimo tujim zavarovalnicam zmogljivosti, ki jih aktivno gradimo, in če bi skrbeli za to, da bi to naša strast do samoohranitve – kar pomeni, da ima pri nas zdravje res izjemno ceno – znali tudi tržno unovčiti, bi bil to model, kjer neka vrednota, utemeljena z neko strastjo, ki izhaja iz narodove zgodovine, lahko prispeva h kompetitivnosti naroda. Seveda se bomo ravno zaradi te iste vrednote po drugi strani morali še dolgo časa boriti z alkoholizmom, samomorilnostjo, pa z vsemi temi neprijetnimi pojavi. Navsezadnje je od uravnavanja, politične volje, intelektual-

cev odvisno, da prepoznavajo določene narodove vrednote in strasti ter znajo potem s tem delati, da je čim manj tistega negativnega in čim več tistega, kar je na pozitivni strani. To je bil samo droben primer. Mislim, da zdaj nima več smisla govoriti. Hvala.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Prosil bi, če smo lahko čim bolj koncizni, ker je še veliko prijavljenih. Dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič, profesorica na Fakulteti za socialno delo, prosim.

Dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič: Gospod predsednik, hvala za častno vabilo in hvala za besedo. Spoštovani sogovorniki, v teh tezah sem se osredotočila samo na zadnje postavljeno vprašanje v gradivu, ki smo ga dobili, in še pri tem vprašanju na zadnji del. Vprašanje se glasi, kakšni so trendi razvoja vrednostnih sistemov, katere vrednote bi morali uveljaviti in kako. Torej na vprašanje, kako. Odgovor je že v naslovu. Prihodnost je čas, v katerem se vrednote soustvarjajo. Tako sem jih tudi naslovila: Ustvarjanje vrednot od individualizirane etike, o čemer je govorila dr. Mirjana Ule, do etike udeležенosti. To je koncept postmoderne, ki mi je zelo blizu iz socialnega dela. In odnosi ter individualizirana etika in etika udeležенosti. Najprej se vrednote soustvarjajo zelo osebno. V odnosu s sočlovekom, iz občutka lastne vrednosti v intimnem dialogu, v katerem izkusimo in ubesedimo svojo resničnost, spoštovanje, samospoštovanje, dostojanstvo, smisel. To jedro je za otroka, kot je napovedala Alenka Puharjeva, ampak ni samo za otroka, je tudi za človeka. Moje delovišče, kot bi rekel dr. Toš, je socialno delo in iz socialnega dela dobro poznam nemost. Nemost otrok, nemost mladih in nemost odraslih. Zato bi res rada pri tem vprašanju, kako, čisto na osebni ravni najprej pokazala, da lahko otrok, človek le v odnosu s sočlovekom dobi dragoceno izkušnjo o dragocenosti življenja. Mora biti priložnost, da se nauči prepoznati, razumeti, ravnati po zlatem pravilu svetovnega etosa, ki se glasi, kot smo danes že slišali: »Ne stori drugemu, česar ne želiš, da drugi stori tebi.« Ali kot je obrnil gospod Kučan: »Stori drugemu, kar si želiš, da bi drugi storil tebi.« In ravnati se po tako pomembni božji zapovedi, ki sodi na prvo mesto, kot pravi dr. Tine Hribar, ne ubijaj. Zlata pravila kot skupni imenovalec etik človeka kot človeka se lahko za vsakega človeka posebej na edinstven način ubesedijo kot odgovor na osebno vedenjsko izkušnjo, ki jo nekdo mora slišati, se nanjo odzvati, omogočiti skupno filigransko učenje varovanja svojega življenja iz izkušnje biti varovan in potem učenje varovanja življenja sočloveka. Med temeljne izkušnje o življenju sodi, da ne smemo ostani nemi. Potrebujemo opremo, opremo besed, ki so smisel, ki ubesedijo ravnanje s samoto, strahom pred smrtjo, svobodo, solidarnostjo, pomočjo drugim, dialogom, izkušnjo dialoga, da pre-

poznamo svojo edinstvenost, neodvisnost, pa tudi svojo odvisnost, povezano z ljudmi in ljubeznijo. Dr. Mirjana Ule, in tukaj bi nadaljevala, pravi, da kar se zdi kot razpad vrednot, se izkaže kot nova vrednotna usmerjenost mladih. Ta premik k postmaterialnim osebnostnim vrednotam sooči mlade ljudi z neskončno raznolikostjo individualnih izbir in drugače, ostro zastavi vprašanje, kaj zdaj z njimi, kaj s to individualizirano etiko. V razvojnih procesih, ki jih vidimo, lahko že prepoznamo, da ne zadostuje prvi pomemben dosežek. O pravici do individualizirane etike, pravici, ki jo imamo, da nas je več, da je človeško več, da smemo biti to, kar smo, mladi in mi z njimi, o tem je bil danes že govor. Stojimo pred novo nalogo: kako podeliti dragocene individualne izkušnje, da bi bolje videli svet, in tudi druge individualizirane dragocene izkušnje, da bi zmogli pogled skozi okno drugega, sočutje, občutljivost in spoštovanje razlik zdaj, ko smo edinstveni in posebni. Zato edinstvena individualizirana etika šele omogoči etiko participacije, soustvarjanje. Vrednote veljajo najprej na zelo osebni ravni, potem na družbeni ravni. Kolega dr. Adam je danes znotraj šole odprl možnost za neke vrste vaje v najboljšem pomenu besede, prakticiranje tega soustvarjanja v neskončnih dialogih med odraslimi in mladimi. Ta nova odgovornost soustvariti nekaj skupnega iz tistega, kar vsak vidi, da bi lahko šli v to osrediščeno razumevanje, kjer bi bilo dovolj prostora za vse. In tretji sklop, spet se navezujem na dr. Uletovo, ki ugotavlja, da obstaja populacija mladih, ki uspešno izrablja ta čas, diferenciacije življenjskih svetov in si zagotavlja uspešno mesto v družbi. Obstaja pa tudi populacija mladih, ki tega ne zmore, so izločeni, izrinjeni na rob, teh izbir ne morejo artikulirati zase, se niso naučili imeti pravico do tega, da lahko izbirajo, odločajo. To so pogosto tisti mladi ljudje, ki si med šolanjem niso mogli pridobiti dovolj občutka lastne vrednosti in samospoštovanja, pa tudi ne dovolj znanja. Navadno so to tisti mladi ljudje, ki v primerjavi s prvo skupino nimajo zave-tja, podpore, ne spodbujanja s strani družine. Za prihodnost Slovenije se mi zato zdi usodno vprašanje, ali bomo lahko soustvarjali družbene razmere, ki nikogar ne bodo izključevale, ki bodo najprej vsakemu mlademu človeku in otroku omogočile, da razišče in dobi podporo za svoj edinstveni projekt učenja, ki mu prinese uspeh, ki je smiseln zanj. Mladi ne smejo ostati odvisni le od družine. To je pomembno, ampak ne more biti edino. Mislim, da bi morala šola vsakemu otroku in mlademu človeku zagotoviti uspešno – o tem smo danes tudi že govorili in zdaj vemo – edinstveno opremo za življenje. Izobrazba je vrednota, kot nas je opozoril gospod rektor mariborske univerze. Tako so zame pomembne vrednote socialna vključenost, zmanjševanje socialnih razlik, socialna država. Ustaviti izključevanje mladih iz udeležnosti v tistem, kar smo soustvarili, je prva nujna takojšnja naloga. Tudi raziskave kažejo, da se s temi pojmi, ki sem jih naštel, potrjujejo vrednote Slovencev. In

na koncu, etika udeležенosti v tem konceptu soustvarjanja vrednot se le tako začne kazati. Pokazalo se je tudi, da je to izredno težko, kot da bi malo obstali, ampak je možno, seveda iz tistega, kar smo. Iz teh naših osebnih pogledov, z zavezo, da spoštujemo pogled drugega, skupaj vidimo, kam lahko gremo, in da si vedno znova tudi rečemo, kam hočemo priti. Tako upam, da se bodo ti pogovori nadaljevali.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa, prosim dr. Janek Musek, redni profesor na Filozofski fakulteti.

Dr. Janek Musek: Spoštovani gospod predsednik, spoštovani zbor. Glede na to, da sem poslal kar obširen pisni prispevek, ne bom ponavljal, niti sintetiziral izsledkov naših empiričnih raziskav vrednot, razen morda toliko, da je možno na podlagi teh izsledkov ugotoviti, da Slovenci, tudi to je bilo danes že nakazano, v svojih vrednotnih usmeritvah, vsaj kolikor lahko izhajamo iz lastnega modela te teorije vrednot in lestvice vrednot, ki je bila uporabljena v raziskavah, nikakor ne kažejo ne kritičnega primanjkljaja ne presežka glede tistih pomembnih vrednotnih kategorij, o katerih smo danes govorili. Seveda pa razlike, tudi zelo zanimive razlike, obstajajo, tudi pri primerjavi z našimi sosedi. Kot rečeno, zdaj ni časa za to, da bi se spuščali v podrobnosti. Želel pa bi spregovoriti o stvareh, ki smo jih slišali, oziroma dati k njim nekaj pripomb. S filozofskega vidika se mi zdi izjemno pomembno opozoriti, kar je bilo poudarjeno že v prvem uvodnem referatu, na kategorije, ki po mojem mnenju ne pomenijo toliko vrednot v tistem pomenu, kot običajno govorimo o vrednotah, pač pa metavrednote, tiste usmeritve v našem moralno-etičnem ravnanju, ki določajo, kako bomo gledali na vsebinske kategorije vrednot. K tem štirim kategorijam, o katerih je govoril kolega Hribar, bi želel dodati samo še nekaj. Za oceno našega obnašanja je izjemno pomembno, ali je v skladu z zlatim pravilom ter drugimi moralnimi in etičnimi imperativi. Rekel bi celo, da nam ti imperativi dajejo ključ do tega, da se bomo obnašali v skladu s svojimi vrednotami, ne dajejo pa nam, vsaj po mojem mnenju, popolne utemeljitve tega, zakaj naj bi se tako obnašali. Pri tem menim, da vseeno ne moremo mimo kategorije »ljubezen do bližnjega«, kajti to je po mojem mnenju temelj, na katerem lahko izpeljemo ne sicer samo racionalno, ampak lahko bi rekel v povezavi našega razuma in srca vsa druga zlata načela. Ne moremo pa po mojem trdnem prepričanju narediti obratno. Tako je bilo konec koncev tudi v zgodovini. Če še tako gledamo na pomembna civilizacijska načela in vrednote, ki jih ustvarja naša novodobna zahodna civilizacija, smo lahko ponosni, da je to dejansko, kot je bilo danes že tudi rečeno, edina civilizacija, ki je v svoj civilizacijski kredo položila te vrednote. Čeprav je ta

civilizacija ta svoj kredo še in še kršila, so to vrednote, ki jih danes povzema ves svet in so zapisane v Ustanovni listini Združenih narodov. Mislim pa, da smo, če gledamo nanje tudi s, skoraj bi rekel skrajno mero mnenja, da se je novi vek emancipiral od tradicije, v kateri je živel, in jih postavil kot same po sebi umevne, tukaj nekaj zgrešili. Dejansko so te vrednote pravzaprav po mojem mnenju šele tisto pravo družbeno, prava družbena implementacija krščanske kategorije »ljubezni do bližnjega«. Če človek obstaja kot osebno bitje, kar ni nobenega dvoma, in kot osebnostno bitje, potem bi še enkrat poudaril, da to pomeni, da obstaja na nečem, kar utemeljuje s svojim razumom in srcem. Popolnoma se strinjam, da nimamo boljšega splošnega načela, kako ravnati, kot so zlata pravila. O tem nas, tudi to je treba povedati, učijo naši starši in stari starši kmalu po tistem, ko pridemo iz zibke: »Ne naredi ali pa naredi drugemu tisto, kar želiš, da bi drugi storil tebi.« Če bi se držali teh pravil, prisežem, da bi bilo bistveno manj negativnih pojavov, kriminala, nasilja, samomorov, o katerih smo tudi danes govorili. Problem človeka ni v tem, da ne pozna teh načel. Če govorimo o vrednotni krizi ali pa moralni krizi, ni to kriza v tem smislu, da ne bi poznali vrednot, da ne bi poznali zlatega pravila. Kriza je v tem, in to je permanentna kriza vrednot in morale, da ne ravnamo vedno v skladu s tem. Poglejte, življenjska praksa pa tudi raziskovalni izsledki kažejo, kako velik pomen imajo vrednote v našem življenju. Na podlagi naše vrednotne usmerjenosti, in to so jasno pokazale tudi naše raziskave, lahko predciciramo izjemno pomembne stvari. Bolj kot so vrednote pomembne v življenju, bolj kot so dolgoročne, večjo predikativno moč imajo. To velja za naše najpomembnejše življenjske odločitve, odločitev za šolanje, poklic, izbiro partnerja, za to, ali bomo imeli otroke, koliko jih bomo imeli, naš politični nazor, naš verski nazor, odločitve v zvezi z mnogimi drugimi stališči, od splava, evtanazije do odnosa do priseljencev in tako naprej in tako naprej. Vrednote niso papirnati tiger. V našem življenju imajo pomembno vlogo, vendar pa se v življenju zelo pogosto srečamo z razhajanjem, tudi z razhajanjem med vrednotami in dejanskim obnašanjem. Moja stroka ima nekaj zaslug pri tem, da je pojasnila, kateri so tisti dejavniki, ki vplivajo, da se vedno znova in v vsaki generaciji vedno znova pojavlja permanentna moralna in vrednotna kriza. To je razhajanje med vrednotami, načeli na eni strani in obnašanjem na drugi strani. Žal je sodobni svet, razviti svet s svojim gospodarskim napredkom po drugi strani povečal in stopnjeval moč in vpliv nekaterih teh dejavnikov, zato opažamo na eni strani gospodarski napredek, danes recimo živimo dva- do trikrat, če pogledamo skozi prizmo ekonomskih vidikov kakovosti življenja, kakovostneje, kot smo živeli leta 1950, 1960. V mnogih drugih pogledih, kjer smo imeli korist od materialnega in tehničnega napredka, velja isto. Glede zdravja so se razmere izboljšale, glede marsičesa, kar je prineslo

izboljšanje. Toda pogledajte, v tem istem obdobju se je nesorazmerno bolj povečalo število negativnih pojavov. Morda so statistični artefakti tukaj v ozadju, ampak vseeno gre za enormna povečanja. Nasilje v razvitem svetu se je povečalo za stopnjo 400 do 700%, kriminal se je povečal za odstotke podobnega reda velikosti. Ne želim kriviti recimo dejstva, da smo po upravičeni kritiki preveč avtoritarne vzgoje preveč zanihali nihalo v nasprotno smer in pristali na permisivno vzgojo, ki je dala nekaj negativnih rezultatov, kot jih je dala tudi avtoritarna. Vendarle pa mislim, da bi z vzgojo lahko tukaj nekaj opravičili, nekaj koristnega in nekaj pomembnega. O tem smo danes tudi že govorili. V svetu se danes kot imperativ pojavlja dejavnejše vključevanje vrednotne in značajske vzgoje v šolske izobraževalne sisteme. To je mogoče na način, kot ga je predlagal kolega Adam, in še na mnoge druge načine. Kot znanstvenik tudi dobro vem, da ne moremo pričakovati od vzgoje vsega. Ljudje nasploh živijo v napačni predstavi, da na oblikovanje osebnosti vpliva vzgoja bolj kot vse drugo. Malokatera predstava v naši laični znanstveni folklori je tako napačna, kot ta. Na našo osebnost vplivajo dedni dejavniki, na našo osebnost vplivajo naši vrstniki, včasih bolj, kot vplivajo ali pa so vplivali naši starši, in tako dalje. Toda tudi če je učinek vzgoje na oblikovanje osebnosti samo recimo glede celotne osebnosti 10% ali 20%, je to veliko. Pri značaju in vrednotni usmerjenosti pa je popolnoma res, da je ta vpliv še nesorazmerno večji. Zato mislim, da se za našo družbo splača vlagati v to področje. Nazadnje bom omenil mnenje okrog 50 strokovnjakov, vključenih v raziskavo, ki je govorila prav o oblikovanju vrednot prek vzgojno-izobraževalnega sistema. To so strokovnjaki za vzgojno-izobraževalni sistem. Vsi ti so prvič enodušno ocenili, da so vrednote eden od najpomembnejših inherentnih ciljev vzgoje in izobraževanja, in drugič, da so premalo vključene v naš vzgojno-izobraževalni sistem. Gospod minister je imel popolnoma prav, ko je rekel, da so deklarativno zelo prisotne, vendar pa je deklarativna raven eno, tisto, čemur bi rekel funkcionalizacija teh vrednot, pa je drugo in tega nam manjka. S tem bi končal, hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa, naprej prosim dr. Anico Mikuš Kos, predsednico Slovenske filantropije.

Dr. Anica Mikuš Kos: Moj prispevek zadeva predvsem vprašanje, kako uveljaviti, ali bolje, kako udejanjiti nekatere vrednote v življenju in stvarnosti. Sem praktičen človek in nekako se to stalno sprašujem. Izbrala sem tri: solidarnost, bratstvo in svetovnost. Veliko tega je bilo že rečeno, to je vedno usoda govorcev, ki govorijo v drugi polovici razprave, ali pa drugih govorcev in se je treba s tem sprijazniti. No, ko govorim o solidarnosti, mislim na solidarnost

na ravni civilne družbe, ne na solidarnost na državni ravni, o kateri je govoril gospod Rop. Ta solidarnost na ravni civilne družbe je nekakšen pendant, komplement državni solidarnosti. Pri tem so pomembne ugotovitve, da so v zahodnem delu sveta danes ljudje znatno manj zainteresirani za pogovore o vrednotah, mislim na širšo javnost. Mnogo bolj jih zanima, kako lahko s svojim vedenjem vplivajo na socialna dogajanja v neposrednem ali tudi širšem okolju. Tu pridemo do pojma participativnosti. Od tod veliko zanimanje državljanov za prostovoljno delo, civilne pobude, delovanje nevladnih organizacij in o tem zanimanju pričajo dobesedno milijoni in milijoni državljanov Evrope, ki delujejo kot prostovoljci. Zdaj spet mislim praktično, da pravzaprav ta potencial ali socialni kapital v Sloveniji prav tako obstaja in da bi bilo nekako vredno ujeti ta momentum in spodbuditi razvoj tega prostovoljskega delovanja v okviru civilne družbe ne samo kot vir človeških resursov, kot se zdaj učeno reče, ampak predvsem kot način udeležanja vrednot solidarnosti. Mislim, da je Frane Adam govoril o tem, kako pomembno je, da se mladi vključujejo v te dejavnosti. Popolnoma se strinjam s tem in spet imamo v Sloveniji izredno veliko prednost, namreč, da je šolski sistem vključil prostovoljno delo v svoje delovanje, kar je nekaj popolnoma izjemnega tudi na evropski ravni. Spet bi potrebovali samo, kako bi rekla, eno majhno spodbudo, da bi se te stvari bolj razvile. Prostovoljstvo mladih je pomembno tudi zato, ker to ni le delovanje mladih elit. Vanj se vključujejo mladi državljani kar tako, vsak dijak, bogat ali reven, z izobraženimi ali neizobraženimi starši, uspešen ali neuspešen, lahko deluje kot prostovoljec in sooblikuje dogajanje v svojem okolju. Ne bi govorila o prednostih, ker je bilo že vse rečeno, mogoče samo, da se vrnem k Mirjani, ki je govorila o samorealizaciji. Ta samorealizacija, to prostovoljno delo, aktivnost v skupnosti je gotovo ena odličnih možnosti za samorealizacijo. In še enkrat poziv, mislim, da je treba to prostovoljno delo mladih podpreti, to delajo druge države. Zadnje informacije smo dobili iz Zambije, kjer je vlada naredila kampanjo in enormno razširila prostovoljstvo.

Drugi dve vrednoti, o katerih bi izrekla nekaj stavkov, sta bratstvo in svetovnost. Ta označevalec bratstvo sem vzela iz kategorialnega sistema vrednot francoske revolucije. Če pogledamo svobodo v tem t. i. demokratičnem delu sveta, pravzaprav ta svoboda obstaja, do velike mere obstaja. Če pogledamo pojem enakosti, o tem ogromno govorimo. V realnosti pa je ogromno razhajanje med tem, kar govorimo, in tem, kakšna je situacija glede enakosti. Če povzamemo tretji pojem – bratstvo, vidimo, da smo to nekako porinili v ozadje. Pri nas ima to celo negativno konotacijo, ker pomislimo na bratstvo in enotnost. Mislim pa, da to bratstvo vstopa v širši prostor svetovnosti, ker se mora nanašati na ves svet. Če spet razmišljam praktično, kaj lahko

stori Slovenija? Pomembna vsebina, ki je za Slovenijo ustvarljiva in za katero majhnost ni ovira, je humanitarna in razvojna dejavnost v smislu darovanja znanja, prenosa izkušenj, pomoči pri razvijanju socialnih modelov dobre prakse na tistih območjih, na katerih so imeli mnogo manj srečno usodo kot Slovenija. Tu imamo v mislih predvsem območja jugovzhodne Evrope in nekdanje Jugoslavije, ker lahko tukaj največ storimo, tu imamo moralne, zgodovinske, geografske, socialne in jezikovne prednosti ter lahko pravzaprav skozi to dejavnost dejansko uveljavljamo vrednoto bratstva in svetovnosti. V Sloveniji obstaja nekaj dobrih modelov, ki so pokazali, da je pravzaprav z malo slovenskega denarja možno zelo veliko narediti. Slovenija se pojavlja kot posrednica, ojačevalka, pomočnica pri razvijanju socialnih procesov. Seveda ni vrednot brez vrednosti. Od vrednot so tudi koristi, kakor koli to obrnemo. Mislim, da ima lahko Slovenija od teh aktivnosti v smislu bratstva in svetovnosti velike koristi, ki so hkrati spodbudna povratna informacija za takšno delovanje. Namreč s tem Slovenija izpolnjuje vlogo, ki ji jo je namenila Evropska skupnost. To je eno. Drugo pa je, da takšna širina, kozmopolitstvo prispeva tudi k notranjemu etosu slovenske družbe v smislu strpnosti in vsega, kar je bilo rečeno. Vse te vrednote se seveda med seboj prepletajo. Moja sklepna misel je, da ima najbrž pravzaprav samo govoriti o vrednotah, učiti mlade ali stare o vrednotah, ne da bi jih skozi vedenje in delovanje urešničevali, dosti omejen domet. Hvala.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Prosim, magister Geza Erniša, škof Evangeličanske cerkve.

Mag. Geza Erniša: Spoštovani gospod predsednik, spoštovane gospe, spoštovani gospodje. Zahvaljujem se za to vabilo. Že doma sem razmišljal, kaj povedati na tako pomembnem zboru. Zelo kratek bom, kajti priganja nas čas. Mogoče bomo nekateri šli na tekmo. Zelo težko je govoriti o vrednotah, če teh vrednot sam ne živiš. Morda bi v ta razgovor vnesel tudi biblično sestavino. Našli bomo sto in sto različnih lepih bibličnih izpovedi, ki govorijo o moralno-etični razsežnosti. Ko sem prihajal sem, sem si dejal, da bom govoril jezik strpnosti, jezik dialoga, kajti ne nazadnje nas k temu kliče in zavezuje ta veliki moralno-etični nauk, ki dejansko izhaja iz biblije. Rekel bom samo eno stvar. Zgodba o usmiljenem samarijanu se konča: »Pojdi in delaj isto.« Če v našem življenju ni konkretne oblike uveljavljanja in udejanjanja vrednot, o katerih govorimo, so te vrednote marsikdaj le prazne besede. Cerkev, in to želim povedati, Evangeličanska cerkev na Slovenskem želi, da bi te vrednote, ki so občečloveške, kajti med občečloveškimi vrednotami in krščanskimi vrednotami ne vidim nobene posebne razlike, da bi te občečloveške vrednote in

krščanske vrednote postale vse bolj in bolj del naše domovine, torej našega življenja. Res je, da je napredek znanosti in tehnologije šel zelo hitro naprej. Ne vem, če smo temu dovolj uspešno sledili tudi v naši zrelosti, človeškosti in tako naprej. Smo pripravljeni to, kar deklarativno sprejemamo, potem tudi v življenju uresničiti? Zelo pomembno je ne le oznanjati vrednote, ampak te vrednote tudi živeti. Cerkev, če govorim o Cerkvi, ni neka institucija, ni neki metafizični pojem, ampak je živ organizem, ki tu in zdaj deluje, in če Evangeličanska cerkev s temi svojimi pogledi lahko nekaj prispeva k temu, da bo slovenska prihodnost lepša, bomo morda na nekaterih segmentih tudi solidarnější drug do drugega. Kajti nobeno gospodarstvo, pa naj bo še tako uspešno, ne bo moglo rešiti vseh problemov sveta, če ne bo tudi solidarnosti in vsega tistega, k čemur nas nekako zavezujejo te moralno-etične vrednote. Če bomo lahko k temu prispevali delček, da bo Slovenija res lahko srečno živela, da se bo uspešno razvijala, bom tudi sam seveda zelo rad. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Prosim dr. Antona Stresa, rednega profesorja na Teološki fakulteti.

Dr. Anton Stres: Gospod predsednik, hvala lepa za besedo. Spoštovane gospe in gospodje. Ne bi rad zavlačeval, zato ne bom svojega prispevka, ki ste ga dobili, bral. Rad bi se navezal na to, kar je povedal gospod škof o vlogi Cerkve. Zelo globoko pa se strinjam tudi s tem, kar je povedal gospod profesor Musek, pa tudi s tem, kar je povedal kolega Hribar. To, kar sem hotel poudariti v tem prispevku, sta predvsem dve stvari, ugotovitvi. Prva ugotovitev je predvsem ta, da se vsi strinjamo glede tega, da ni etičnega relativizma oziroma da nanj ne pristajamo, nanj ne pristaja tudi Evropska unija. To dokazujeta velika vloga, ki jo vrednotam pripisuje Evropska unija, in pa ustavna pogodba. Evropa ni nastala samo in tudi ne najprej iz ekonomskih interesov zaradi povezanosti francoskega premoga in nemškega jekla, čeprav je nosila najprej to ime, ampak zaradi moralnih vrednot, miru, medsebojnega spoštovanja, sprave in sožitja v Evropi, to pa so moralne vrednote. To je za nas optimistično, pozitivno. Tudi vsaka sodobna država izhaja iz temeljne ideje, temeljne vrednote človekovega dostojanstva. Za vsem tem, torej za sodobno, demokratično, solidarnostno, pravno državo stoji določena antropologija, določeno gledanje na človeka. Tukaj lahko samo še ponovim, kar je rekel gospod Štuhec in kar je rekel tudi gospod škof Erniša. Glede vrednot se tudi v Katoliški cerkvi čutimo še posebej izzvane, in kar zadeva te temeljne vrednote, ki so tudi zapisane, tudi v slovenski ustavi, še bolj eksplicitno v evropski ustavni pogodbi, se z njimi globoko strinjamo. Naj na tem mestu poudarim, da ni res, kot se včasih sliši, da si Katoliška cerkev v Sloveniji želi stare čase, spet stare pri-

vilegije. Edino, kar si želimo, je, da bi bil naš položaj kolikor toliko primerljiv s položajem v sosednjih državah. Po drugem vatikanskem koncilu ni več poti nazaj. Zato sprejemamo temeljne vrednote, kot so zapisane tudi v Evropski uniji, v ustavni pogodbi, to pa so temeljne vrednote človekovega dostojanstva, solidarnosti, subsidiarnosti, ki so tudi temeljna načela katoliškega družbene-ga nauka. Je pa seveda res tisto, kar ste vsi poudarjali: naš problem dejansko danes tukaj ni toliko, katere so naše vrednote, ampak kako jih uveljaviti, da bodo zaživele, da ne bodo samo na ravni deklaracij, da bodo postale res del našega življenja. Vrednote so po svoji definiciji dinamične. To pomeni, da zahtevajo vedno večjo uresničitev, nikoli jih do konca ne uresničimo, vedno je distanca med realnostjo in idealom ali pa zahtevami. Tudi skozi zgodovino izčiščujejo recimo, kaj vse pomeni človekovo dostojanstvo. To je širok pojem. V Cerkvi se čutimo še posebej izzvane, da jim pomagamo do uresnitve, tudi s tipično religiozno motivacijo, ki jo krščanstvo lahko ima, ker gre v glavnem za vprašanje motivov, gre za vprašanje, kako narediti, da bodo postale resničnost. Naj tukaj spomnim na misel znanega nemškega pravnika Böckenförda, ki sem jo navedel tudi v besedilu, ki pravi: »Sodobna, sekularizirana svobodoljubna država živi od predpostavk, ki jih sama ne more zagotavljati. Te predpostavke so te vrednote, ki jih pa sama ne more zagotavljati s svojimi sredstvi, ki so sredstva prisile.« Torej, kdo nam jih zagotavlja? Civilna družba? Tukaj je po mojem velik pomen družinskega življenja, o katerem bi morali še govoriti. Internalizacija, ponotranjenje vrednot se dogaja najprej v družini. Potem so tukaj druge ustanove civilne družbe, kot so kulturna društva, prosvetna društva, vsa tista, ki imajo opravka z duhovnimi vrednotami, cerkve in še kakšna druga ter seveda vzgoja in izobraževanje. Temeljni problem je, kako jih uresničiti. Poudaril bi samo še dve stvari: pri uveljavljanju, razglašanju vrednot imajo velik pomen javno mnenje in javna glasila. Po drugi strani pa si želimo tudi s svoje strani prispevati in bi želeli, da v slovenski družbi nekako ne bi vladalo načelo medsebojnega izključevanja, ampak da bi res združili vse pozitivne dejavnike na ravni civilne družbe za uveljavitev in krepitev teh vrednot, od katerih sta po mojem prepričanju odvisna naše narodno preživetje in smisel življenja mnogih naših sonarodnjakov. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Gospod Tone Peršak, predsednik Društva slovenskih pisateljev.

Tone Peršak: Hvala za besedo, gospod predsednik. Ko sem se doma pripravljajal za današnje srečanje, sem vedel, da je treba postaviti vrsto omejitev glede na to, da nas bo veliko in da bo na razpolago malo časa. Niso pa omejitve samo posledica tega. Prva omejitev je ta, da razpravljamo o vrednotah z vidi-

ka vprašanja o prihodnosti Slovenije, se pravi, da se pravzaprav sprašujemo o tistih vrednotah, ki so povezane z vprašanjem prihodnosti Slovenije in slovenske nacionalne skupnosti oz. skupnosti slovenskih državljanov, njene perspektive in ne nazadnje tudi smisla. Če se sprašujemo o prihodnosti Slovenije, se pravzaprav sprašujemo o smislu, kajti če smisel ima, bo obstala, bo lahko nekatere vrednote zagotavljala, pomagala, da se uveljavijo, če ne, potem je to neka časovno omejena tvorba, ki bo tako ali drugače ugasnila. Druga omejitev je seveda ta, da država danes ni univerzalna in da seveda tudi cela vrsta vrednot ostaja zunaj polja, ki ga lahko pokriva – če lahko tako rečem – država. Danes je bilo zelo veliko govora o vrednotah, na katere država lahko vpliva in na uveljavljanje katerih lahko samo posredno ali pa delno vpliva. Prvič zato, ker se je pojavila cela vrsta organizacij, tudi političnih, ki že zagotavljajo uveljavljanje teh vrednot, in ker se cela vrsta vrednot neodvisno od te ali one države lahko uveljavlja in je pravzaprav vseeno, v okviru katere države itd. Vprašanje torej je, katere so tiste vrednote, ki so neposredno povezane z obstojem in prihodnostjo slovenske države. Ko se vprašamo o tem, se najbrž moramo vprašati o nastanku te države. Kaj je bil pravzaprav motiv za nastanek države? Spomnili se bomo tistih, zlasti zadnjih let od petinosemdesetega leta preteklega stoletja naprej, katere so bile najpogostejše teme, o katerih smo govorili ob težnji po osamosvojitvi. Mnoge so bile povezane, kot vemo, z vprašanjem jezika, možnostjo ohranitve jezika, uveljavljanjem jezika, jezikom v vojski, uradno rabo jezika, t. i. vsiljevanjem jugoslovanščine itd. Drugo je bilo v povezavi z vprašanjem ohranitve, kulturne identitete, skupnega jedra, upiranja poskusom konstrukcije nekakšne jugoslovanske kulture itd. Tretje je bilo povezano z ohranitvijo gospodarske samostojnosti oz. težnje, kot smo rekli, po tem, da sami razpolagamo s prihodki, govorilo se je o odtekanju kapitala po Savi in podobnih metaforah. Govorili smo o težnji po politični samostojnosti in eno od gesel je bilo, da se želimo sami pogovarjati z Brusljem, ne prek Beograda. Vseeno pa to lahko nekako zreduciram na dva, tri ključne pojme: suverenost, jezikovna in kulturna identiteta oz. samobitnost, duhovna, politična pripadnost zahodnemu evropskemu civilizacijskemu modelu, se pravi demokracija, pluralizem, kar je bilo danes že omenjeno kot neka splošna vrednota, se pravi zagotavljanje enakosti, enakopravnosti, enakih možnosti za vse, kar takrat ni bilo zagotovljeno. Za te stvari se je takrat opredelilo 89% slovenskih državljanov. Kaj zdaj ostaja od tega? Danes veliko govorimo o vključevanju v EU, Nato itd., danes veliko govorimo o vprašanju zagotavljanja identitete. Mislim, da je identiteta in vprašanje identitete razsežnost individualne eksistence, da pa je seveda identiteta povezana s pojmom pripadnosti določenim skupnostim in ta pripadnost je ena ključnih sestavin identitete. Ta pripadnost se ne prikaže recimo na ravni jezikovne pripadnosti

in ne samo kot neke vrste osebna izkaznica določene skupnosti, ohranjanje in zagotavljanje prihodnosti jezika. V zvezi s tem so danes razprave v Uradu za slovenski jezik o tem, kako se bo govorilo, ali se bo govorilo v slovenščini ali ne. V svetu obstajajo seveda različne opcije. Mimogrede naj povem, da je recimo v okviru mednarodnega PEN-a predlog, da bi se eden od členov Ustanovne listine spremenil in ne bi več identitete povezoval z jezikom, zato ker v vrsti teh držav govorijo več jezikov in so se nekako odločili za en jezik kot jezik kulture. Nigerijci pišejo v angleščini, ne v svojih jezikih. Omeniti je treba kulturno pripadnost, kar je tudi vprašanje skupnega slovenskega kulturnega prostora. Mislim, da gre za vrednote, ki so povezane z vprašanjem slovenske prihodnosti. Danes je bila veliko omenjana sprava. Sprava se mi zdi eden ključnih pojmov, čeprav mogoče v malo drugačnem vsebinskem kontekstu, kot je bila danes že omenjana. Zakaj? Zdi se mi, da je sprava neki element, ki je ključen pri konstituiranju sleherne skupnosti. Sam mislim, da oblikovanje vsake skupnosti spremljajo razkoli in bolj ali manj tudi t. i. bratomorni spopadi. Slovenci imamo s tem bogate izkušnje, od pokristjanjevanja, protestantizma, med drugo svetovno vojno itd. Ampak sprava, tako kot jo sam razumem, ne pomeni, da ugotavljamo, kdo je imel prav ali kdo je imel bolj prav. Sprava pomeni, da pod to vprašanje potegnemo črto in v imenu skupnosti pozabimo. Tako kot dva sosedu, če se hočeta spraviti, rečeta: »Ni pomembno, ali imam prav jaz, ki trdim, da je tukaj meja, ali imaš prav ti, da je tukaj meja, ampak dajva to pozabiti zaradi prihodnosti.« Sprava se mi pravzaprav zdi ključno vprašanje, ker je po moje konstitutivnega pomena za to, ali skupnost kot skupnost lahko obstane ali ne. Drugo je pravna država. Pravna država je s tega vidika pomembna zato, ker omogoča enakost in s tem tudi interes posameznika, da obstane kot del te skupnosti, zlasti seveda v sodobnem času. S tem sem prišel h koncu. Tista ključna vrednota, ki se mi zdi kot vprašanje o prihodnosti Slovenije pomembna, je pravzaprav skupnost. Skupnost kot nacionalna, kulturna, socialna skupnost, ne izključno nacionalna, da ne bo pomote. Ko govorim o skupnosti, govorim o skupnosti državljanov, ki presodijo, da je vredno biti član te skupnosti ter da je vredno to skupnost in njeno obliko organiziranosti, se pravi državo, ohraniti, ker jim zagotavlja uresničevanje nekaterih njihovih temeljnih interesov, ki so tudi vrednote, se pravi identiteto, varnost, o kateri je bilo danes že rečenih nekaj besed. Z varnostjo so povezani solidarnost, dom, domovina, tudi pribežališče in to, kar je bilo tudi omenjeno – kakovost življenja. Če skupnost z vsemi temi sestavinami to zagotavlja, potem je seveda vrednota in ima perspektivo za obstoj. Če ne, se posameznik vpraša, ali ima ta skupnost kakršen koli smisel ali jo je vredno ohraniti, zlasti danes z vidika vsega tega, o čemer je govorila gospa Uletova, ko mogoče neke generacije precej kritičneje gledajo na to.

Prepričan sem, da ne glede na to ljudje še vedno potrebujejo občutek pripadnosti, potrebujejo občutek skupnosti in da je to pravzaprav ključna vrednota, o kateri bi se morali pogovarjati in o tem, kako to skupno doseči. Hvala.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Dr. Darko Štrajn, Pedagoški inštitut. Prosim.

Dr. Darko Štrajn: Hvala lepa. Mislim, da sem eden tistih, ki smo prišli na vrsto bolj proti koncu, in je mogoče zato ustrezno, da tudi o čem malem podvomim. Najprej bi podvomil o samem pojmu vrednote in v njegovi tolikšni uporabnosti, kot se kaže nekaterim udeležencem. Rekel bi, da je to eden tistih pojmov, ki nam ustvarja iluzijo, da razumemo veliko več, kot dejansko razumemo, in da je to pojem, ki se da zlahka instrumentalizirati, ali pa če se izrazim skupaj s Pierrom Bourdieujem: »Vrednote so pravzaprav proizvod procesa objektivizacije, ki kot take sugerirajo neko obvladljivost družbene reprodukcije razmerij in odnosov.« Problem je v tem, da se je to v zgodovini že zgodilo, da se vrednote dajo privzgojiti in vcepiti. Na žalost se je to najbolj izkazalo v totalitarnih sistemih, v fašizmu in komunizmu, ki sta stavila na zelo visoke vrednote, zlasti tiste v registru patriotizma. Sicer pa bi bolj kritično sociološko o vrednotah rekel, da se da o njih govoriti kot o kategorijah, v katere so vpisane strategije, kot je težnja po dominaciji, in hvala bogu, tudi strategija odpora proti tej dominaciji. Ob vseh teh relativizacijah nočem zanikati, da pojem vrednot nima nekih določenih uporabnosti. Zlasti recimo tako, kot sta demonstrirala kolega Toš in Uletova, je z določeno metodološko strogostjo mogoče s pomočjo tega pojma dobiti neke vpoglede v družbeno realnost. Tudi v vsakdanji govorici lahko mogoče zadeva do neke mere deluje. Ne smemo pa pozabiti, da pogovor o vrednotah zelo hitro vodi tudi v totalitarni diskurz. Zdaj pa bi, če sprejemam ta pogovor o vrednotah, ki jih dajem v narekovaje, v slovenskem kontekstu posebej poudaril problematiko liberalnih vrednot. Tu se kar naprej srečujemo z nekim vsestranskim obsojanjem liberalizma z leve in desne, z ogromnimi poenostavljanji. Mislim, da bi morali prenehati s tem zavajajočim enačenjem liberalizma in konservativne ekonomskopolitične doktrine neoliberalizma. Liberalizem kot tak danes ni več ne vem kako dejavna politična doktrina, ampak je temelj vseh razvitih liberalnih demokracij, neki konsenzualni temelj. Mislim, da imamo v Sloveniji še določene težave s tem. Ne da bi navajal še kakšno drugo argumentacijo, naj poudarim, da je liberalizem temelj moderne in tudi postmoderne etike, katere središčni pojem je avtonomni posameznik. Kolikor lahko Kanta prištevamo k tradiciji liberalizma, je napačna vsaka redukcija njegovega kategoričnega imperativa na različne inačice zapovedi, kakršna je »ljubi svojega bližnjega« in podobno. S tem ko liberalizem poudarja svobodo kot izhodišče za konstrukcijo družbe, torej tudi v luči Kantovega moralnega

zakona, zastavlja etično vprašanje kot nenehno obnavljajočo se dilemo, v kateri se razmerje z drugim rešuje v priznavanju njegove avtonomije. V liberalni etiki ni mogoče pozabiti na dilematičnost etike, kot je to mogoče v dogmatičnih kodeksih, v katerih raven morale potlači etične probleme. S tega stališča se mi zdi tudi problematično razglašati ljubezen kot načelo družbenega sožitja ravno zaradi tega, ker se lahko zelo hitro oziroma se skoraj neizogibno obrne v svoje nasprotje. To je lahko dolgotrajnejša razprava, za katero seveda nimam časa.

Kar zadeva liberalizem v Sloveniji, bom pustil ob strani njegovo zgodovino, predvojno in drugo. Lahko rečem, da se je nazadnje vidneje manifestiral kot neki spontani liberalizem v dejavnosti gibanj civilne družbe v osemdesetih letih. Ta gibanja so sprožila slovensko demokratizacijo v kontekstu javnega nasprotovanja političnim sodnim procesom, usmerjenemu izobraževanju, smrtni kazni. Prof. Hribar se bo spomnil, da je Filozofsko društvo posebej pri tem odigralo pomembno vlogo – pri militarizmu, cenzuri medijev in podobnih zadevah. V diskurzu slovenske nacionalne samostojnosti, v sporih med levico in desnico, v katerih obe strani prispevata k izmišljeni tradiciji, kot Hobbes pravi vsaki tradiciji te samostojnosti, se poudarja spomin na prav ta ključni zgodovinski prispevek k demokratizaciji. Trdim, da se je to tudi vpisalo v temelje stranke LDS in to mogoče pojasnjuje misterij njenega nenavadnega uspeha v slovenskem političnem prostoru.

Kar zadeva t. i. razpadanje vrednot, krizo vrednot itd., o kateri veliko slišimo, bi opozoril, da smo vendarle pridobili demokracijo, ki pa je, žal, vpeta v kontekst globalnega kapitalizma. Temu se ni mogoče kar tako izmakniti. Odprto vprašanje je, kaj je mogoče lokalno narediti, da bi se nevtralizirali nekateri njegovi neljubi učinki. Seveda pa so lahko nekateri učinki tudi čisto zaželeni. Opozoril bi, da se recimo v okviru potrošništva in množične kulture, o katerih se dostikrat govori kot zlu, podcenjujoče, kljub nekaterim pridržkom vendarle odvija ne samo distribucija materialnih dobrin, ampak tako široka distribucija kulturnih dobrin, kot še nikoli poprej v zgodovini, kar vidimo tudi v Sloveniji.

Končno, pod 6. točko bi se obrnil še na problematiko domnevnega pomanjkanja vzgoje v šolah. V slovenskem javnem prostoru se zadnje čase vse večkrat govori, kot da pri nas ni nobene vzgoje, zlasti da ni državljske vzgoje, patriotične vzgoje ipd. Velik del tega govorjenja – pustimo tistega, ki je nesmiselno – kratko malo ne upošteva dejstev in je na neki način tudi žaljivo za tiste, ki na tem področju vlagajo veliko truda in dela. Omenil bom samo nekaj zelo banalnih indikatorjev – da smo imeli npr. na področju problematike državljske vzgoje ogromno posvetov, med njimi več mednarodnih, s sodelovanjem Unesca in

Sveta Evrope; izšlo je več zbornikov na to temo, več številke revij, kot so School Field, Sodobna pedagogika in Časopis za kritiko znanosti, je bilo v celoti posvečenih tej problematiki. Pedagoški inštitut je izvedel mednarodno primerjalno raziskavo v okviru asociacije IEA. Pokazala je dosti podobne izsledke, kot jih je predstavila Mirjana Ule. Pri izobraževanju učiteljev je bilo opravljeno ogromno, na stotine ur dela. Navsezadnje je to, kar je predlagal kolega Frane Adam, v okviru tega sistema, ki se za zdaj seveda še implementira v šolstvu, popolnoma izvedljivo, brez vsakih ovir. Odprto pa ostaja še eno vprašanje. Jasno je namreč, da ob sodobnih metodah pouka, ki se naslanjajo na kognitivne pristope, in ob upoštevanju današnje informacijske realnosti otrok ni mogoče z ničemer indoktrinirati. Mogoče pa jim je pomagati k oblikovanju zmožnosti kritičnega presojanja družbenih realnosti, k razumevanju vprašanj večkulturnosti, identitete itd. V luči teh pristopov so koncepti domovinske vzgoje ali domoznanstva – v nemščini Heimatkunde – zastareli in tudi zagotovo ne bi učinkovali tako, kot bi si njihovi zagovorniki želeli, ker pripisujem zagovornikom domovinske vzgoje zelo dober namen. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Prosim, gospod Jože Snoj, pisatelj.

Jože Snoj: Hvala, gospod predsednik, da ste me poklicali k besedi, cenjene gospe in spoštovani gospodje, vam pa hvala, če mi boste prisluhnili.

Pravzaprav mi je zelo žal, da smo omejeni na teh pet minut, kajti s tem je dinamika repliciranja izničena, hkrati pa je vsak problem, ki si ga človek zastavi, tako zožen, da je nevarnost, da postane tudi zelo poenostavljen. Sem discipliniran, kar pomeni, da sem upošteval vrednoto dogovorjene igre in še bolj razvijal vrednoto potrpežljivosti in sem spravil vse skupaj na stran in pol, ki jo bom prebral, čeprav bi jo rad govoril.

Vrednota kot pojem je nekaj, kar je vredno. In kar je vredno, je dragoceno. Brez česar koli še tako majceno vrednega je kar koli, pa če je še tako veliko, brez vrednosti. Brez življenjskih vrednot je človeško življenje brez vrednosti. Po njih je dragoceno in vredno čuvanja in ohranjanja. Med dragocenostjo človeškega življenja, ki je po človeku razumsko ozavédano, in življenja vsega živega na zemlji in v vesolju sploh, o katerega zavestnosti bo človeštvo ugibalo, dokler bo obstajalo, ter med življenjskimi vrednotami teče sklenjen obtok – dragoceno poraja vredno in vredno dragoceno.

Dragocenost/svetost človeškega življenja je – kot ugotavlja tudi Tine Hribar, ko dela polemičen razložek med primordialno Svetim in religiozno sakralnim –

posledica darú življenja. Od tega, kako to podarjenost umevamo in čustvujemo – ali kot dar Boga Stvarnika, Najvišjega bivajočega, Absoluta itd., itd. ali kot popreproščeno rečeno samozadostno životvorno zmožnost narave/materije – je odvisno, kako dojemamo izvornost v naši zahodni civilizaciji obstoječih etičnih, estetskih, moralnih itd., itd. vrednot: ali metafizično ali spet poenostavljeno povedano fizično, se pravi, historično, sociološko in kar je še takih območij, ki jih je mogoče meriti z vatlom razuma.

Na tej točki svoje replike, ki želi biti konkretna in konstruktivna, se odrekam razglabljanju o zmeraj bolj globalni krizi zahodnoevropskega moralno-etičnega kodeksa vrednot, ki mu po mojem prepričanju vse od novoveškega kartezijskega obrata usodno zmanjkuje orientir metafizične instance in s tem resnične – ne papirnat! – medčloveške solidarnosti, ter se omejujem na specifično slovensko kriznost te krize.

Najbrž med zahodnocivilizacijskimi narodi nismo edini, zagotovo pa smo paradigmatični v tem, da med nami že od konca 19. stoletja zdaj silovito, zdaj enako zastrupljajoče potuhnjeno divja boj, ki se mu učeno reče delitev duhov, po domače pa poniglavo krepzljenje – v polpretekli zgodovini pa tudi neizmerno krvavo klanje! – med tako imenovanimi klerikalci in liberalci. Kar so prvi večinoma patinirano okorno in nerodno kdaj etično-moralnega izbese-dovali in izpostavili kot vrednoto, so drugi prebrisano posmehljivo in cinično pregriznili. Vrednota je morala biti osmešena in razvrednotena zato, ker je bila »klerikalska«, ali, seveda, tudi narobe – zato, ker je bila »liberalska«. S strani dedičev tistega zaplotniškega liberalstva – in nikakor ne pravega liberalizma! – se tako in spet zmeraj bolj žolčno dogaja še dandanašnji. Tudi Hribarjevo filozofsko briljiranje na temo vrednot mi s svojim prikrito pristrastnim antikršćanstvom, denimo, žal kaže v to smer.

Vzemimo za primer vrednote, kot so družina, posvečenost spočenjanja in rojevanja, domovinska ljubezen itd., itd. – Katoliška cerkev jih ne zna sodobnemu času primerno razumno prilagoditi, levica zna učinkovito minirati tudi tisto, čemur bi morala v korist nas vseh pazljivo prisluhniti. In posledica te prikrite anahronistične »delitve duhov« – zmeraj bolj prazne šole domovinsko zmeraj bolj indiferentnih otrok. A kaj bo Slovenija v EU brez slovenskih otrok? Čemú ves trud brez njih?

Rast človekove osebnosti se začne v družini in nadaljuje v šoli. Sedanji učenci bodo jutrišnji starši in krog se bo z vsemi vzgojnimi napakami in zlorabami vred spet zasukal. Šola, ki daje samó znanje in zanemarja temeljne življenjske

vrednote, iz generacije v generacijo pomlajuje stare primanjkljaje. Šola je zato tudi edini člen, kjer lahko zavestna družbena volja pretrga ta pogubni circulus vitiosus.

A kakšna šola? Nikakor ne tako imenovana nevtralna, ki je ali utvara ali prevara, pač pa taka, ki bi mladim ljudem z enako zavzetostjo posredovala tako konservativno privrženost žlahtni tradiciji kot liberalno drznost v iskanju novega, saj je interakcija med tema poloma edino ustvarjalen in prvi pogoj vsakega dosežka. Tak vzgojno-izobraževalni sistem, ki bi porajal ideološko neobremenjene, življenju odprte, samostojno misleče in ustvarjalne nove rodove Slovencev, je tudi prvi pogoj za ohranjanje in razvijanje naše človeške in narodnostne identitete.

Investicija v tako šolo je za kronično obolelost slovenskega duha, ki maliči naše bistvene eksistencialne in eksistenčne vrednote, nas slabi in hromi za nov zgodovinski izziv, zato edino urgentno zdravilo in poživilo. Če se nam ta ne posreči, so in bodo tudi vse druge zaman.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Prosim, dr. Aleš Debeljak s Fakultete za družbene vede.

Dr. Aleš Debeljak: Gospod predsednik, spoštovani zbor. Tudi jaz bom kratek, skušal se bom držati svojih petih minut, predvsem zato, ker se mi zdi, da je ena temeljnih vrednot zahodne, racionalne, moderne civilizacije spoštovanje pravil. Spoštovanje pravil je nujni, seveda pa ne tudi zadostni pogoj za to, da lahko vrednote razvijamo. Vrednot pa ne razvijamo in jih ne krepimo samo zaradi njih samih, ampak zato, da bi bolj polnokrvno in bolj smiselno živeli. S tem pa se mi zdi, da prehajam tudi v neposredno bližino tega, kar je omenjal Tone Peršak, namreč, da je pripadnost neki izbrani skupnosti tista, ki je ključnega pomena za posameznikovo življenje. Polpretekla zgodovina tega prostora oziroma teh prostorov nas je naučila, da je mogoče v imenu skupnosti nesmiselno umirati, hkrati pa smo najbrž postopoma začeli pozabljati, da posameznik zunaj skupnosti smiselno ne more živeti. Se pravi, da je posameznik z izbrano skupnostjo zapleten v neko nelahko razmerje, v katerem nenehno potekajo procesi identifikacije. Zato bi tudi raje govoril o identifikacijah, ne pa o identitetah, da bi tako pokazal procesualno, vedno nastajajoče, odprto in fleksibilno dogajanje načina, kako se poistovetimo oziroma kako pripadamo izbrani skupnosti. Že če pogledate ime države, v kateri živimo, vam bo jasno, za kaj gre. Republika Slovenija dramatizira in izpostavlja soočenje, medsebojno napetost, nikoli pa razrešitve dveh temeljnih načel. Na eni strani gre

za republikansko načelo, ki je etnično versko slepo, iz njega izvirajo državljanske identifikacije. Se pravi z izbranim polisom, na drugi strani pa gre za Slovenijo, za neko določeno narodno skupnost, ki se je v strukturah politične države vzpostavila kot nacija. To pa pomeni, da ni niti republikanskega, to je državljanskega načela, niti nacionalnega. To se pravi, da na neki izbrani kulturi, jeziku in običaju utemeljenega načina pripadanja ni mogoče razrešiti v prid bodisi izključno enega bodisi izključno drugega. Tam, kjer se je to zgodovinsko počenjalo, so se ti poskusi končali v katastrofi, kakršno v 20. stoletju uteleša katastrofa homosovjetikusa, ki je privilegirala, ki je ekskluzivirala republikansko načelo, to je državljansko načelo, ne transetničnega, transnacionalnega načela, primer Tretjega rajha, ki je privilegiral oz. ekskluziviral etnično oz. rasno načelo. Tovrstni tenziji se torej ne moremo izogniti, zato pa je tudi najbrž upanje, da bomo lahko prišli do seznama oz. menija vrednot, ki naj bi bil potem obvezen ali pa vsaj zaželen za kar se le da veliko število državljanov države, v kateri živimo, prazno upanje. Je pa res, da je tenzija med republikanskim in nacionalnim načelom manj vidna zato, ker se zdi, da večinoma razmišljamo v kategorijah patriotizma, nacionalizma in demokracije.

Še nekaj besed o teh treh kategorijah, ki so ravno tako pomembne za vzpostavitev okvira, znotraj katerega sploh lahko poteka življenje v skladu z izbranimi vrednotami v njihovi medsebojni napetosti. Patriotizem drugače, kot ga po mojem mnenju poenostavljeno razume dr. Štrajn; patriotizem je antični koncept, ki izvira iz rimske tradicije in navezanosti na izbran kraj, pokrajino, običaje, dialekt, ne nujno standardni jezik. Z dobršno mero gotovosti je mogoče predvidevati, da bo mogoče patriotizem preživel tudi morebitni konec nacionalizma. Čisto kratka prisposoba. Ko se prejšnji teden na nogometni tekmi med Slovenijo in Hrvaško navijaški ekipi, Vijole iz Maribora in Greendragons iz Ljubljane, nista mogli sporazumeti o enotnem nastopu, je šlo za spor med patriotizmoma: mariborskim in ljubljanskim patriotizmom. Tam, kjer pa se tovrstne razlike presežejo, tam lahko govorimo o nacionalizmu. Nacionalizem pa spet ni samo izključno etnični šovinizem, kot ga večinoma razume levičarska politična teorija, ampak je bodisi gibanje naroda za pridobitev države bodisi javno izražanje pripadnosti izbrani narodni skupnosti, utelešeni v državi, v kateri je recimo posamezna narodna skupnost dominantna, ne pa izključna. Zato pa imamo tukaj za uravnoteženje republikansko načelo, državljansko načelo, ki je etnično versko in jezikovno slepo. Zato se mi zdi, da je nesmiselno pretvarjati se, kako je mogoče živeti v državi, v kateri že skupno življenje opravljajo samo abstraktna formalna pravila, kakršna recimo povzema pojem ustavnega patriotizma, ki ga je izumil Habermas v osemdesetih letih, saj je tudi način dojemanja in prakticiranja pravil v vsakdanjem življe-

nju odvisen od specifičnih kultur, navad in običajev, ki jih prinesemo s seboj. To pa pomeni, da javno življenje v nobeni državi ne more potekati samo v skladu z vnaprej zbranimi formalnopravnimi pravili, ampak je vedno odvisno tudi od specifičnih kulturnih običajev, ki so, kot je bilo rečeno, fleksibilni in nikoli fiksni. V tem pa poteka to nenehno pogajanje o oblikah in dometu te t. i. izumljene tradicije, kar se z drugimi besedami pravi nacionalni tradiciji, ki pa zato, ker je izumljena, to je sestavljena pod rokami kulturnih in v naši meri političnih elit v 19. stoletju iz koščkov mita, zgodovine, etnologije in literature in je ni mogoče odpraviti z zamahom roke ali pa z zatisnjenim nosom prezira, dejansko učinkuje, ker jo ljudje razumejo kot resnično, kot dejansko. Zato se mi zdi, da sklicevanje samo in zgolj na etnično slepo državljansko identiteto ne zadošča, ravno tako kot ne zadošča samo opazovanje lastnega popka, za katerega se zavzemajo radikalni nacionalisti oziroma etnični šoviniisti, ki spoštujejo samo to, kar je naše, kar je domače, medtem ko se soočenjem s tem, kar je drugo in drugačno, izogibajo. Patriot pa, ki ve, da je njegova pripadnost izbranemu kraju, običajem in navadam, ki so omejenega dometa, se pravi regionalnega, lokalnega dometa, v skupnosti smiselno ne more bivati, če dojema to pripadnost kot izključno obliko pripadnosti, torej kot alfo in omego. Z drugimi besedami: ob vstopanju v EU bodo slovenski državljani še naprej soočeni z neprijetno in nenehno potekajočo napetostjo med državljansko in nacionalno identifikacijo, saj ni mogoče verjeti, da se bo lahko EU zlahka otresla bodisi enega bodisi drugega načela, ker bi se to, kot rečeno, najbrž izteklo v katastrofo, kakršne si nihče tukaj ne želi. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. K besedi se je prijavila gospa Alenka Jeraj, predsednica Socialdemokratske mladine.

Alenka Jeraj: V veliko čast mi je, gospod predsednik in vsi sodelujoči, da lahko v imenu Socialdemokratske mladine sodelujem v razpravi o prihodnosti Slovenije s stališča vrednot. Ob vstopanju Slovenije v evropske povezovalne procese in ugotavljanju vrednostnih pogledov mladinskih struktur bi izrazila zaskrbljenost, da nimajo možnosti sodelovanja še drugi pomembni akterji mladinske politike. V mislih imam predvsem Mlado Slovenijo in Novo generacijo, s katerima sodelujemo pri projektu 3P. Prav tako bi bilo pomembno slišati mnenja predstavnikov iz študentske organiziranosti in Mladinskega sveta Slovenije ter drugih organizacij, ki izvajajo projekte nacionalne narave.

V SDM-u, ki je že 14 let pomemben akter mladinskih družbenih dejavnosti, ugotavljamo, da so družbene danosti za razvoj vsesplošne mladinske družbene angažiranosti vse prej kot ugodne. Mladi se soočamo s stisko pri iskanju dru-

žbenih virov za preživetje, v skladu s tem pa se spreminja vrednostni naboj mladine. Ugotavljamo tudi, da je zanimanje mladih za sodelovanje pri kolektivnih aktivnostih majhno. Pozornost mladih je usmerjena k individualnim ciljem. Neugoden položaj pri iskanju zaposlitve, nestabilnost in nesposobnost institucij ter združenj za reševanje problemov še dodatno povečujejo odmik mladih od širše družbene aktivnosti. Mlade zanimajo prvenstveno področja, ki se neposredno dotikajo njihove kariere ali ekonomskih možnosti, kot denimo študenti, ki se bodo širše organizirali kot skupina pritiska šele ob kratenju najbolj primarnih, ekonomsko naravnanih potreb, kot sta denimo strah pred ukinitvijo bonov za subvencionirano študentsko prehrano, zmanjšanje števila študentskih postelj itd. Karierizem, svobodomiselnost, ki prši vrednote, še dodatno povečuje družbeno razslojenost.

Ne drži, da mladi nimamo vrednot, ugotavljamo pa, da so zelo razpršene. Gre za vsesplošno individualizacijo vrednot, navzkrižje interesov, neorganiziran vrednostni prostor, ki obkroža mlade. Seveda pa je za delovanje države potreben neki vrednostni okvir, da združba lahko deluje v prihodnosti. Tu se postavlja vprašanje, kako bo lahko država, ki ima v svojem bistvu skupno pogodbo, ki po načelu demokratičnosti družbene strukture drži skupaj, sploh še obstajala. V Socialdemokratski mladini menimo, da je odgovor možen v prizadevanju države in iskanju možnosti za vpetost državljanov na družbena področja humanitarne in prostovoljne narave. Prepričani smo namreč, da je neposreden stik z revščino in drugimi socialnimi problemi prvi pogoj za osmišljanje in participacijo v socialni angažiranosti mladih. Z ukinitvijo splošne vojaške obveznosti v Republiki Sloveniji, s tem ne mislim, da to ni bilo dobro, se je ta kolektivni interes, ki si prizadeva za isti cilj, še zmanjšal.

Iz razmišljanj uvodnih govornikov lahko ugotovimo, da je za mlade ena najpomembnejših vrednot družina. Družina je v vseh civilizacijah še vedno tista glavna, temeljna vrednota. Družina je tista, ki posamezniku daje zatočišče, trdnost in varnost. Je še vedno tista osnovna celica družbe, iz katere otrok in pozneje mladostnik črpa vrednote in ideale, ponotranji vzorce vedenja. Ker družina mladim zelo veliko pomeni, bi morala država iskati možnosti, ki bi preprečevale strah pred mladim starševstvom, možnosti za izboljšanje statusa mladim mamicam, s posebnimi programi bi morala pomagati študentskim družinam itd. Država, ki se zaveda pomena zdrave družine, iz katere izhajajo samozavestni in odgovorni državljani, bo z vsemi mogočimi sredstvi, davčnimi olajšavami, subvencijami ... omogočala, da družina tudi ostane zdrava. Če se član družine ne čuti soodgovornega in ni povezan z drugimi člani družine, se tako tudi ne bo obnašal kot državljan. Ne bo čutil odgovornosti, da

mora s svojim znanjem, izkušnjami in idejami bogatiti najprej svojo družino, ožjo okolico in širšo družbo, torej svojo domovino.

S tem prehajam na drugo vrednoto, ki bi morala prežemati družbo in vse pore družbenega življenja. Posameznik, ki s kritičnim razmišljanjem in strpnostjo izide iz osnovne celice – družine, je dejaven državljan in kritik ter tako soustvarjalec družbe, ki je strpna, omogoča razvoj posameznika, a ga ne usmerja k individualnim ciljem, temveč k ciljem, ki so skupni vsem, ki na tem prostoru živimo in ustvarjamo.

Prva pesem v državi – himna, simboli, s katerimi smo uspešno prestali celoten proces osamosvajanja in niso le simboli nove države, ampak tudi skupek vsega, kar je osamosvojitve spremljalo: odločitev Slovencev za svojo državo, prva ustava, prve demokratične volitve ...

Ko naših otrok v šoli ne bo treba učiti, kakšna sta naš grb in zastava, saj ju bodo imeli priložnost vsak dan videti in ju kot taka (nekaj vsakdanjega) tudi sprejeli, ne bo vprašanja, ali bo na zastavici na sadni kupi, ki jo dobiš sredi Ljubljane, ameriška zastavica ali slovenska, in bo vse propagandno gradivo o naši državi opremljeno z zastavo in grbom in opisom le-teh. Takrat tudi ne bo nič presenetljivo, če bodo imeli šolarji na avtobusu na šolskem izletu zastavo in bodo državne praznike praznovali s slovensko zastavo na svojem domu.

Vzgoja v ljubezni do svoje domovine ne sme biti prisila niti je ne moremo zahtevati, pač pa jo lahko in moramo omogočiti.

Država lahko ustvari idealne razmere za razvoj osnovne celice – družine in lahko ustvari tudi idealne razmere za razvoj domovinske misli, če to želi narediti. Hvala lepa.

Dr. Janez Drnovšek: Nadaljujemo s predstavniki mladine, gospod Luka Juri, podmladek ZLSD.

Luka Juri: Gospod predsednik, najlepša hvala. V teh preostalih štirih minutah in dvainpetdesetih sekundah bi želel plastično ponazoriti primer nespoštovanja dveh, po mojem temeljnih vrednot. To je demokratičnost kot inkluzivnost vsakega dela družbe ter enakopravnost sleherne posameznice in posameznika glede na to, da se mi zdi, da je posameznik ali posameznica temeljni element te družbe. Menim, da bi morali demokratičnost in enakopravnost kot prvi poskusiti sporočati oz. ponazarjati javni akterji in torej v našem primeru seveda politiki. Vendar bi morali takšnima vrednotama predvsem danes dati očiten prostor, ko

se pogovarjamo o prihodnosti Slovenije. Menim pa, da ta razprava danes ne odseva duha družbe zato, ker ne odseva njene sestave. Gospod predsednik, samo dvanajst žensk je bilo od začetnih petinštiridesetih ljudi, ki je tukaj sedelo. Pa če pogledamo bolj kritično, v stalnem gremiju najdemo dr. Franceta Bernika, dr. Franceta Bučarja, g. Draga Jančarja, dr. Jožeta Mencingerja, dr. Ivana Rozmana in dr. Boštjana Žekša. Šest ljudi, nobene ženske. Od mladih je tukaj sedelo, odvisno kaj pojmujejo za mlade, med tremi in devetimi osebami od petinštiridesetih. Pričakoval bi, ampak to je seveda moje pričakovanje, da bi bila tukaj vsaj tretjina ljudi iz te generacije. Mislim pa, da razlog za to ne more biti, da ni aktivnih žensk ali dovolj aktivnih mladih ljudi. Vendar, ali ne znamo ali ne želimo ali pa, priznam, verjetno je tudi to, enostavno pozabimo na to vrednoto, torej na enakopravno zastopanost, ki zagotavlja enakopravnost vseh delov te družbe. Pa vendarle, če omenimo nekatere dele in bi se omejil na tisti del družbe, katere del sem sam, zagotovo velja v večji meri tudi za drugi del, torej za ženske, da imamo npr. aktivne. Prepričan sem, da bi z veseljem sodelovale predstavnice, udeleženke in udeleženci evropske mladinske konvencije. Veliko naših državljanek in državljanov se je udeležilo Evropskega socialnega foruma in prepričan sem, da bi lahko veliko povedali, česar omejeno število tukaj sedečih mladih ne zna. Naj omenim žive ščite, ki so šli v Irak. Mislim, da tudi oni lahko kaj povedo o vrednotah. Obstajajo Mladinski svet Slovenije, mlada katoliška mladina, podeželska mladina. Pozval bi, da so pri naslednjih razpravah še bolj vključeni. Treba je priznati, da je bil narejen korak naprej od zadnje razprave, na kateri je bilo samo 5 žensk, mladih pa, mislim, da sem identificiral samo eno. Mogoče je bil še kdo, to priznavam. Nekateri so že omenili tudi možnost, da bi v okviru razprav o prihodnosti Slovenije imeli mladinsko razpravo o prihodnosti Slovenije. Predlagam pa, da poskusimo mlade še bolj vključiti v vaše razprave, kot da jih marginaliziramo v eno razpravo. Zelo sem vesel in v čast mi je, da sem lahko tukaj osebno, ampak nas je premalo in upam, da boste upoštevali to tudi pri naslednjih.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Prosim dr. Marka Milosavljevića s Fakultete za družbene vede.

Dr. Marko Milosavljević: Spoštovani gospod predsednik, spoštovani udeleženci razprave. Na današnji razpravi naj si ne bi zastavljali samo vprašanja, katere so vrednote, ki smo jih najbolj uveljavili, ali bi jih morali še bolj uveljaviti, temveč tudi, kako ustvariti razmere za njihovo večje uveljavljanje. Zato ne bi govoril o vrednotah, ampak o tem, kako uveljaviti prostor in poti za zagotovitev odprte javne razprave o vrednotah. V tem pogledu je pomemben razmislek o vlogi podsistema množičnih medijev. Množični mediji so po raziskavah slovenskega

javnega mnenja na lestvici zaupanja v institucije na visokem 4. mestu, takoj za družino, šolo in sosedi. Kljub temu slovenska država in družba še vedno nima ta jasno začrtane medijske politike in odnosa do medijev. So mediji res samo še eden od dejavnikov na trgu, eden od izdelkov na trgu, ki ga je treba prepustiti diktatu povpraševanja in ponudbe, ali pa so, kot kaže tudi omenjena raziskava, izredno pomemben dejavnik za vsako družbo, tako za njen razvoj kot stanje njenega duha, posebej pa za vzpostavljanje resnično odprte družbe? Vsi kazalniki govorijo o pomembnem vplivu množičnih medijev na današnjo družbo, od najmlajših, ki pred televizijskim zaslonom in drugimi oblikami predvsem elektronskega komuniciranja preživijo ure in ure, do starejših, ki jim množični mediji kljub možnostim in razcvetu mobilnega in internetnega komuniciranja še vedno pomenijo glavni vir informacij in interpretacij o lastni in drugih družbah. Množični mediji so še vedno tisti glavni forum, v katerem se razvijajo in oblikujejo mnenja in pogledi posameznikov in celih delov družbe na posamezna vprašanja. Svet, ki postaja vse kompleksnejši in vedno bolj nepregleden, se izmika našemu nadzoru. Množični mediji so še vedno tisti prostor, v katerega se zatečejo ljudje, ko želijo ugotoviti, kaj se okoli njih dogaja in kako bo to vplivalo na njihovo življenje. S tem pa tudi seveda vplivajo na družbene vrednote. Zaradi navedenega je danes za vsako družbo izjemno pomembno, da ima jasno zastavljeno politiko ne samo na področju šolstva, sociale in drugih področjih, ki pomembno vplivajo na življenje in vrednote državljanov, temveč tudi na področju množičnih medijev. Potreben je temeljit premislek, ali želimo tako občutljivo področje resnično prepustiti zgolj mehanizmom trga, ki jasno dajejo prednost množičnemu okusu in zanemarjajo marginalne in manjšinske, torej mehanizmom trga, ki iščejo hiter dobiček in jih dolgoročen javni interes ne zanima. Potreben je tudi premislek, kako urediti tako občutljivo področje, kako preprečiti škodljive koncentracije, kako preprečiti kopičenje prevelike moči v rokah posameznikov, ki bi na tako majhnem trgu, kot je slovenski, zelo lahko pridobili odločujoč nadzor nad mediji in s tem tudi temeljito posegli v vse javne razprave, svobodo govora ter v izbor informacij in interpretacij, ki bi do javnosti sploh prišle. Na koncu naj opozorim, da navsezadnje seveda ne gre pozabiti, da bodo tudi današnja razprava in njeni rezultati ali razmisleki do državljanov – in o njih pravzaprav tukaj sploh govorimo – prišli po množičnih medijih.

Dr. Janez Drnovšek: Dr. Svetlana Slapšak, izredna profesorica na Filozofski fakulteti, prosim.

Dr. Svetlana Slapšak: Rada bi začela s primerom, ki sem ga našla v referatu, in to je Antigona. Povedala bi, da Antigona ne živi na starem naslovu. Obstajajo namreč nove interpretacije, novo vpisovanje pomenov v Sofoklejevo besedilo in

s tem tudi morda novi bralci, kar je moje upanje. Preteklost, iz katere črpamo konsistentnost trajanja vrednot, se ves čas spreminja zaradi razširjanja znanja. Sklicevanje na Antigono ali katero koli večno vrednoto je vprašljivo predvsem v istovsečnem skupnem področju humanistke. Ni boljšega primera za to, da se preteklost spreminja, kot imperativ, da v prostoru današnje Slovenije na novo napišemo prazgodovino in zgodovino antike Slovenije po arheoloških raziskavah, ki jih je sprožila gradnja novih cest. Preteklost se za našim hrbtom spreminja. Da bi sledili spremembam v znanju, torej legitimno definirali nove vrednote in redefinirali stare, je še kako treba popularizirati znanost. Gre za šolsko in medijsko popularizacijo znanja in znanosti. Na drugi strani pa je institucijam nujno treba omogočiti, da konkurenčno proizvajajo nova znanja. Mislim na konkurenčnost v znanstvenem dialogu, ne pa na gospodarsko konkurenčnost, sicer pa res ne vem, kako bi branje Antigone s stališča antičnih ženskih študij prikazala kot zanimivost za gospodarstvo. S temi primeri pa poskušam oziroma ponujam razmislek o vrednotah, ki v razpravi še niso bile omenjene, smo pa pravzaprav že na koncu razprave. Te vrednote izhajajo iz nenehnega konkurenčnega dialoškega razširjanja znanja, do kritike, radovednost, intelektualne subverzije vrednot, ki postanejo represivne. Ali so te vrednote res potrebne v družbi, javnem komuniciranju v medijih, pa tudi v politiki? Po mojem prepričanju še kako, saj so edino do zdaj preverjeno sredstvo proti populizmu, na drugi strani pa so ključne za oblikovanje politično korektnega javnega diskurza. Nimam nobenih premislekov glede politične korektnosti, posebej preden so uveljavljeni standardi politične korektnosti. Z drugimi besedami – popularizacija humanistike proti populizmu. Ne gre namreč samo za pomoč, ampak tudi za samopomoč humanistiki, ki lahko, kot dobro vemo, postane sužnja populizma. Za konec samo še en zabavnejši primer. Atenski državljani v demokraciji je moral poznati štiri vede, da bi lahko opravljal svoje dolžnosti državljan v demokraciji. In te so bile: glasba, geometrija z matematiko, slovnica z retoriko in plavanje. Z drugimi besedami, državljani je moral nekaj vedeti, preden se je spustil v politiko. Znanje proizvaja vrednote. Šele potem je bil lahko pošten ali manj pošten. In še nekaj, ko smo pri izrazih, ki sta tukaj omenjena, patriotes – patriot in polites – državljani. Patriotes je enostavno bil provincialec, politis pa državljani. Obstaja pa še izraz, ki bi ga rada omenila, in to je idiotes, današnji idiot, to je tisti, ki se noče ukvarjati s politiko. Končno bi v podobi, ki jo prevzemam iz antike in obenem populariziram, predlagala za te nove vrednote še en izraz, ki ga v grščini ni bilo, ampak bi ga rada omenila in bi lahko služil novemu političnemu direktnemu diskurzu, in to je matriotes.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala dr. Slapšakova. Nadaljeval bo gospod Stane Štraus, predsednik Mladih liberalnih demokratov.

Stane Štraus: Gospod predsednik, hvala za besedo, hvala tudi za povabilo. Danes je bila že nekajkrat omenjena mladina, mladi, in sicer v vlogi, ki jo imajo v družbi, in glede njihovih vrednot. Mislim, da je pomembno, da smo zraven tudi mi. Danes smo za tem omizjem trije in upam, da bo tako tudi prihodnjič.

Kratek in konkreten bom, mogoče tudi provokativen. Držal se bom teme, to pa na dveh konkretnih primerih, ki sta zdaj aktualna. Govoril bom o človekovih pravicah, o strpnosti, ki se mi zdi pomembna sestavina vrednot in nekaj, česar bi se morali vedno zavedati in imeti v glavi, o strpnosti, če jo definiramo kot naš odnos do drugačnega, do tujega, do drugače mislečega. To se mi zdi še posebej pomembno zdaj, ko vstopamo v Evropsko unijo, ko ne bo več mej. Pretok ljudi in idej bo še toliko večji, zato potrebujemo neko strpno družbo, ki bo znala to sprejeti. Zdaj pa dva konkretna primera, ki sta zame osebno skrb vzbujajoča in se dogajata v Sloveniji. Prvi primer so izbrisani – danes so bili že omenjeni. Če lahko razpravljamo na ravni pravnih argumentov, o čemer danes ne bom razpravljaj, pa se mi zdi problematično razpravljanje na ravni čustvenih vrednostnih argumentov, kar je v ozadju mnogih razmišljanj. Čeprav se mogoče kaže v drugih besedah, je to dejansko problem vrednot. Naša družba s takim negativnim odnosom do recimo južnih – velikokrat sem slišal to besedo – prevzema isto pozo superiornosti, ki jo tako preziramo, kadar nam jo v podobni obliki servirajo naši severni ali pa zahodni sosedje, daljni ali bližnji. Ker veliko ljudi tako meni, se moramo vprašati, kdo pa smo mi, da smo toliko boljši od drugih. Ali pa, kdo so oni – izbrisani – da so v naših očeh manj kot ljudje, ljudje z vsemi pravicami? Ali so to tiste vrednote, ki jih imamo v mislih, ko govorimo o vrednotah Slovenije v prihodnosti?

Drug konkreten primer je džamija. Za izhodišče moramo vzeti, da ima vsaka veroizpoved pravico do svobodnega izražanja. Če to vemo, ker je to zapisano v ustavi in to spoštujemo, potem se mora razprava tu končati. Od tu naprej se stvar poenostavi: zgraditi džamijo, kot zgraditi trgovski center, pridobiti vsa ustrezna dovoljenja. V obilju teh vrtičkarskih in pritlehnih argumentov, ki nastopajo proti gradnji džamije, pa ni avtohtona? Ali pa so mogoče meganakupovalni centri avtohtoni in pa katera religija ali ideologija se je že širila na avtohton način? Verjetno nobena. Glede vrednot me skrbi to, da mora neki segment prebivalcev že leta in leta dokazovati, da si zasluži neko pravico, ki mu gre po ustavi in ki mu jo daje že zdrav razum, in zakaj mi kot posamezniki in kot družba pristajamo na takšen diskurz. Zanima me tudi, katera skupina prebivalcev Slovenije bo tista naslednja skupina, ki bo morala dokazovati, da je upravičena do nekih ustavno zajamčenih pravic. Ali se gremo takšno

igro? In spet, ali je to tista družba vrednot, ki jo želimo in zagovarjamo? Za konec: ni poanta strpnosti v tem, da dopuščamo nekaj, kar nam je všeč in se sploh strinjamo. Strpnost je ravno v tem, da rečemo: O. K., to pa meni ni všeč, ampak ti dopuščam, da to delaš, zato ker vem, da si svoj posameznik in imaš do tega vso pravico. Samo toliko za konec. Hvala.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Dr. Cirila Toplak s Fakultete za družbene vede.

Dr. Cirila Toplak: Spoštovani gospod predsednik, cenjeni prisotni, danes je bilo že toliko povedano o vrednotah, da mi dovolite, da z vami delim samo nekaj osebnih misli o eni od vrednot, ki je del nadreligioznega svetovnega etosa, o katerem je bil govor že v uvodu, in je prva na seznamu vrednot v evropski ustavi. Kot smo tudi že slišali, pa jo doživljam, kot da v naši družbi in hierarhiji vrednot ni v ospredju. Gre za osebno dostojanstvo. Zdi se mi, da je osebno dostojanstvo v sedanjih političnih in ekonomskih okoliščinah v Slovenji neke vrste zapostavljena, ali pa če hočete, drugim vrednotam na neki način žrtvovana vrednota, čeprav po drugi strani verjamem, da lahko bistveno vpliva na odnos posameznika do samega sebe in do drugih ter na podobo celotnega naroda. Osebno dostojanstvo je univerzalna vrednota, saj izhaja že iz same človekove danosti, da se rodi kot človek. Ni pa nekaj, kar nam kar tako gre. Osebno dostojanstvo je tudi nekaj, kar nam drugi priznavajo ali pa odrekajo. Zdi se mi, da naši odnosi premalo temeljijo na predpostavki, da je prav vsak med nami vreden spoštovanja zaradi neke svoje odlike ali več njih, ki nam jih niti ni treba spoznati, da bi mu jih priznavali, ker je spoštovanje drugega neločljivo od njegovega človeškega stanja in ker je univerzalni skupni imenovalac enakosti ljudi dejstvo, da smo ljudje. Če posameznik ne razvije tega čuta za osebno dostojanstvo, če mu ga odrekamo, če mu ga ne priznavamo, se ne mora razvijati, ne more ohranjati zavesti o sebi kot o odrasli in odgovorni osebi. Posledica tega pa je izrazito hierarhična družba, v kateri imajo številni posamezniki šibko samopodobo. Mislim, da je to včerajšnja družba. Realnost slovenske sodobne družbe je, žal, da je posameznik prisiljen sklepati številne kompromise, ki gredo na škodo osebnega dostojanstva, da bi si zagotovil ali ohranil osnovno ekonomsko politično ali čustveno varnost. Pozivam vas k razmisleku, kakšno je še lahko osebno dostojanstvo delavk in delavcev, ki so po letih dela za skromen zaslužek odpuščeni, pa niso s tem samo socialno ogroženi, ampak tudi ponižani. Kakšno dostojanstvo lahko ohrani oziroma najprej razvije, potem pa ohranja slovenski državljani iz romske družine, če ga okolje odklanja že kot partnerja pri igri, pa potem kot sošolca, soseda, novega člana družine, sodelavca, celo izvoljenega predstavnika oblasti. Sprašujem se tudi, kako lahko ohrani

osebno dostojanstvo bolnik, čigar intima in nemoč sta nenehno na očeh vsem drugim v prenapolnjeni bolniški sobi, in ne vem, s koliko udarci se lahko sprijaznijo žrtve nasilja v družini ali pa s koliko ranami psihičnega nasilja, ki so nevidne, ki jih ni mogoče niti sankcionirati, če nimajo druge izbire. O osebnem dostojanstvu sem se namenila govoriti ne le zato, ker ga doživljam kot neke vrste žrtvovano vrednoto, kot žrtev kompromisa v tem vsakodnevnem pogajanju posameznika za njegovo hierarhijo vrednot, ampak tudi zato, ker verjamem, da bi osebno dostojanstvo kot bolj spodbujana – zlasti s strani države – in uveljavljena vrednota prinesla slovenski družbi pozitivne posledice navzven in seveda navznoter. Z usklajevanjem samo navidezno protislovnih politik spodbujanja svobode in ohranjanja enakosti bi lahko zavarovali posameznikovo osebno dostojanstvo in bi bili kompromisi, ki jih sklepamo med svojim osebnim dostojanstvom in vseh vrst: varnostjo, potrebami, tudi uspehom, tako manj boleči. Ker prihajam iz akademskega okolja, bi poudarila samo eno konkretno možnost, to je temeljita prenova pedagoških pristopov v visokem šolstvu. Sicer pa bi nasploh rekla, da bi si bilo mogoče za spodbujanje večjega osebnega dostojanstva prizadevati z manj hierarhično in na večjem medsebojnem spoštovanju temelječo komunikacijsko kulturo v družbi, kulturo večjega dialoga na vseh področjih, se pravi v izobraževanju, na delovnem mestu, med spoloma, med generacijami in ne zgolj v družini, ampak v vseh oblikah partnerstva, ki posamezniku prinašajo neko izpolnitev in varnost. Hvala.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. S tem smo izčrpali prijavljene razprave. Sprašujem, ali želi razpravljati kdo od tistih, ki še niste? Če ne, pa bi vprašal, ali je kakšna replika, kar smo na začetku postavili kot možno pravilo igre? Prosim, dr. Toš.

Dr. Niko Toš: Moram se odzvati. Ker sem dobil besedo in ker bom zelo kratek, bi želel povedati, da sem z veliko spoštljivostjo in pritrjevanjem poslušal skoraj vse pripovedi v današnjem krogu in da bom kot še aktiven raziskovalec na tem področju odnesel pomembne zaznave, spodbude v okolje, v katerem poteka naše raziskovanje. Odzval bi se pri dveh, treh točkah. Ne zato, da bi odpiral razpravo, ampak zato, da bi nakazal smer možnih nadaljnjih razprav. Denimo, zelo zanimiva, sprejemljiva razprava kolega, ker sva družboslovca, kolega Janše, ko je govoril o vsem razponu svoje razprave. Jaz bi jo morda še bolj zaostрил, od menedžerske nagrade v Elanu do tristo odpuščenih delavk danes, jutri, pojutrišnjem itn. Zanimiva je teza o virtualni resničnosti, za katero bi rekel, da v meri, v kakršni je, virtualna resničnost pravzaprav postaja del resničnosti kot take. Te misli ne bi zapletal, ampak ponazoril z razpoznavo nemških družboslovcev, kolegov, ki denimo pojav NDR-a in vzho-

dne prakse danes zaznavajo kot neke vrste posebno nostalgijo, ki jo označujejo kot ostalgijo, kot vrednostni preboj praks, izkustev polpretekle dobe, ki v miselnosti ni zavržena, ampak ostaja pravzaprav kot prvina, možna ohranjanja vrednotenja na različne načine. To se kaže seveda tudi v slovenskem prostoru, tudi mi gojimo svojsko nostalgijo, torej nostalgijo za preteklim. Tukaj bom postavil provokativno vprašanje in paralelo. Pravijo, da ko so odhajali v partizane, se niso postavljali v bran ali pa v vzpostavljanje komunističnega programa revolucije. Postavil bom paralelo: ali smo Slovenci, ko smo šli na plebiscit, glasovali za kapitalizem? Glasovali smo za demokratično družbo, za pravičnejšo družbo. Za prehod smo bili – smešno bo izzvenelo – na neki način vrednotno bolje pripravljeni neposredno pred prehodom kot pa neposredno po njem, ko nas je pritisnila realnost novih družbenoekonomskih razmer. To je nekje v presečišču vrednostnega sveta sodobnega Slovenca in je predmet delikatnega razvozlavanja v prehodnem obdobju. Gre namreč za vprašanje vrednotenja socialne države ali koncepta socialne države v razmerah nujnih reform. Tu se bodo politika, ekonomija, kultura, pa tudi znanost srečale včasih s težko razrešljivimi dilemami, težko razrešljivimi obrazci. Ne nazadnje to kaže zahodna Evropa, vrednotenje socialne države je prisotno tudi v Nemčiji, vsi spopadi okoli reform to jasno nakazujejo in to je tudi naš problem. To je eden od problemov, ki ga bomo morali razreševati na ravni vrednot in seveda na ravni socialne, ekonomske, politične prakse. Sicer pa je pobud, zanimivih misli, take recimo, kot so misli kolega Franeta Adama, ali pa take – mogoče bom malo absurdno ponazoril – kot je misel kolega oziroma gospoda Sušnika, predsednika državnega sveta, ki smo se mu na koncu malo nasmejali. Rekel bi, da za tem njegovim prizadevanjem ob pravem razumevanju stvari stoji nekaj, kar bi bilo vredno obrambe. Če gre za ohranjanje kanala vstopa civilne družbe v politiko, potem sem za ohranjanje državnega sveta. Državni svet je pred desetimi leti predvsem z neke vrste kontinuirano konvencijo – zlorabil bom ta pojem – skozi vrsto razprav, ki jih je organiziral, odpiral prostor za premislek o pomembnih vprašanjih, to pa je tisto, kar je vredno. Mogoče ni najvrednejše tisto, kar so opravili v obliki glasovanja.

Na koncu moram v zvezi z razpravo odsotnega kolega povedati, pa ga ne bom imenoval, da ne bom tak, kot je bil on, ko je imenoval odsotnega kolega, pa veste, na koga mislim, ki je program, ki ga vodim zadnjih 36 let, poimenoval kot program pod nadzorom Udbe, kot izraz tajne oblasti itn. Zadeve ne bom zapletal, povedal bom samo to, da je program, ki ga vodim, pa se bom omejil samo na čas od devetdesetega leta naprej, mednarodno kompatibilen, da raziskave vrednot, ki po svojih izsledkih včasih pečejo tudi mene, tudi v zvezi z izražanjem odnosa do Cerkev, religije in vrednot, ki jih Cerkev

uvaja ali za njih vzgaja v slovenskem prostoru, da je ta raziskava nastala na katoliški univerzi v Tilburgu, da je razvita kot vsesvetovna raziskava v rokah ameriškega ključnega raziskovalca vrednot Ingelharta in da vzporedno poteka v štiridesetih državah. Da enako poteka raziskava, tako imenovana ISSP, ki je bila razvita tudi pod našim vplivom, ampak sočasno z dominantno vlogo raziskovalcev iz Michigana, Mannheima, Berlina, Koelna, Londona, Essex. Da je bila raziskava, ob kateri je ta pelin pri kolegu, ki je raziskavo označeval, raziskava »Aufbruch der Kirchen« in »Ost und Mittel Europa«, razvita v kolo-salnem sodelovanju med tremi sociologi. Eden je madžarski sociolog Miklós Tomka, drugi je avstrijski sociolog Paul Culener, ki je tudi dekan katoliške teološke fakultete ali pa je bil na dunajski univerzi, in tretji je bil Niko Toš. Ta raziskava je bila izvedena v srednjem vzhodnoevropskem prostoru in je pokazala določeno predstavo o odnosih, ovrednotenih v prostoru delovanja Cerkve in izražanja religioznosti. Absurdno je kvalificirati takšno početje, ki temelji na strokovni metodologiji ter največji vestnosti in usposobljenosti, s tako zavrnjenimi izrazi, kot je to storil nenavedeni kolega. Mislim, da take razprave prav gotovo niso v bran tistemu, kar želi braniti. Hvala lepa, gospod predsednik. Pa še to, Zdenko Roter je moj osebni prijatelj. Ker je bil poimenovan, bom tudi to dodal. Hvala lepa. In ga seveda visoko cenim.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa. Naknadno se je k razpravi prijavila še mag. Tanja Salecl, direktorica Urada za enake možnosti. Prosim.

Mag. Tanja Salecl: Hvala za besedo, gospod predsednik, in hvala za povabilo. Spoštovane udeleženke in udeleženci, v bistvu bom zelo kratka, ker sem pripravila pisni prispevek. Rada bi samo poudarila eno od pomembnih demokratičnih načel in pomembno vrednoto, to je enakost spolov, na katero se v razpravah dostikrat rado pozabi. Danes pa me zelo veseli, da so že moji predhodniki oziroma predhodnice in predhodnik na to opozorili. Navezala bi se na podatek prof. Toša, in sicer v grafu o vrednotah iz slovenskega javnega mnenja. Tu vidimo, da je enakost med spoloma vrednota, ki je zelo visoko uvrščena oziroma je na prvem mestu, v praksi pa žal to ni tako. To neskladje med načelno ravniyo in prakso je zelo veliko. Če se zelo na hitro dotaknem samo nekaterih področij: to je prav gotovo trg dela, kjer poznamo veliko vertikalno in horizontalno segregacijo, razliko v plačah; potem je tu delitev dela v gospodinjstvu med partnerjema oz. v družini, ki je še vedno v prid moških, in neko kritično področje, ki je pri nas, področje političnega zastopanja, politične zastopanosti, delež žensk v politiki. Tu bi poudarila samo to, da je med pristopnicami Slovenija država, ki nima nobene opazovalke, torej je v Evropskem parlamentu med tistimi tremi državami, ki nimajo ženske. Tudi

drugače je delež žensk v parlamentu in vladi izredno nizek v primerjavi z drugimi evropskimi državami. Kot je opozorila že gospa Anica Mikuš Kos, je ravno pri vrednoti enakosti to neskladje med načelom in prakso zelo veliko, kar kaže tudi to področje enakosti spolov.

Enakost spolov je v Sloveniji vrednota, ki je vgrajena v splošen sistem vrednot. Kar nam pa manjka, so v bistvu mehanizmi za spodbujanje politike enakih možnosti. To so mehanizmi, ki so razviti v drugih kapitalističnih državah, v državah z daljšo demokratično tradicijo, kot so nediskriminatorna zakonodaja in oblikovanje posameznih ukrepov, metod, ki pripomorejo k enakosti v praksi. Poudarila bi, da smo pri nas naredili prvi korak v zvezi z enakostjo spolov, in sicer z novo delovno zakonodajo, sprejetjem zakona o enakih možnostih žensk in moških ter zakona o starševskem varstvu, in kar je izredno pomembno za enakost spolov, na socialnem področju smo ohranili model solidarnosti. Drugi korak, ki bi ga poudarila in nas čaka, pa je veliko težji, in to je uveljavljanje te politike v praksi. To pa je možno le, če bomo ob bok vrednot individualizma in samouresničevanja enakovredno postavili tudi enakost in solidarnost, in to ne samo na ravni načel, temveč v vsakdanjem življenju. S tem bi končala. Hvala.

Dr. Janez Drnovšek: K repliki se je javil še gospod Janez Janša.

Janez Janša: Hvala za besedo. Prej nisem polemiziral z raziskavo g. Toša. Uporabil sem samo podatek iz nje in tudi ne mislim tega pojasnjevati še enkrat. Odgovoril bi samo na ugotovitev, za kaj so Slovenci glasovali na plebiscitu. Rekli ste za demokracijo. Demokracija je omogočila plebiscit. Do volitev je prišlo prej in na neki način je bila Slovenija v času, ko smo na plebiscitu glasovali o samostojnosti, z eno nogo ali pa z eno nogo in pol že v kapitalizmu. Se pravi, imeli smo formalno demokracijo, veljal je Markovičev zakon, ki je na neki način uvajal zelo grob kapitalizem, brez nadzornih mehanizmov, in tako naprej. To stanje je bilo takrat v veliki meri dejstvo. Definicija tega, za kaj se je odločalo na plebiscitu, pa je dana v tisti izjavi o dobrih namenih in večina ljudi je najbrž temu sledila. Tisto, kar sem hotel ponazoriti s tem vašim podatkom, je, da očitno v Sloveniji pojmi, ki označujejo neka stanja, neke sisteme in veljajo praktično v vsem zahodnem svetu, ne veljajo enako. Ne pomenijo istega in ta primer je naravnost dober. Se pravi, ljudje se ne poglobljajo v pojme, ampak se na neki način odzovejo na pojme kot na pred-sodke, vcepljene skozi dolgo zgodovino.

Dr. Janez Drnovšek: Hvala lepa, želi še kdo razpravljati? Lahko počasi končamo. Zdržali smo dobrih pet ur in pol, kar je solidno. Zahvalil bi se vam za vaše prispevke, za potrpežljivost, tudi predstavnikom medijev za potrpežljivost

pri spremljanju našega pogovora. Mislim, da je bil zelo zanimiv, zelo koristen. Slišali smo veliko različnih pristopov k tej temi, ki je dejansko zelo široka in jo je težko povsem omejiti, jo težko, kot sem že uvodoma dejal, definirati. Mislim, da smo se dotaknili številnih zelo pomembnih vprašanj našega življenja, naše prihodnosti. Ne bom poskušal delati povzetka ali spraviti na skupni imenovalec tako zelo različnih razprav, kot smo jih slišali. Glavni namen tega pogovora je bil, da to razpravo odpremo in jo potem tudi na različne načine, v različnih oblikah, institucijah ali zunaj institucij tudi nadaljujemo. Upam, da bo imela kakšen učinek. Povabili smo predstavnike politike, različnih strok, tudi mladih, čeprav očitno imamo različna merila o tem, kdo je mlad in kdo ne. Nekateri imamo strpnejša merila, nekateri manj. Mislim, da je bil naš dialog pozitiven, strpen. Pomembno je že to, čeprav imamo v marsičem različna mnenja, in to me tudi opogumlja, da nadaljujemo takšne pogovore. Vsaj za zdaj so odzivi takšni, so pozitivni. Upam, da se bo porodila tudi kakšna konkretna pobuda. Danes je bila ena omenjena, pobuda dr. Adama za prostovoljna dela v okviru šolskega sistema. Želim si, da bo še kakšna takšna pobuda našla mesto v našem sistemu oziroma da se bo uresničila. Še enkrat se vam zahvaljujem in na svidenje na prihodnjih pogovorih.

III. PISNI PRISPEVKI UDELEŽENCEV

Akad. prof. dr. Tine Hribar

Redni član SAZU

Aksiološka orientacija (vrednote svetovnega etosa¹ in evroslovenstvo)

Pokrajina vrednot, po kateri se gibljemo, je pestra, obenem pa zelo neurejena. Vrednote, ki naj bi usmerjale in urejale naše življenje, so zbrane z različnih koncev in kažejo v različne, pogosto tudi nasprotujoče se smeri. To ni aksiološki park, sistem vrednot, oblikovan po kartezijanskih načelih, ampak mešani gozd brez jasnih in razločnih poti od ene do druge jase, od ene do druge skupine vrednot.

Samo za osvetlitev zapletenosti položaja, v katerem smo glede vrednot, naj navedem nekaj glavnih skupin vrednot. To so antično grške, sokratovsko-platonovske vrednote na čelu s *pravičnostjo*.² Nato so to starozavezne judovske vrednote, povzete v *dekalogu*, v tako imenovanih desetih božjih zapovedih. Potem so tri novozavezne vrednote: *vera*, *upanje* in *ljubezen*, pri katerih že ni povsem jasno, ali so sploh vrednote v ožjem pomenu besede, saj jih krščanstvo razglša za kreposti. Sledijo temeljne vrednote francoske revolucije *svoboda*, *bratstvo* (*solidarnost*) in *enakost*, se pravi, tako imenovane buržoazne (meščanske) vrednote. Ne vem, kako je zdaj s tremi socialističnimi vrednotami *delo*, *oblast*, *čast*, spetimi v geslo *Delu čast in oblast!* Tu je nadalje sklop vrlin, kot so pridnost, poštenost, prijaznost, pripadajočih ne samo posameznikom, ampak – vsaj domnevno – tudi narodom. Končno imamo vrednote, ki se nana-

¹ Teze tega prispevka k razpravi o slovenski prihodnosti in njenih vrednotah temeljijo na knjigi *Obvladovanje sveta in svetovni etos*, ki bo v kratkem izšla v okviru raziskovalnega centra Filozofske fakultete v Ljubljani. Zasnutek »svetovnega etosa« in samo nazivno sintagmo je oblikoval švicarski teolog Hans Küng, glej med drugim njegovo knjigo *Projekt Weltethos*, Piper, München/Zürich 1992. Primerjaj z razpravo *Ali je svetovni etos rešitev za globalizacijo* (Bogoslovni vestnik 63/2003/3) Ivana Janeza Štuhca.

² To dejstvo pravičnosti seveda ne omejuje na antični svet. Glej o tem npr. knjigi *A Theory of Justice* Johna Rawlsa in *Gerechtigkeit schafft Zukunft – Friedenspolitik und Schöpfungspolitik in einer bedrohten Welt* (Kaiser, München 1989) Jürgenja Moltmanna.

šajo na kakovost življenja, kot so zdravje, zaposlenost, prosti čas itn. Bržkone ob navedenih skupinah vrednot obstajajo še kake druge.

Sam bom takoj navedel eno od njih. Presenetljivo je, da te skupine, ki jo imam za glavno oziroma za temelj in središče vseh drugih vrednot, običajno oziroma izrecno ne uvrščajo ne med antične, ne med krščanske in ne med buržoazne, tj. moderne vrednote. To je skupina vrednot, ki sestavljajo to, čemur pravimo svetovni etos. Te vrednote izvirajo iz svetovnih religij, širše vzeto, iz svetovnih kultur oziroma civilizacij.

Prvo od njih pozna že starodavna egiptovska civilizacija. To je temeljni orientir aksiološke orientacije za aksiom v izvirnem grškem pomenu, izvirajoč iz besede *áksios*, ki napotuje k vrednosti in pravilnosti. Pred seboj imamo torej pravilo velike vrednosti, nadvse dragoceno pravilo, ki je zato upravičeno imenovano *zlato pravilo*; glasi pa se: »Ne stori drugemu tega, česar ne želiš, da bi drugi storil tebi.« To pravilo kot neposredno načelo recipročnosti, kot načelo etične vzratnosti, se pravi, medčloveške vzajemnosti je samo po sebi torej brez vsebine. Toda prav zato lahko zlato pravilo konkretiziramo na različne načine, npr. v obliki temeljev krščanske zapovedi: »Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe« (3 Mz 19, 18; Mt 22, 39), ga kot čisto formo etičnosti napolnimo z različnimi vsebinami. Hkrati pa ga, če nočemo izgubiti njegove recipročnosti, ne moremo še bolj formalizirati. To je s svojim kategoričnim imperativom, Zakonom moralnosti kot etičnim predzakonom ali nadzakonom poskusil Kant, ko je pod okriljem praktičnega uma kot čiste volje zaukazal: »Deluj tako, da bo tvoja osebna maksima lahko obveljala kot obči zakon!« Toda s tako formalizacijo, oprto na brezpogojno avtonomijo človeka kot posamične osebe, Kant zapravi recipročnost zlatega pravila. Torej zlato pravilo slej ko prej, tudi tostran kategoričnega imperativa, ostaja edino ireduktibilno pravilo etičnosti.

Zlato pravilo sotvori skupni imenovalec vsake etike, vseh etik človeka kot človeka, drugače rečeno, uvršča se v minimalni skupni imenovalec svetovnega etosa. Predstavlja okvir tega etosa. Neprekoračljivi in zato neodpravljlivi okvir. Prestopiti ga je moč le z zločinom. Z zločinom, ki je v primerjavi z zlatim pravilom kot formo vselej tudi vsebinsko določen in tako prav po svoji zli vsebini v nasprotju z njim. Določen je s tremi osrednjimi vsebinskimi vrednotami svetovnega etosa, z dejanjem zla zoper človeškost človeka, ki jo ohranja spoštovanje *svetosti življenja*, *posvečenosti mrtvih* in *človekovega dostojanstva*. Zločin na ravni svetovnega etosa zato ne pomeni zgolj prekrška nad to ali ono zapovedjo oziroma prepovedjo, ne pomeni zlorabe kake poljubne vrednote, temveč izvira iz tistega, čemur pravi Kant *radikalno zlo*, zlo, ki sega do

korenin svetovnega etosa. Z vidika *svetosti življenja* je to *umor* kot naklepni uboj, z vidika *posvečenosti mrtvih* je to njihovo *skrunjenje*, kakršna sta opustitev in prepoved pokopa, z vidika *človekovega dostojanstva* pa zloraba človeka, se pravi, uporaba človeka kot sredstva, pa naj gre za gospodarske, politične, religiozne ali ideološke namene.

Da ne bi ostal na abstraktni ravni in ker govorimo o *slovenski* prihodnosti, naj zdaj opozorim na slovenski zločin zoper temeljne vrednote svetovnega etosa. Na zločin, ki so ga po koncu druge svetovne vojne zaradi absolutnega prevzema oblasti nad slovenskim narodom, hkrati pa tudi nad samim seboj in svojimi otroki, zagrešili slovenski komunisti. Ko so komunisti, boljševiški revolucionarji naklepno pobili, pomorili na tisoče mladih slovenskih fantov, so se pregrešili zoper vse osrednje komponente svetovnega etosa. Brezobzirno so prestopili okvir zlatega pravila, zavestno so prezrli svetost življenja in posvečenost mrtvih, niso se ozirali na človekovo dostojanstvo: še žive so uporabili kot golo sredstvo svoje sle po oblasti, pomorjenih niso pokopali, pokop so celo prepovedali, ravno tako zaznamovanje in obiskovanje gomil nepokopanih mrtvecev. Ta komunistični Zločin je utelešenje radikalnega zla v vseh njegovih razsežnostih, zato smo ga prisiljeni pisati z veliko začetnico, izrekati s poudarkom.³

In ga ne moremo, ne smemo pozabiti. Morda bi po šestdesetih letih že lahko molčali o njem, ga morda preboleli kot našo globoko travmo, kot najglobljo odprto rano slovenstva. Morda, če Zločin ne bi bil še vedno živ. Če ne bi zaradi prikrivanja resnice o njem vedno znova oživiljal. Toda to resnico, resnico o Zločinu in njegovih žrtvah, še vedno prekrivamo in zastiramo. Nazadnje smo to neetično početje dopustili, nekateri pa neposredno zagrešili prav pred kratkim, sredi tega leta, ko je državni zbor sprejel Zakon o grobiščih ter namesto dejanskemu stanju in resnici ustrezajočega napisa *Žrtve vojne in revolucije* z močjo države, s pravnim nasiljem vsilil lažni napis *Žrtve vojne in povojnih usmrtitev*. To pa pomeni, da tudi komunistične mentalitete še ni zares konec, da državljanska vojna na simbolni ravni še vedno traja, natančneje, da zmagovalci te vojne še zmeraj niso siti svojih Pirovih zmag. Pirovih, kajti slej ko prej bodo obveljali kot moralni poraženci. Ne kot poraženci nasprotnika, ampak kot poraženci samega sebe in svoje zaslepljenosti.

Ker se vse to obnavlja na ravni naroda in države, ni dvoma, da smo Slovenci kot nacija podlegli globoki aksiološki dezorientaciji. Poleg pravkar izpostavlje-

³ Nekoliko bolj razvita utemeljitev teh trditev je v besedilu *Slovenska prihodnost in odgovornost za resnico*, Delo – Sobotna priloga (8. nov. 2003), Ljubljana.

nega pokazatelja bi bilo moč pokazati še na druge, manj pomembne, a kljub temu boleče pokazatelje naše vrednostne zablodelosti. Kljub temu smo naredili velik korak v smeri svetovnega etosa, ko smo ustavno, s temeljnim zakonom Republike Slovenije odpravili smrtno kazen. To dokazuje, da smo zmožni kaj takega napraviti tudi v razmerju do drugih komponent svetovnega etosa. Tega edinega omejevalca globalizacije kot uveljavljanja brezobzirne volje do moči: kot obvladovanja sveta s totalno instrumentalizacijo resnic in pravic.

Če svetovni etos in njegove osrednje vrednote ne bodo postali univerzalni okvir globalizacije, njena aksiološka orientacija, bo o vsem odločala zgolj in samo premoč. Edino svetovni etos kot minimalni, prav zato pa tudi ireduktibilni skupni imenovalac med seboj sicer razlikujočih se svetovnih civilizacij (kultur, religij) omogoča, da se izognemo spopadu med njimi, če ga namreč v vlogi skupnega imenovalca hkrati prepoznamo kot merilo in postavimo za kriterij, kaj je in kaj ni dobro, kaj pelje k strpnemu sožitju in obzirnemu sočutju, kaj pa vodi v brezobzirno soočanje in nasilno nestrpnost.

Zdi se, da svetovnega etosa ni težko sprejeti za vrhovni kriterij. In nato pod njim hierarhično razporediti tudi vse druge vrednote; vzeto v celoti: zgraditi piramidalno zgradbo globalno veljavnih vrednot. A ni tako. Saj sprejetje svetovnega etosa in njegovih vrednot vodi do nepričakovanih, sprva nevidnih in zato nepredvidenih, za marsikoga neprijetnih posledic.

Tako z vidika zlatega pravila kot svetosti življenja se pokaže, da glavna »božja zapoved« ni prva, temveč peta zapoved, natančneje, tale prepoved iz dekaloga: »Ne ubijaj!« Prvo, ekskluzivno monoteistično, vse druge religije izključujočo zapoved, je treba z vidika svetovnega etosa pomakniti, se pravi, umakniti v ozadje.⁴ Ne pa si ji tudi odpovedati. Sami še vedno lahko verujemo v enega Boga, ni pa več mogoče vztrajati pri zahtevi, da morajo v enega samega Boga verovati tudi vsi drugi; celo pri tem ne gre več trmoglaviti, saj nas to potiska v prestižno agresivnost, da sploh mora vsakdo imeti kakega boga. Izvirni budizem nima niti bogov niti Boga, pa svetost življenja vendarle spoštuje celo v večji meri kot monoteizmi ali politeizmi, saj npr. v nasprotju s krščanstvom te vrednote svetovnega etosa ne povezuje samo s človekom, ampak jo razširja na vsa živa bitja.⁵

⁴ Razloge za ta umik oziroma premik je v zelo razviti obliki v knjigi *Herrschaft und Heil – Politische Theologie in Ägypten, Israel und Europa* (Fischer, Frankfurt/M 2002) predstavil vodilni svetovni egiptolog in biblicist Jan Assmann. Seveda je takoj povzročil, zlasti s strani katoliških teologov, silovit polemični odziv; na polemike odgovarja s knjigo *Die mosaische Unterscheidung oder der Preis des Monotheismus*, Hanser, München 2003.

⁵ Glej knjigo *Buddhismus und Christentum – Geschichte, Konfrontation, Dialog* Michaela von Brück in Whalena Laija, Beck, München 1997.

Iz tega izhaja, da je svetovni etos širši in globlji od etik teizmov te ali druge vrste; ravno tako od morale ateizmov, od katerih se nekateri, kot vemo za boljšeboški borbeni ateizem, na svetost življenja sploh niso ozirali. S tem pa seveda tudi na zlato pravilo ne.

Svetovni etos je torej etos tostran teizmov in ateizmov, je post(a)teistični etos. Izhaja iz svetovnih religij, toda zdaj, ko velja kot vrhovni kriterij, niso religije merilo svetovnega etosa, temveč je svetovni etos merilo religij, in naprej, različnih teologij in ideologij. Odslej so etično sprejemljive tiste religije in teologije ter tiste filozofije in ideologije, ki upoštevajo svetovni etos tako po njegovi formalni kot vsebinski razsežnosti. In če je Bog, kakršen je Jahve, z nekaterimi svojimi genocidnimi ukazi ravnal v nasprotju s svetovnim etosom, potem je te njegove ukaze treba opredeliti kot neetične. In čeprav je kak bog razglašen za trikrat svetega, so njegovi ukazi, če so v nasprotju s svetostjo življenja, v nasprotju tudi s svetim kot svetim.

Dve od komponent svetovnega etosa, svetost življenja in posvečenost mrtvih, govorita o svetosti oziroma o svetem. Torej svetovni etos ni samo zadeva etike, ampak tudi religiozna zadeva. Je zadeva religioznosti v nekem globljem, teizmom in ateizmom predhodnem pomenu. Kajti svetost življenja in posvečenost mrtvih pričata o tem, da sveto kot sveto obstaja pred božjim in bogovi. Ni bogov in njihove boštvenosti brez svetega in svetosti, sveto kot sveto pa lahko obstaja tudi brez bogov. Brezboštvo samo po sebi ne izključuje spoštovanja svetosti življenja in posvečenosti mrtvih. Obenem takega brezboštva ali ateistične religije, kot je izvorni budizem, ne gre enačiti z brezverstvom. Svetovni etos, ki zahteva spoštovanje svetosti življenja in posvečenosti mrtvih, izvira iz trdne vere v sveto kot sveto, v to, da – kakor običajno pravimo – obstaja nekaj svetega. Pod obnebjem svetovnega etosa zato ni mogoče zapisati, kar je pisalo v *Programu Zveze komunistov Jugoslavije*, ki mu je bila podrejena tudi Zveza komunistov Slovenije in iz katerega, kakor pričajo nekatera dejstva, še zmerom izhajata tudi Slovenska liberalna demokracija in Združena lista socialnih demokratov. Gre za zadnji, sklepni, vso njegovo vsebino povzemajoči stavek *programa*: »Nič, kar je bilo ustvarjenega, nam ne sme biti tako svetega, da ne bi moglo biti preseženo ...« To so (bile) svetoskrunske, za nazaj vse zločine opravičujoče, za naprej pa vse zlorabe omogočujoče besede.⁶ Besede, ki z zlim

⁶ Na ravni »visoke politike« je šlo pri tem za velike zločine in zlorabe, na ravni male, vsakdanje politike seveda za manjše oziroma male zlorabe. Te nam zelo nazorno, v zapisu *Nedotakljivi* (Delo – Sobotna priloga, 8. nov. 2003), prikaže Drago Kos: »Čas, ko je pred dvema desetletjema takratna partija začela sestopati z oblasti, je bil za lovce na kriminal prava pesem. Do tedaj ni bilo mogoče niti pomisliti na to, da bi zaradi kakšnega hudega gospodarskega kaznivega dejanja lahko ovdali ali obtožili tudi kakšnega partijskega funkcionarja, takrat pa to že ni bilo več tako nepredstavljivo. Vsaj javno temu ni upal nihče

duhom še vedno navdihujejo dediče boljševiškega komunizma pri nas. Toda obstaja sveto, ki ne more in ne sme biti nikoli preseženo in o katerem se zato ni moč pogajati.

Glede svetosti življenja in posvečenosti mrtvih ni kompromisa. Če se odrečemo tema ključnima vrednotama svetovnega etosa, zavržemo tudi svojo človeškost. Ravnamo v nasprotju z naravo človeka. Še več. Pozitivno pravo, ki uzakonja smrtno kazen ali prepoveduje pokop in zaznamovanje grobov, ni samo v nasprotju, ampak v smrtnem sporu z naravnim pravom, s pravom, ki izvira iz bistva človeka kot smrtnega bitja.

Vidimo, kako svetovni etos ni zgolj etična, ampak tudi, natančno vzeto, najprej ali predvsem ontološka zadeva: samo človekovo bit zadevajoči dogodek sveta. Samo zato se na eni strani lahko razteza na religioznost, na drugi strani pa na pravnost. Je kot etos lahko kriterij etičnosti svetovnih religij, vsake konfesionalne religije sploh, obenem pa bi se morale na njegove komponente sklicevati preambule sodobnih ustav kot temeljnih pravnih dokumentov vsake sodobne države. Sodobne države so postmoderne države, države, katerih temelj ni več absolutna suverenost, temveč suverenost, omejena z etičnimi oziroma naravno pravnimi določili, tj. s temeljnimi človekovimi pravicami, tako s pravicami človeka kot posameznika kakor s pravicami naroda oziroma narodov, teh naravnih, iz prvobitnih človeških občestev izvirajočih družbenih skupnosti.⁷

Če se zdaj ozremo na temeljne vrednote na Slovenskem, moramo ugotoviti, da to niso kake posebne slovenske, marveč vse človeštvo zavezujoče vrednote. To, kaj zdaj, in tu Slovenci smo, izpričuje najprej naš odnos do svetovnega etosa. Ali smo na njegovi ravni ali ne. In to, ali smo zares vključeni v evropsko izročilo ali ne, ali smo se kaj naučili iz *Antigon* – od grške Sofoklejeve tragedije pred skoraj 2500 leti do drame našega Dominika Smoleta z začetka 60. let prejšnjega stoletja – ali ne, odloča tudi o stopnji naše evropejskosti. O tem, ali je naše slovenstvo že moč prepoznavati kot evroslovenstvo ali pa še vedno ne.

več ugovarjati, in posameznim policistom in tožilcem, ki so se drznili dregniti v osir raznih komitejev, ni več grozila izguba službe» (str. 32). To je prvo javno priznanje, po dvajsetih letih relativne svobode, ki sem ga doslej zasledil. Ni »bilo mogoče niti pomisliti«, je zapisano, da bi se dotaknili nedotakljivih; žal so Nedotakljivi, povezani s slovenskim Zločinom, še vedno med nami in to – še vedno – prav kot nedotakljivi. Ali je kdo od tožilcev, ki zdaj preiskujejo Zločin, že javno povedal, zakaj ne more nikamor naprej?

⁷ »Ko prisegamo na pravice in svoboščine posameznega človeka, predpostavljamo tudi pravico, da vsak človek živi svobodno iz lastne narojene danosti svojo družbeno, jezikovno, kulturno in duhovno samobitnost. Človek je enakopraven tedaj, če je zagotovljena njegova enakopravnost v vseh razsežnostih njegove identitete. Enakopraven ne more biti kot abstrakten državljani Evrope« (Peter Kovačič Peršin 2003: 36). Še manj kot abstraktni državljani sveta, kozmopolit brez domovine.

Akad. prof. dr. Jože Krašovec

Redni član SAZU

Vrednote na osebni in družbeni ravni

Za razmišljanje o vrednotah se pogosto uporablja grška sestavljenka aksiologija (od *áxios* 'vreden' in *lógos* 'beseda', znanost). Že v antiki so vrednote videli v pojmi, kot so dobro, lepo, resnično, pravično, krepostno, moralna sodba, estetska sodba. Pomemben avtor je predvsem Platon. V novejšem obdobju se pojavi mnenje, da so vsi ti pojmi istorodni, ker ne zadevajo reči, ki so bile, so in bodo, temveč tiste, **ki bi morale biti** – ne torej dejstvo, temveč najstvo. Vrednote imajo torej etično konotacijo. Aksiologija je del etike.

V filozofiji je pomembno razlikovanje uporabe pojma »vrednota« v ožjem in širšem smislu. V ožjem smislu pojem v pravem pomenu besede označuje le najsplošnejši pomen »dobrega«, »želenega« ali »vrednega«. Idejo dobrega je mogoče videti v parcialnem ali globalnem oziroma totalnem smislu kot zbirni pojem vsega dobrega. V širšem smislu se pojem uporablja kot oznaka za osnovne vrednostne pojme, kot so dobro, lepota, pravičnost, resnica, krepost in svetost. V najširšem smislu so vrednote začeli razvrščati na področja, kot so moralnost, religija, umetnost, znanost, ekonomija, politika, pravo in običaji. Prerez vseh pogledov skozi zgodovino človeštva kaže, da je o vrednotah mogoče zares ustrezno govoriti v ožjem smislu v razmerju do temeljnih imperativov človeške narave: **čut za dobro in čut za pravičnost**. To je tisto, kar spominja na človekov prvinski čut po **brezpogojnem** oziroma na absolutni etični imperativ. V tem se kažeta neizpodbitna etično-metafizična težnja življenja in soglasje med bitjo in smislom.

Odločitev za dobro in pravično ter zavračanje slabega in krivičnega človeka absolutno zavezuje. Iz tega brezpogojnega bivanjskega jedra je mogoče izvajati različne vrste vrednot na osebni in družbeni ravni; v večini civilizacij in religij sestavljajo samo jedro vrednostnega sistema: vrednota življenja, glas vesti, potreba po pravičnosti, osebno dostojanstvo, osebna in narodna identiteta, čut za svobodo, sočutje do šibkega, pomen človeškega dela, osebna lastnina, trpljenje kot sredstvo osebnega očiščevanja – per aspera ad astra, v krščanstvu križ itn. Nekatere od teh morda niso več zadeva neposrednega uvida, zato je za njihovo sprejetje potrebna večja mera življenjske izkušnje.

Pot do vrednot v družbi vodi prek priznanih vrednot na osebnostni ravni. Če brezpogojnost nravno dobrega vključuje vidike, kot so ljubezen, požrtvovalnost, zvestoba itn., po notranjem čutu veljajo na osebnostni in družbeni ravni: kdor ljubi mater, najbrž ljubi tudi domovino. Ljubezen do domovine pa ni samoumevna pri človeku z zlomljenim osebnim jedrom. Ljubezen in zvestoba na splošno veljata kot najvišja ideala, toda v vsaki družbi se najočitneje kažeta v družinskih razmerjih. Nič čudnega torej, če v vseh civilizacijah družina spada med temeljne vrednote.

Kako je z avtoriteto oziroma relevantnostjo vrednot? Tako imenovane normativne teorije poskušajo razložiti, kaj je dobro samo po sebi, kaj ima torej notranjo vrednost. Klasiki, ki zavračajo hedonistično razumevanje dobrega samega na sebi, navajajo nekatere vidike dobrega. Platon in številni drugi jih poznajo več: prijetnost, znanje, estetska izkušnja, lepota, resnica, krepost, harmonija, ljubezen, prijateljstvo, pravičnost, svoboda. Aristotel govori o odlični dejavnosti (eudaimonia), Avguštin in Tomaž Akvinski vidita notranje dobro v skupnosti z Bogom, Spinoza vidi simbol dobrega v znanju, Nietzsche v moči. Po drugi strani tako imenovane metanormativne teorije izhajajo iz teze, da beseda »vrednota« ali »dobro« označuje lastnosti predmetov, tudi dejavnosti in izkušnje. Nekateri menijo, da je vrednota metafizična kvaliteta. Posebno pozornost zaslužijo tisti, ki menijo, da so vrednote predmet notranjega uvida (intuicija) in so torej nekaj samoumevnega. Naturalisti menijo, da je pot do vrednot izkušnja.

Kljub velikim razlikam pri utemeljevanju vrednot obstaja soglasje v izhodišču: vrednota je nekaj, kar je dobro in človeka torej moralno zavezuje. **Kar je negativno (slabo), ni vrednota.** Načelo dobrega izključuje privolititev v slabo in omogoča zelo širok obseg področij, ki jih dojemamo kot vrednote na osebni in družbeni ravni: spoštovanje do življenja, pravičnost, resnicoljubnost, solidarnost, enakost, sočutje, osebna in narodna identiteta, znanje, estetski čut, pravni red, gospodarski red itn. Pri vsem tem obstaja soglasje, da je vest v presojanju dobrega in slabega odločilni osebni kriterij, medtem ko objektivni kriteriji niso v vsakem pogledu neposredno razvidni. Priznanje vesti samo poudari aktualnost metafizičnega ali teološkega dojemanja vrednot. Kategorični moralni imperativ ali zavest, da obstaja nekaj brezpogojnega, v prvi vrsti zadeva človeka kot osebno bitje. Zaradi tega je človek po definiciji bitje, ki je moralno ali etično opredeljeno. Slutnja, da obstaja nekaj brezpogojnega in da je vesolje skladno in smiselno, ker odraža vesoljni božji zakon, je konstanta v vseh civilizacijah. Zato je vedno veljalo, da je najvišja vrednota najvišje dobro, ki ga človek sluti, čuti in instinktivno išče. Iskanje dobrega je torej najbolj samoumevna zaveza vsakega posameznika in vsake družbe.

Čut za dojemanje brezpogojnosti naše etične eksistence omogoča razčlenjevanje celote kozmičnega reda, človekovega osebnega dojemanja in zgodovinske izkušnje v različne vidike: religija, estetika, znanost, pravo, ekonomija. Po vsem tem je upravičeno reči, da Deset zapovedi med vsemi maksimami religij sintetizira temeljne vrednote na osebni in družbeni ravni. Ker gre za maksime, jih je glede na zgodovinski konsenz mogoče razčlenjevati v razne druge vidike. Danes smo posebno pozorni na to, katere vrednote so postale last vsega civiliziranega človeštva do te mere, da so našle pot v deklaracije Združenih narodov.

Ko gre za presojanje vrednot na osebni in družbeni ravni, je pomembno merilo celosten pristop na diahroni in sinhroni ravni. Nesporno je, da so vse religije in sploh vse civilizacije priznavale, da vesolje določa božanski zakon. Toda večina civilizacij je v presojanju življenja in zgodovine ostala na ravni kozmičnega determinizma. Velik del čuta za enakost ima tu svojo utemeljitev. Razmerje med zlom in dobrim je le del fizikalnega zakona razmerja med vzrokom in učinkom: slabi nameni in slaba dejanja neizbežno vodijo v propad; nasprotno dobri nameni vodijo v uspeh. Toda kako razložiti zlo, ki ga povzroča človek? Obstaja za napake možnost rehabilitacije? Obstaja po grehu možnost odpuščanja ali sprave? Je torej sprava vrednota?

Ta vprašanja temeljne človeške solidarnosti so bolj ali manj v ospredju v vseh civilizacijah, toda v nobeni drugi kakor v judovsko-krščanski religiji in kulturi ni v samem središču. Tu je v ospredju prepričanje, da je popoln samo Bog, vsak človek pa je nepopoln, zato za uresničitev svoje osebnosti med drugim nujno potrebuje Božje in človeško odpuščanje in sočutje. Merilo za prepoznavanje in uresničevanje vrednot ni le človek, temveč je zlasti presežna in brezpogojna razsežnost življenja, ki v judovstvu, krščanstvu in islamu predstavlja osebnega Boga. Tudi prizadevanje za mir in spravo spada torej med tiste danosti, ki bi morale biti, da se uresniči mesijanski načrt miru v vesoljnem smislu.

Prednost evropske civilizacije in velikega dela svetovne civilizacije je torej izrazito osebnostna naravnost naše kulture. Človek je osebnost kot svobodno bitje in nosilec vrednot. Kot osebnost je človek sploh najvišja vrednota, ki vključuje čut za dostojanstvo, svobodo, solidarnost, sočutje. Najvišji ideal človekovega bitja je mir, ki ga ustvarja sprava. Le priznavanje in uresničevanje vrednot lahko ljudi povezuje v skupnost, ki predstavlja mir na zemlji. Človeštvo ne more preživeti brez priznanja in uresničevanja vrednot. Nesporno je prepričanje, da je osebnostno načelo v razumevanju človeka in družbe najzanesljivejša obramba pred nevarnostjo ideologizacije, determinizma, kolektivizma in etati-

zma. Ni torej naključje, da so te vrednote prišle v deklaracije Združenih narodov. Nobena druga civilizacija nima globlje in širše utemeljitve vrednot kakor judovsko-krščanska, ki vse postavlja na načelo vrednosti človeka kot osebnega bitja. Tu je razlog za prizadevanje zavednih kristjanov, naj nova evropska ustava izrecno prizna, da so krščanske korenine razpoznavni znak in prednost evropske civilizacije.

Dejstvo prednosti naše civilizacije je smiselno priznati in ga vključiti v celotni družbeni sistem državljske vzgoje. Priznanje pomena etike je torej najnujnejša postavka za prihodnost Slovenije in njenega prispevka na širši mednarodni ravni, ko gre za iskanje vsebin svetovnega etosa. Večkrat se postavlja dilema, kdo je odgovoren za uveljavljanje vrednot: religija, civilna družba, država. Soglasje v temeljnih pogledih na vrednote same po sebi govorijo, da so zanje odgovorni vsi deli družbe, čeprav za religije to velja po definiciji, ker jih zavezuje samo izhodišče čutenja in razmišljanja.

Utemeljeno je seveda tudi pričakovanje, da država deluje na temelju vrednot, ki določajo etično-metafizično težnjo človeka kot posameznika. Platon na primer od države pričakuje prav tiste štiri poglobitve kreposti, ki so temeljne za človekovo etično držo na osebni ravni: pravičnost, preudarnost, pogum in modrost. Pravičnost je nad vsemi, kajti ta drugim daje moč, da se sploh razvijejo (*Država* 4.10). Med pomembne dosežke zahodne civilizacije pa spada tudi vsaj načelno temeljno zaupanje državnih institucij civilnim ustanovam, katerih bistvena dejavnost je povezana z oblikovanjem skupnega življenjskega prostora, ki omogoča odločanje za vrednote.

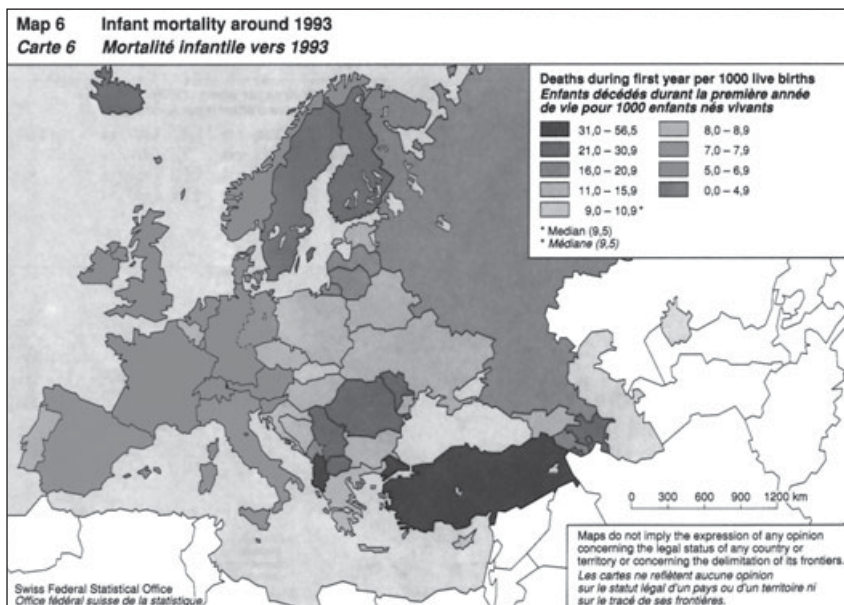
Alenka Puhar

Psihologodovinarica in publicistka

Prvotno besedilo življenja, nov pogled

Prvotno besedilo življenja je naslov moje knjige, ki govori o zgodovini otroštva v 19. stoletju. V dvajsetih letih, ki so minila od izida, me ni nič odvrnilo od misli, da je tisto, kar se nam zgodi na začetku življenja, bistveno za razvoj naše osebnosti. Nasprotno, utrdilo se je. Kar je bilo v knjigi eksplicite ali implicite povedano, naj bo zdaj le za kuliso, pred katero želim v interesu prihodnosti osvetliti ta izsek. Sodi v območje psihozgodovine, kjer se s pomočjo osebnih, notranjih vzgibov išče motive javnih dejanj.

1. Za izhodišče mi je zemljevid Evrope, ki prikazuje statistične podatke za leto 1993.

Celina je ostro ločena na pol. Na levi, zahodni strani vladajo trije, štirje rdeči toni, na desni, vzhodni, so toni v mnogih odtenkih modre. Zemljevid zgleda čisto političen in bi ga zlahka imeli za portret Evrope v obdobju hladne vojne,

saj ločnica teče ob železni zavesi. V resnici nima nobene zveze z naravo političnih režimov. Prikazuje umrljivost dojenčkov na začetku devetdesetih let, na pragu nove evropske dobe; do 10 na tisoč živorojenih je v rdečih tonih, od 11 do 50 in več je v modrih tonih. Umrljivost najmlajših je zelo nizka v vseh državah zahodne in visoka, celo zelo visoka v državah vzhodne Evrope.

Če podatke, izražene v obliki števil, oziroma promilov, izpustim in jih raje vrednostno interpretiram, je sklep tak: Človek, ki se rodi na zahodu Evrope, ima neprimerno več možnosti za to, da preživi prvo, izjemno nevarno, kočljivo uverturo v življenje, kot človek, ki se rodi na vzhodu Evrope. Z drugimi besedami: Človeško življenje je na zahodu bistveno bolj cenjeno, sveto, kot na vzhodu; povedano z izrazom, ki je geslo tega posveta – človek je na zahodu bistveno večja vrednota. Tako kažejo podatki o enem samem, a pomembnem segmentu življenja, vsekakor pa tam, kjer se vrednote udejanjajo, ne pa izrekajo; v tem primeru gre za kompleksen splet udejanjanja vrednot v privatnem in javnem življenju, v sodelovanju več generacij.

V teh posplošenih trditvah in v tem modro-rdečem zemljevidu, gledanem z geografsko-političnimi očmi, so tri napake: Slovenija je rdeča, Vzhodna Nemčija tudi, in Češka je roza. Tri države/dežele, ki bi morale biti vzhodne (in torej blede ali temnomodre), tam niso ali ne več. Pri tem je podatek za Slovenijo najbolj pozitiven. Za tiste, ki se jim zdi, da je otroška umrljivost indikator tega, kaj se bo dogajalo kasneje, je bila to tedaj, pred desetimi leti, tudi napoved, da se bodo te tri države dosti lažje in hitreje vključile v zahodno Evropo, to je v svet demokracije in gospodarske vitalnosti. (O tem je leta 1990 in 1991 med psihozgodovinarji tekla zanimiva debata.)

Moj glavni razlog, da opozarjam na ta zemljevid Evrope, je pač v tem, da želim na nekaj stvarnih podatkov opreti svojo trditev, da je otroštvo bistvenega pomena za ves nadaljnji razvoj posameznika in skupnosti. Mimogrede pa tak zemljevid nakaže še marsikaj drugega; spodmakne, denimo, dokaj razširjeno prepričanje, da na življenjske razmere odločilno vpliva klima ali geografija; omaje tudi skoraj samoumevno prepričanje, da je politična levica bolj progresivna in torej bolj zavezana človeškemu blagostanju kot desnica, oziroma da ni hujšega od »divjega kapitalizma« ipd.

2. Kakšne so posledice zanikrnega, ravnodušnega, krutega odnosa do komaj rojenih in rastočih ljudi se je dolgo artikuliralo samo s psihološkimi in psihoanalitičnimi uvidi. Ti so marsikje – posebno pa pod historično-materialističnim diktatom – zbuiali nevero, celo posmeh. V zadnjih 20 letih so se izjemno

razvile nove, bolj eksaktne veje psihiatrije, biokemije, nevrologije ipd.; dokazujejo nam, izredno prepričljivo, da se človekovi možgani začnejo oblikovati ob spočetju in da so, skupaj s tem tudi osebnost človeka, že meseci pred rojstvom, zatem tudi porod oziroma rojstvo, soodgovorni za to, kaj postanemo – ne samo otroštvo samo. Vse travme, ki jih izkusimo od spočetja naprej, so neizbrisno zapisane v naš živčni sistem, in vse, ki se nam dogodijo pozneje, vplivajo na razvoj naše osebnosti, na zmožnost empatije, na anksioznost, na stopnjo in frekvenco agresivnosti.

Argumenti proti trpinčenju in zlorabam otrok se danes lahko sklicujejo na nevrobiološko osnovo številnih motenj. Tu je mogoče navajati takšne podatke, kot je ta, da se teža bolezenskih simptomov pri multipli osebnosti ujema z velikostjo hipokampusa, natančneje, s stopnjo zmanjšane velikosti hipokampusa. Potem je mogoče navajati podatke o velikosti corpusa callosum, ki skrbi za povezavo med levo in desno možgansko hemisfero.

Danes bi, skratka, prvotno besedilo življenja lahko razložili tudi s takšnim sosledjem molekularnih in nevrobioloških učinkov, ki spreminja razvoj živčevja, vštevajoč možgane (po Martinu H. Teicherju). Hkrati pa bi lahko – ali morali – dodati, da je prvotno besedilo tisto, ki nastane v predverbalni fazi življenja; sintagma je torej napačna in zavajajoča, saj nima pravega naboja.

3. Iz mnogih možnosti, ki se ponujajo za ilustracijo usodnih in mnogovrstnih vezi med tem, kar se nam je dogajalo v otroštvu in tem, kako se odzivamo v odraslosti, si bom izbrala fenomen **lakote** in njene vloge, v glavnem metaforične, v javni govorici.

Svoje stiske pogosto izražamo v fantazijski govorici, ki izdaja lakoto. To ne pomeni nujno stvarne lakote, ki je je bilo nekoč zares veliko, danes pa zanesljivo ni resen problem; je pa sprejemljiva kamuflaža za marsikaj, recimo za nezadoščeno emocionalno lakoto ali neizpolnjeno željo po ljubezni, po materi, po zavetju v otroških letih. O dejanski lakoti govoriti pa se nam zdi družbeno bolj sprejemljivo kot o emocionalni prikrajšanosti.

Govorico lakote in z njo povezanih čustvenih odzivov lahko prepoznamo na javni sceni, v različnih aktualnih dogajanjih. Kot najbolj očiten aktualen primer lahko navedem dogajanje z izbrisanimi, to je z ljudmi, ki so bili po razpadu Jugoslavije črtani iz registra stalnih prebivalcev Slovenije. Če odstranimo plasti pravniških in političnih racionalizacij, pojasnil, izgovorov ipd., ostanejo pred golo stvarnostjo: Ne privoščimo jim, da bi bili kar tako naši. Za

malo se nam zdi, da bi se vrinili pod našo streho, za našo mizo, v naročje naše mame. Kdo pa so, da s svojimi tacami segajo proti našemu kruhu?! Od kod pa so se vzeli, pritepenci?!

Brez posebnega truda se da v tem dogajanju prepoznati tisto, kar nam je znano iz Prežihovega Voranca in njegove zgodbe o Levem devžaju. Tam sta dve domačiji, v prvi »tudi ni bila bogatija doma, toda taka trdoba, kakor pri sosedovih«, še zdaleč ni vladala. Iz nje hodijo na naš prag prosit otroci, razcapani, lačni, umazani, zanikrni. In mami – *naši* mami, *moji* mami – se smilijo; zmeraj najde »zanje kaj ostankov, kakega sadja ali kos kruha«; in potem se jim nikdar ne mudi domov. Očitka pisatelja, ki govori skozi svoj otroški jaz, pa si mama ne zasluži toliko zaradi tega, ker bi se *nam* hudo poznalo, da so sosedovi dobili vsak svoj kos od hlebca in da je svoj kos dobil tudi žep, skrit pod ogromno krpo. Ne, »mi domači otroci smo sčasoma postajali ljubosumni, ker jih je imela skoraj rajši kakor nas. Nekoč smo ji to tudi vrgli v lice.« V otrocih se zbudi strah, pogosto pospremljen z jezo, če *naša* mama razdaja ljubezen, ki pripada *nam*, ki smo je vredni *samo mi*, ki jo terjamo *samo zase*.

Postjugoslovanski svet, ki je še zmeraj naša realnost, je zaznamovan z vsemi mogočimi zamerami. Še najlažje artikuliramo zamere, ki so povezane z vojnam, se pravi, da si očitamo, koliko je kdo pobil naših ipd. Dosti težje nam gre z jezika priznanje, koliko nepotešene čustvene lakote je v nas in koliko gneva, ker nas *oni drugi* niso marali, ker so nas poniževali in sramotili – in ker so tako dobro vedeli, kje najbolj boli.

Ker smo pol stoletja živeli v ozračju, kjer je dominiral hvalisavi ton o tem, kaj vse je bilo narejeno za blagor ljudstva, je na mestu ugovor očitku, ki ga zaznavam s piedestala generacije očetov. Očitki, ki si jih izrekamo ob samooceni današnjih ravnanj, zbledijo ob primerjavi s preteklimi desetletji. Sredi prejšnjega stoletja se ljudi pač ni samo brisalo s seznamov – seveda se je delalo tudi to; kadar so se pred vrati pojavili sosedovi, ne prav naši otroci, jim je bila pogosto namenjena smrt. Delitev na naše in ne naše je bila trajna sestavina življenja in pogosto popolnoma nepredvidljiva. Za nameček pa je, kot pravi geslo temne slave, *revolucija žrla svoje otroke*. Koliko strašne, fatalistične groze je v tem izrazu, s katerim so si naši predniki poskušali pojasniti strahote, ki so se jim dogajale in ki so jih počenjali! Zanos, ki je tedaj pogajal ljudi, ki so se postavili na čelo odrešiteljev, je bil nezaslišano brezobziren. Poslušajmo Janeza Stanovnika, svetnika jugoslovanske misije pri OZN, ko leta 1953 odgovarja na vprašanje treh Američanov:

“Vemo, da je bil naš gospodarski program od 1945 do 1953 v mnogih ozirih zmoten in da smo po ameriških standardih delali narobe. V mnogih primerih smo bili preveč radikalni in se nismo ozirali na osnovne pravice naših ljudi. Toda treba je bilo narediti nekaj odločnega. Preveč je bilo kmetov in premalo zemlje. Ob koncu zadnje vojne je Sovjetska Rusija *morala ubiti dva ali tri milijone kmetov*, da so izenačili lastništvo kmetij in primerno razdelili bogastvo. Vlada mora imeti nek cilj in uporabiti katerakoli sredstva, da ga doseže. Naš cilj je bil, da poenotimo razdelitev lastnine in uporabili smo vsa sredstva, da bi ta cilj dosegli. Sedaj smo se zavedali, da je naša gospodarska politika nasilno odvzela našim ljudstvom pravico do privatne lastnine, zato smo jim pred kratkim dovolili, da zapustijo zadruge. Vendar pa vam lahko zagotovim, da jugoslovanska vlada ne bo nikoli dopustila svobodnega gospodarstva!”

Imamo torej majhno mizo in veliko otrok – kaj drugega nam preostane, kot da jih nekaj pobijemo! Resnosti te izjave verjetno ne blaži dejstvo, da je ta mož moral pred 50 leti odgovarjati na vprašanja Američanov, ker se je (po zaslugi elite, ki ji je pripadal) domača bajta spremenila iz skromne v *trdo*, njeni prebivalci pa so bili prisiljeni živeti od darov dobrih ljudi, sem in tja so pri tem pokazali tudi na levi devžej. To lahko večina potrdi iz osebne izkušnje, saj sodimo med otroke, ki so prvič v življenju zvedeli za človekove pravice na razstavi fotografij ubogih otrok iz Južne Amerike in Afrike. Nihče pa ni razstavil fotografij nas, ki smo bili vsi po vrsti ubogo oblečeni in hranjeni; tisto, kar smo v šoli dobili na kruh, pa so bili kosi ameriškega rdečega sira in ameriške trde marmelade iz Unrinih paketov.

Kako si lahko razložimo strahove in ljubosumje, ki nas navdane, ko nenadoma zagledamo druge, tujce, dosti bolj ubožne, lačne, prikrajšane kot smo sami? Spomni nas na lastna doživetja tega istega in ti boleči spomini nas usmerijo v trd, sovražen odnos. Takšna obramba je preprosta, hitra metoda za prekinitev sočutnega, bolečega razmerja, ki se začanja vzpostavlja med ljudmi. In je prvi korak na poti dehumanizacije – odrekanje avtentične človeškosti tistemu, ki je pred nami in bi mu na vsak način radi odrekli to, da v njem vidimo sebe.

4. Pledoaje za vrednote, ki bi pri nas okrepile velikodušnost, širokogrudnost, velikopoteznost, blagohotnost, bi moral vsebovati naslednje poteze:

- a. Izjemno skrb posvečati otroštvu ljudi, ki se rodijo med nami in tistih, ki jih bomo vzeli k sebi. Skrb za otroštvo ni ena od panog, tem, področij, je temelj vsega. V Sloveniji je raven skrbi za otroke relativno visoka, mora pa se razvijati. Z nenehnim širjenjem znanja, obveščenosti, s trajnim kritičnim razmišljanjem, samorefleksijo.

- b. Vsi potrebujemo znanje, trening za izostritev senzibilnosti, ki nam bo pomagala zaznati, kaj se dogaja in zakaj. Kot pozitiven primer iz aktualnosti navajam Gabi Čačinovič Vogrinčič, ki je sodelovala v nedavni debati o pismenosti in branju, pa je ni zavedlo v plehko propagando, ampak je izrekla bistvo. Rekla je namreč, da mora pri pouku branja in jezika otrok začutiti predvsem to, *ali se v tem svetu splača ne biti nem*, ali je vredno odpreti usta in spregovoriti. Kot drugi primer dodajam Tineta Hribarja, ki se mu je izostrila senzibiliteta ob življenju z vnukinjo, z njo pa tudi pogum – da namreč majhen otrok nastopi v filozofskem spisu, ni prav samoumevno. Ali da se o njih govori na takšni, predsedniški konvenciji.
- c. Iz silovito razširjenega polja znanj, ki si jih je človek pridobil v zadnjih desetletjih in ki se v glavnem posvečajo detekciji negativnih vplivov, nasilja in zlorabe, je treba ustvarjati pozitiven program.

Dr. Niko Toš

Fakulteta za družbene vede

Beležke o vrednotah

Prispevek k pogovoru o vrednotah in prihodnosti Slovenije na povabilo predsednika Republike Slovenije 11. novembra 2003

Razprava O vrednotah o prihodnosti Slovenije naj bi odgovorila na tri sklope vprašanj, in sicer: katere so vrednote, ki se z njimi prebivalci Slovenije najbolj istovetijo, kakšne so usmeritve razvoja vrednostnih sistemov ter katere vrednote bi morali bolj uveljavljati in kako. Svoj odziv bom sicer poskušal podrediti temu zaporedju vprašanj, pri tem pa se bom v beležki osredotočil na prvo in deloma drugo, medtem ko bom svoje poglede na tretje vprašanje izrekel na posvetu.

Prva beležka: Kaj so vrednote ...

Obsežna literatura o vrednotah od Allporta (1961), Rokeacha (1973) do Ingleharta (1977), Hofstedeja (1980) in drugih vsebuje obilje napotkov za raziskovanje in razumevanje tega pojava. Omejili bi se le na nekaj oznak po Schwartzu (2003), ki vrednote označi kot verovanje, prepričanje, spoznavne strukture, ki so tesno povezane s čustvi. Vrednote se nanašajo na zaželenne cilje (socialna enakost, svoboda, poštenost ...) in presegajo omejene okoliščine in akcije. Vrednote se uporabljajo kot merila za izbiranje, ocenjevanje dejanj, dogodkov, politike, ljudi, institucij in njihovo uvrščanje med dobre ali slabe, zakonite ali nezakonite, vredne zaupanja ali nevredne zaupanja – vedno v smeri postavljenih ciljev. Vrednote so tako uvrstljive druga do druge in urejene pomenijo sisteme vrednostnih prioritet. Tako npr. danes v svetu in pri nas postavljamo vprašanje prednosti pri vrednotenju svobode, enakosti in varnosti. Zdi se, da je postmoderna usmeritev s prednostnim uvrščanjem (vrednotenjem) svobode, človekovih pravic, varovanja okolja, kot se je razvijala v še vedno blokovsko razklanem svetu konec minulega stoletja, v današnjih razmerah unilateralizma, še posebej po 11. septembru, ustavljena, celo obrnjena k varnosti, obvladovanju in sili ... in akcije usmerja pripisana pomembnost teh vrednot. Ali je postmoderna usmeritev k odprtosti, svobodi, človeku in naravi zastala tudi v Evropi, Sloveniji?

Druga beležka: Na kaj se lahko opremo ...

Katere so torej vrednote, s katerimi se prebivalci Slovenije danes najbolj isto-
vetijo? Na kaj se pri ocenjevanju lahko opremo?

Slovensko družboslovje, sociologija ter socialna in politična psihologija z izsledki svojih raziskav v zadnjih desetletjih – in še posebej v času po osamosvojitvi do danes, ponujajo empirične raziskave, ki omogočajo dovolj podrobno razpoznavo vrednostnih usmeritev prebivalcev Slovenije. V mislih imam raziskave o vrednostnih usmeritvah mladine, dalje, meritve, opravljene tudi v Sloveniji (v treh časovnih presekih: 1992, 1995, 2000) v okviru Svetovne raziskave vrednot (WVS), dalje, tematske raziskave o družini, neenakosti, razumevanju vloge države, okolju, vernosti in cerkvi itd., opravljene v okviru Mednarodne družboslovne raziskave (ISSP: 1992–2003), dalje, poglobljene tematske raziskave na področju sociologije religije ter posebne raziskave o vrednostnem preobrazanju v državah srednje in vzhodne Evrope (1992, 2000) itd. Ob vsem naštetem je treba omeniti raziskavo Slovensko javno mnenje (SJM), ki je poleg vključevanja v mednarodne projekte – in je tako zajela večino prej navedenih raziskav – ohranila lastno identiteto in deloma lastno tematizacijo problematike vrednot. V kontekstu mednarodnega primerjalnega raziskovanja vrednot pa so še posebej pomembne možnosti, ki jih ponuja novejša, nedavno izvedena Evropska družboslovna raziskava (ESS, 2002), ki zajema dvaindvajset evropskih držav in uvede obsežno operacionalizacijo (Schwartz) vrednostnih orientacij. Tudi ta raziskava ponuja dobro osnovo za primerjalno analizo in oceno sestave in prevladujočnosti vrednot v Sloveniji.

Tretja beležka: Ob raziskavi Slovensko javno mnenje

Na podlagi izsledkov in analiz raziskav SJM (1991–2003) lahko sklepamo o visoki nacionalni in deželni (državni) identifikaciji (identiteti) kot skupni značilnosti prebivalstva Slovenije. Delež nižje identificiranih (ki bi želeli živeti v kaki drugi državi) dosega le neznamenit del celote.

Za ponazoritev vrednostnega opredeljevanja lahko uporabimo operacionalizacijo z ugotavljanjem odnosa do izbranih pojmov kot označevalcev vrednostnih usmeritev. Ta smer raziskave poteka od leta 1991 dalje, letni presek meritve 2003 je prikazan v grafu 1.

Vrednostne usmeritve, ki dosegajo popolno ali pretežno podporo in so visoko uvrščene v hierarhiji pojmov (vrednot), so: enakost med spoloma, majhne soci-

alne razlike, evropska usmerjenost, narodna identiteta, pa tudi pravica do splava, zaščita pravic delavcev, pojem partizani (kot sinonim za izražanje vrednostnega odnosa do dogajanja in akterjev med 2. svetovno vojno) in tudi odprava smrtnih kazni. V sredino (vrednostne) lestvice se uvrščajo: vračanje premoženja ter pojmi liberalizem, socializem in globalizacija; del teh pojmov ostaja tudi nerazumljen in tako ne nosi sporočila o vrednostni usmeritvi. Na dnu lestvice pa so uvrščeni pojmi kapitalizem, domobranstvo in verouk v šolah.

Dostopna je obsežna empirična evidenca, ki kaže na ustaljenost oziroma postopno spreminjanje odnosa do opazovanih pojmov (vrednostnih orientacij). Med ustaljene na visoki ravni sprejemanja se uvrščajo enakost med spoloma, majhne socialne razlike, vrednotenje naroda, pravica do splava itd., itd.

Pri družbenem preobražanju, v novih družbenosistemskih razmerah je v vrednostnem presečišču še vedno vrednota enakost ob hkratnem visokem vrednotenju načel demokratične političnopluralne institucionalizacije. Nova družbenogospodarska in politična izkušnja ljudi po devetdesetem letu – sicer ob pritrjevanju pomenu zasebne lastnine in tržni zasnovi ekonomskih razmerij – v zavesti ljudi izostri predstavo o socialni vlogi države: dodobra utrdi koncept socialne države, ko zaželeni cilj, ki se izraža v razumevanju poklicanosti in odgovornosti države za pravno urejanje osnovnih družbenih in gospodarskih razmerij, predvsem z vidika posledic za posameznike oziroma skupine, kot so mladi ob vstopu v izobraževalni sistem oziroma ob prestopu v samostojno življenje, brezposelni, nezaposljivi in nesposobni za samostojno preživljanje, starejši in stari, pa tudi zaposleni (v smeri zaščite zaposlitve in socialnega statusa) itd. Za vse te kategorije in dostop do osnovnih storitev oziroma dobrin na zdravstvenem, izobraževalnem in socialnovarstvenem področju velja prevladujoče prepričanje o odgovornosti države. Pri tem se torej vrednote nanašajo na zaželeni cilj: zagotavljanje socialne pravičnosti in solidarnosti (graf 2).

Prevladujoča vrednotenja (vrednote) pa se izražajo tudi v zaupanju v institucije oziroma v nosilce formalnih sistemskih vlog oziroma osebe v neformalnem in zasebnodružbenem okolju. Kot razberemo iz grafa 2, stoji med opazovanimi v vrhu družina z najvišjo mero izraženega zaupanja. Cela vrsta vzporednih raziskav potrjuje, da sta poleg družine še delo in zdravje v vrhu Slovenčevega vrednotenja. V sam vrh se uvršča še zaupanje v šole, kar se prekriva z visokim vrednotenjem težnje k izobrazbi, izobraženosti, znanju ...

Sorazmerno visoko v lestvici zaupanja so uvrščeni označevalci gospodarskih razmerij (tolar, banke, gospodarstvo), kar se ujema z (še vedno prevladujočim

pozitivnim) vrednotenjem (materialnih) razmer pri delu in v družini; če že ne prosperitete, pa vsaj relativne stabilnosti teh razmerij (npr. pozitiven odnos do slovenske nacionalne valute).

Politične institucije oziroma označevalci odnosa do političnega sistema so uvrščeni mnogo nižje. Med njimi so institucije, ki zagotavljajo varnost (vojaška, policija), uvrščene višje kot institucije, ki zagotavljajo legitimnost in udeležbo ljudi v sistemu (državni zbor, politične stranke). Nizko, s prevladujočim nezaupanjem, so obremenjena sodišča, ki naj zagotavljajo legalitetno načelo. Prav tako nizko je uvrščena kategorija cerkev z duhovščino, ki sicer simbolizira vrednostno najaktivnejši del civilne družbe.

Kritičnost kot prevladujoči izraz odnosa državljanov do države v razmerah njene demokratične institucionalizacije ni posebnost Slovenije. Mera kritičnosti pa je izostrena, na kar opozarjajo mednarodne primerjalne raziskave. Deloma to popravljata še vedno visoka odzivnost volivcev na volitvah in visoka podpora ob ključnih političnih in nacionalnih odločitvah, izražena na plebiscitu (o samostojnosti) in referendumih (o pridružitvi EU, članstvu v Nato). Skrajno kritično vrednotenje (nezaupanje) do političnih strank, državnega zbora, vlade, sodišč ... sicer opozarja na prevladujočo nizko raven politične kulture in profesionalizma nosilcev vlog (politične, profesionalne elite?) v institucijah sistema. Pa ne le to. V sodobnih industrijskih družbah, ki so, kot ugotavlja Inglehart, »vedno bolj kritične do hierarhičnih avtoritet«, vedno bolj nezaupljive do (politične oblasti), vedno manj spoštljive do oblastnikov, prevladuje kritičnost. Pri tem je demokracija vrednostni cilj, kritičnost pa pogoj za njeno uveljavljanje. Kritičnost torej ne spodkopava demokracije, temveč jo prej gradi. Ali torej kritičnost do politike, oblasti med prebivalci Slovenije izraža njihovo visoko vrednotenje demokracije?

Četrta beležka: Inglehart in Svetovna raziskava vrednot (WVS)

Eden najdejavnih sodobnih raziskovalcev vrednot R. Inglehart je povzel pobudo evropskih raziskovalcev vrednot (EVS) in jo razširil v svetovni prostor (WVS). Svoje opazovanje je podredil potrebi vrednostne tipologizacije sodobnih družb na dimenziji materialistično proti postmaterialistične vrednostne orientacije. Prišel je do razpoznavne več kulturnovrednostnih tipov oziroma enot. Eno teh enot, sicer kulturnozgodovinsko heterogeno, pa vendarle dovolj vrednostno enovito (regijo), izenačuje z Evropsko unijo; drugo sestavljajo nekdanje komunistične države, tretjo enači z angleškim kulturno-jezikovnim območjem in nadalje kot azijsko, latinskoameriško oziroma afriško enoto. Med biv-

šimi komunističnimi državami posebej opazuje Češko, Slovenijo, Madžarsko in Poljsko. V njegovi uvrstitvi je Slovenija na dimenziji tradicionalno-sekularno uvrščena visoko v racionalno-sekularni smeri. Po njegovem torej velja za sodobno, racionalno in sekularizirano družbo. Na dimenziji materialistične-postmaterialistične vrednostne usmeritve pa je Slovenija nekako na sredini in na obrobju prostora, v katerega je uvrščena večina zahodnoevropskih držav. Inglehart ugotavlja, da glede na prevladujoče vrednostne orientacije teh štirih družb ni nobenega razloga, ki bi govoril proti vključevanju v Evropsko unijo, saj gre v tem primeru za kopičenje vrednostno istorodnega. Drugače rečeno, vrednostni svet teh štirih družb je identičen oziroma podoben vrednostnemu svetu družb oziroma držav članic Evropske unije. Videti je, da so z vidika kulture, pa tudi z vidika ekonomije in politike, te države relativno združljive z drugimi članicami Evropske unije. Pri tem Inglehart ugotavlja, da se ZDA uvrščajo visoko na dimenziji materialistično proti postmaterialistično, a hkrati izjemno nizko na dimenziji tradicionalno proti sekularno-racionalno. Potrjuje to, kar so pred njim ugotavljali že mnogi drugi družboslovci (npr. Tocqueville, Lipset), namreč, da je ameriška družba zelo heterogena, polarizirana in da v njej še vedno prevladuje tradicionalna in nesekularna orientacija. Na tej dimenziji so ZDA uvrščene značilno nižje kot Slovenija in druge evropske države. Gre očitno za obdobje v razvoju ameriške družbe z očitnim usmeritvijo k tradicionalnim in nesekularnim vrednotam. Še posebej 11. september je ostro posegel v vrednostni svet Američanov, ki se kaže tudi navzven. Razpoznati je mogoče dvoplastnost vpliva ZDA na svetovne (vrednostne) razmere: eno plast določata prevladujoči konzervativizem in nesekulariziranost, drugo pa globalistična usmeritev svetovne ekonomije, ki sicer povratno deluje tudi na ameriško družbo, ko se ta pogosto odziva skrajno egoistično in na tej podlagi ureja svetovne razmere. Da to vpliva tudi na prevladujoče vrednotenje pri nas, nakazujejo raziskave iz zadnjega obdobja (SJM 2001–2003), ki sicer kažejo še vedno močno izraženo vrednotenje svobode in enakosti, vendar sta skupaj z vrednoto varnosti nižje uvrščeni: višje uvrščena vrednota je varnost. Kaj to pomeni v prihodnosti?

Peta beležka: Evropska družboslovna raziskava (ESS) v interpretaciji norveških sociologov

Dva ugledna norveška sociologa (O. Listhaug, K. Ringdal) iz Strondheimske univerze (NTNU) sta se na podlagi ESS in WVS lotila analize slovenskih vrednot v evropskem kontekstu. Osredotočila sta se na: religioznost, politiko in podpiranje demokracije.

Tako sta petnajst opazovanih evropskih držav uvrstila na podlagi ocen pomembnosti vere ter verske aktivnosti in ugotovila, da se Slovenija znajde nekako na sredini tega »prostora« skupaj s Španijo, Švico, Nizozemsko, Finsko ... in značilno proč od držav, za katere je značilno visoko vrednotenje religije (Grčija, Poljska, Irska, Portugalska ...) in hkrati z značilnim odmirom od držav, ki jih označuje visoka stopnja sekularizacije (Češka, Švedska, Norveška ... – glej sliko 1). Položaj Slovenije je na dimenziji religioznosti bližje sekulariziranim zahodnoevropskim in postkomunističnim državam kot državam z močno katoliško tradicijo, zahodnoevropskim in vzhodnoevropskim. Sicer nič novega, saj isto potrjuje vrsta naših raziskav. Seveda se religioznost in vpliv cerkve (lahko) pomembno izrazita v hierarhiji vrednot. Kot ponazoritev k razpravi o »srečnih in nesrečnih Slovencih« lahko dodamo njun preizkus povezanosti »zadovoljstva z življenjem« in srečnostjo ter uvrščanje držav na teh dveh dimenzijah (slika 2). Pokaže se, da smo prebivalci Slovenije tudi na teh dveh dimenzijah uvrščeni nekako v sredino prostora proč od zadovoljnejših in srečnejših (Švicarjev, Fincev, Norvežanov, Nizozemcev, Ircev) skupaj z Izraelci, Grki, Čehi in bistveno nad Madžari, Poljaki, Portugalci, ki jih označuje manj zadovoljstva in sreče kot Slovence. Norveška družboslovca pa opozarjata na vrednostni primanjkljaj Slovencev pri ocenjevanju homoseksualstva (pod zahodnoevropsko ravno, a na vrhu vzhodnoevropske) ter na izražanje nezaupanja do ljudi v neformalnem (sosedskem okolju). Pokazeta pa tudi na visoko vrednotenje enakosti ter akcije in akterjev, ki jo zagotavljajo. V prostoru, ki ga določata razumevanje »odgovornosti vlade za zmanjševanje dohodkovnih razlik« in »potreba po močnih sindikatih« (slika 3), se Slovenija uvršča v skupino držav (Grčija, Portugalska, Madžarska, Izrael, Španija, Finska ...) z visoko usmerjenostjo k zagotavljanju enakosti. Pri tem torej ne gre predvsem za t. i. postkomunistične vrednostne usedline.

In končno, zanimiv je še njun preizkus uvrstitve držav na podlagi »zadovoljstva z demokracijo« in »zadovoljstva z vlado« (slika 4). Tu je Slovenija ob prevladujočem izražanju nezadovoljstva z demokracijo uvrščena nizko (skupaj s Poljsko, Portugalsko ...) oziroma v povprečje glede na »zadovoljstvo z vlado« (skupaj z Irsko, Anglijo, Španijo, Grčijo, Nizozemsko, Norveško ...).

Norveška ocenjevalca (slovenskih vrednot v evropskem kontekstu) sta svojo analizo sklenila s splošno ugotovitvijo, da je spreminjanje vrednot proces, na katerega sicer vpliva položaj držav in kulturnih področij. Taka uvrstitev pa z bogatenjem sodobnih družb vse bolj zgublja pomen, družbe se vse bolj približujejo skupnim vrednotam. »Slovenske vrednote«, če jih primerjamo z evropskim ozadjem, se v mnogih pogledih ne razlikujejo in težko ugotovimo

izrazit vpliv rimskokatoliške preteklosti. Na ta način se Slovenija razlikuje od mnogih postkomunističnih držav z rimskokatoliško preteklostjo. Drug pogled na slovenske vrednote pa kaže, v kakšni meri Slovenija obvladuje prehod k demokraciji. Slovensko zgodbo o uspehu lahko delno najbolje potrdimo, če analiziramo moč vdanosti demokraciji deset let po padcu komunizma in razpadu Jugoslavije. Delna pridobitev Slovenije na tem področju je v tem, da javnost v Sloveniji kaže manj nestrpnosti do etničnih manjšin kot javnost v večini drugih postkomunističnih držav. Postkomunistična javnost pa je manj nestrpna kot državljani v zrelih demokracijah zahodne Evrope.

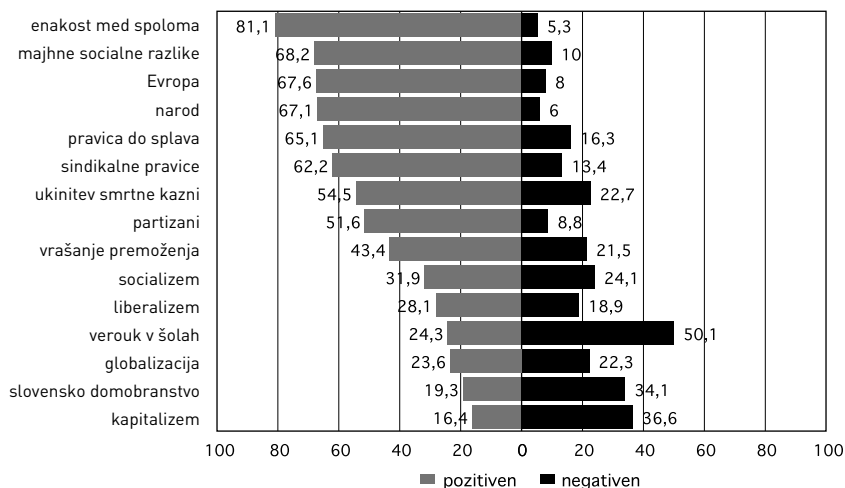
Sklepna opomba

Ponujene beležke so nepopolne, neizčrpne. Prav v zadnjih mesecih poteka analitično delo, ki vključuje vse tri izvedene meritve v okviru Svetovne raziskave vrednot (WVS) v slovenskem in primerjalnem kontekstu ter da hkrati poteka tudi analiza v okviru Evropske družboslovne raziskave (ESS). Gradivo iz raziskave Slovensko javno mnenje z izhodiščem na meritvi v letu 2003 in primerjavami za nazaj je dostopno v publikaciji E-doc-SJM na domači strani FDV (<http://www.fdv.uni-lj.si/>) pod naslovom N. Toš et al., Ogledalo javnega mnenja, grafični prikazi in analize.

Graf 1

VREDNOTE: ODNOS DO POJMOV

sestavek odgovorov: "zelo negativen" + "negativen" + in "pozitiven" + "zelo pozitiven"

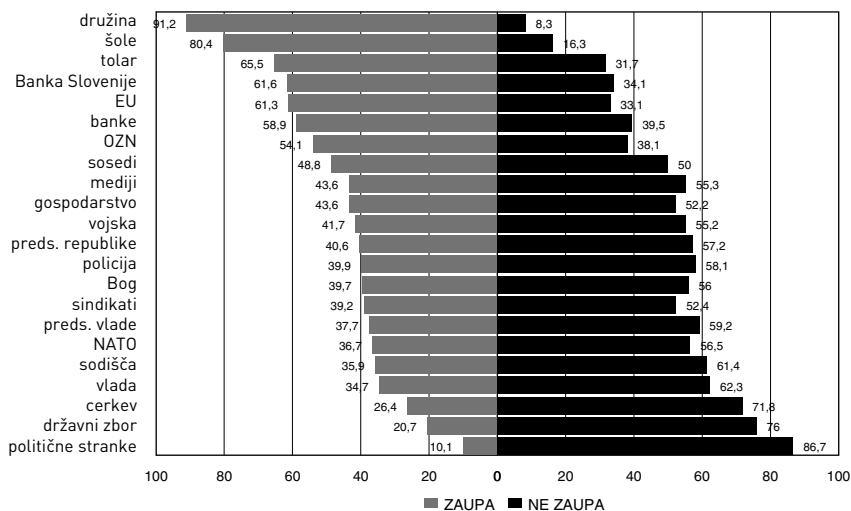

CJMMK, SJM 2003/1

Graf 2

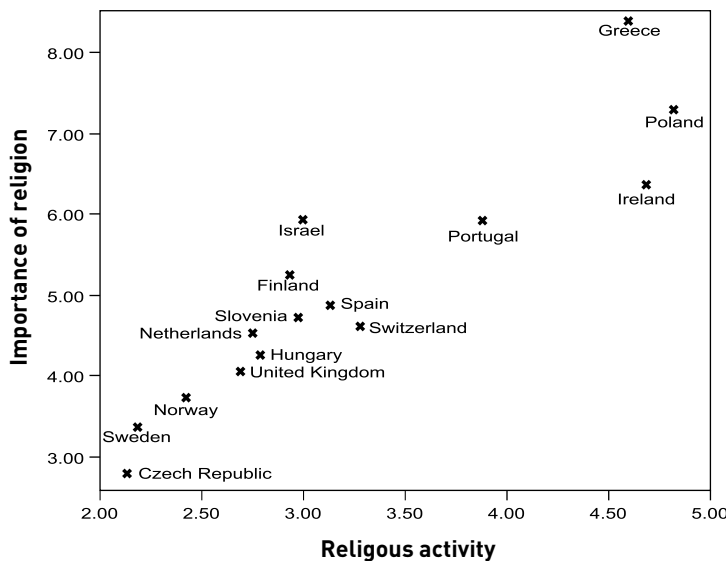
ZAUPANJE V INSTITUCIJE

sestavek odgovorov: "zaupam v celoti" + "precej" + in "zaupam malo" + "nič"

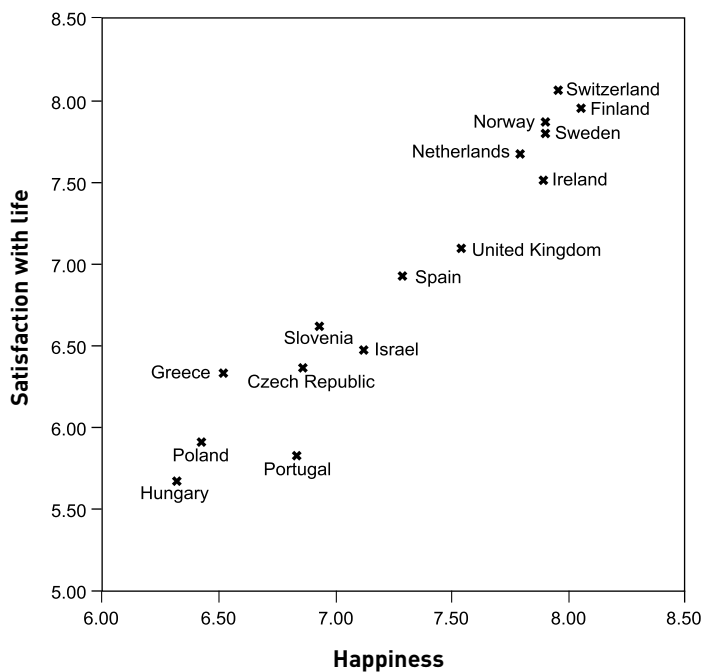

FDV - CJMMK, Slovensko javno mnenje 2003

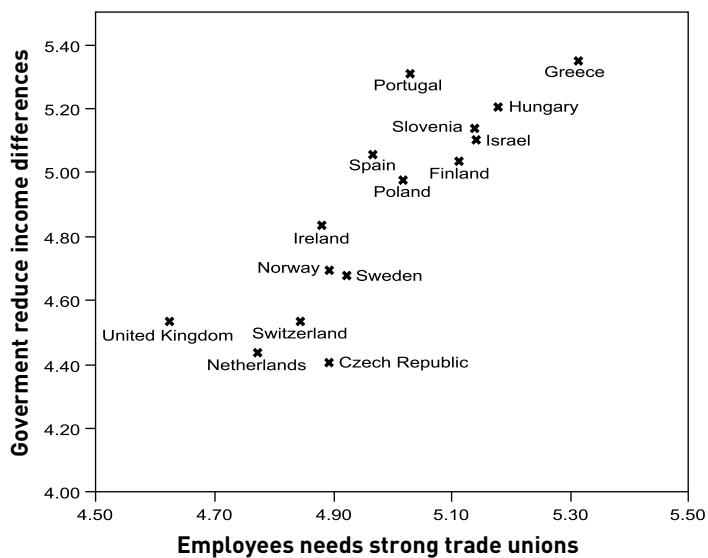
Slika 1

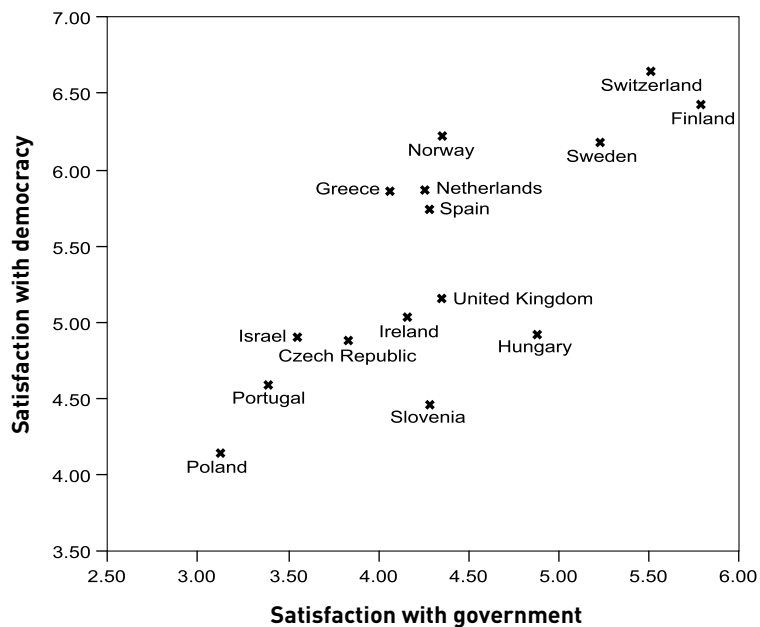
Slika 2

Slika 3

Slika 4

Dr. Mirjana Ule

Fakulteta za družbene vede

Spremembe vrednot v sodobnih družbah novih tveganj in negotovosti

Oblikovanje novega vrednotnega prostora

Študije mladine so se v zadnjih petdesetih letih izkazale kot dober pokazatelj (ne)relevantnosti novih družbenih teorij. Če teorija ugotavlja, da se družbeni red spreminja in da slabijo učinki klasičnih socialnih determinant, potem lahko pričakujemo, da bomo empirično evidenco teh sprememb najprej našli med mlado populacijo. Mladost in mladina sta namreč rezultat razvoja in sprememb v sodobnih družbah, obenem pa sta s svojimi hitrimi reakcijami na te spremembe občutljiv barometer in napovedovalec prihodnjih družbenih tokov. Že nekaj desetletij velja ugotovitev, da bo to, kar danes dela, govori mlada generacija, jutri splošen vzorec obnašanja in delovanja.

Družbe pozne moderne sistematično proizvajajo tveganja in v tem se slovenska družba prav nič ne razlikuje od drugih razvitih evropskih družb. Prav tako ni nikakršno odkritje, da so socialna tveganja neenakomerno porazdeljena. Med družboslovnimi analitiki sodobnih družb obstaja soglasje, da modernizacijski procesi ob vstopu v novo stoletje ne vodijo k višjim stopnjam družbene enakosti, temveč prej k specifični »okamenitvi« družbene strukture (Beck U., Giddens A., Lasch S. 1994; Beck U., 1998). Specifični zato, ker gre za na videz protisloven proces vse večje individualizacije, ki se postopoma osvobaja vplivov klasičnih strukturnih prisil ob hkratnem drugačnem, premeščenem učinkovanju strukture družbene neenakosti.

Vsekakor se klasični dejavniki družbenega razlikovanja in neenakosti danes vpeljujejo oziroma prevajajo v naraščajočo zahtevo »po individualnih izbirah«, kar najbolj (pri)zadeva prav mlade ljudi. Ključni problem »nove individualizacije« mladih vidim prav v epistemološki prevari pozne moderne, v kateri poteka dekonstrukcija mladine v množico individuov, ki se vsak zase, globoko v zasebnosti potegujejo za čim boljši življenjski prostor in ne vidijo, da kolektivne in politične probleme drobijo v pesek samodiscipliniranega delovanja (Nagel, Wallace, 1997; Ule idr. 2000). Posledice takih razmer ponazarjata dva

mogoča scenarija. V prvem scenariju se za del populacije mladih povečujeta socialna mobilnost kakor tudi individualizacija njihovih življenjskih potekov. Del populacije torej uspešno izrablja diferenciacijo življenjskih svetov, uporablja nove možnosti sodelovanja in se uspešno identificira s kulturno hegemonimi družbenimi skupinami. Drugi scenarij osvetljuje okoliščino drugega dela populacije mladih ljudi. Tu se zahteva po individualnih izbirah spreverča v tveganja, prihaja do socialne mobilnosti navzdol, saj so hkrati izostali tradicionalni viri gotovosti in varnosti.

To, kar oba scenarija povezuje, je ambivalentno videnje modernizacijskega procesa. Družbene spremembe potekajo v eroziji tradicionalnih oblik vednosti in znanja ter tradicionalnih oblik komunikacij. V zadnjem času se pojavljajo obrisi tretjega scenarija, ki poudarja predvsem dvoje: pomen sivih področij trga delovne sile in »nove arene politične kulture«. Gibanje v sivem področju trga delovne sile pomeni pridobivanje dohodka zunaj stalne zaposlitve in tudi zunaj območja državnih socialnih podpor, v območju samozaposlitev, zaposlitev znotraj lokalnih polformalnih mrež in podobno. Gibanje v sivi coni dela ne pomeni niti deviantnosti niti kriminogenosti in zahteva – podobno kot v prvem scenariju – izjemno fleksibilnost in prilagajanja. Gibanje v sivi coni dela predpostavlja spremembe politične kulture v smeri večje intrageneracijske solidarnosti, pripravljenosti na osebna in skupinska tveganja in večjo potrošno abstinenco.

Fleksibilnost v tretjem scenariju se razlikuje od fleksibilnosti v prvem po tem, da sta v prvem scenariju prožnost in prilagajanje posledica prisil, ki izvirajo iz tržnih nestabilnosti in diskontinuitet zaposlitvenih vzorcev, fleksibilnost tretjega scenarija pa je bolj posledica osebne odločitve, izbire življenjskega stila, v katerem sta negotovost in tveganje samoumevna do te meje, da sta že modus nove kakovosti življenja.

Sodobne evropske in tudi slovenska družba zahtevajo torej zgodnje mentalno in vedenjsko prilagajanje ob hkrati protislovnih razmerah zanje: podaljšano izobraževanje in podaljšano obdobje ekonomske odvisnosti sta v ostrem nasprotju z zahtevami po zgodnjih izbirah in prevzemanjem odgovornosti zanje. Podobno protislovni so izzivi, ki prihajajo iz »zunanjega sveta«: informacijske tehnologije in mediji ponujajo elemente multikulturalnosti in globalnega internacionalizma ter mlade obveščajo o novih kulturah in življenjskih stilih, kar po eni strani razširja njihova obzorja in jih »modernizira« (osvobaja tradicionalnih nacionalnih ujetosti), po drugi pa zlahka povzroča nove stiske in negotovosti (Ule, 2002).

Zastavlja se predvsem vprašanje, ali te spremembe napovedujejo prehod v novo obdobje, katerega pomen naj ne bi bil nič manjši od pomena prehoda iz srednjega v novi vek ali pa gre le za posledice oziroma izteke modernizacije.

Obraz pozne moderne torej ni zaželen slika sveta in življenja. Prisiljeni smo v držo, ki se umešča nekje med samoorganiziranjem in slovesom od razuma – ne v smislu kulturopesimističnega avtomatizma, ampak kot vedno obstoječe možnosti. Zato je pot v postmoderno družbo tudi pot v naraščajočo socialno in kulturno negotovost, moralna in vrednostna protislovja in precejšnja stopnja negotovosti glede prihodnosti.

Novi individualizem se kaže tudi v tem, da posamezniki niso več zadovoljni samo s tem, da spoštujejo moralne zakone, ampak jih hočejo dejavno sooblikovati. Zato ne gre za odklon, zavrnitev morale, ampak za zavrnitev nevprašljive dolžnosti do tradicionalno označene morale k bolj individualni morali, ki je veliko bolj občutljiva za moralne dosežke. Glavna značilnost nove generacije je, da svobodo razume kot samoumevno, in to vse svobode; svobodno izbiro življenjskega sloga, izbiro šolanja in poklica, izbiro prijateljskih in partnerskih zvez in odnosov, svobodo od prisile tradicionalnih spolnih vlog.

Raziskovalci/raziskovalke ugotavljamo, da je za današnji vrednostni prostor značilen dokaj neorganiziran, fluiden in praviloma nehierarhiziran sklop vrednot, ciljev, idealov. Zato danes lahko le pogojno govorimo o dobro zarisanih vrednotah in jasnih preferencah med vrednotami in cilji. Podobno velja za »nevrednote«. To so kompleksni vzorci reakcij na sedanje situacijske izzive in pričakovanje prihodnosti.

Premik centralnih vrednostnih usmeritev od »materialnih-kariernih« k »post-materialnim-osebnostnim« vrednotam pomeni tudi **premik v sami naravi vrednot**. Medtem ko so se klasične industrijske vrednote kazale predvsem kot skupek jasnih norm, vedenjskih pravil, življenjskih ciljev, imamo sedaj opraviti z dokaj fluidno in spremenljivo strukturo vrednostnoosebnih usmeritev, ki jih je težko pojmovno in empirijsko identificirati.

Prihodnost je postala multidimenzionalna.

Soočamo se s svetom, ki ne razpada več v dva tabora, ampak kaže nepregledno množico razlomov, preskokov, razpok. Prihodnost je postala multidimenzionalna. V njej obstaja mnogo več ugank kot rešitev in pri natančnejšem pogledu ugotovimo, da so rešitve kot vreče, polne ugank. Nevarnost leži v nesposobnosti strank, sindikatov, združenj, institucij, da bi se soočile in upravljale rastoče mnogoterosti.

Spremembe življenjskih in vrednostnih usmeritev se bistveno kažejo v vseh treh poglavitnih področjih življenja: zasebnosti, poklicnem delu in javnosti/politiki. Predvsem se je spremenil odnos do zasebnosti. Večinski odgovor mladih na hiperkompleksno življenjsko situacijo je gosta usmerjenost vase, je implozija v zasebnost in politika zmanjševanja tveganj pri življenjskih izbirah. Učinki so odprti v obe smeri; v smeri povečevanja svobode in avtonomije ali v smeri pomenskih praznin in anomalije (Ule, 2000).

Spremenjen odnos do javnosti/zasebnosti je skupen kulturološki pojav, značilen za celotno generacijo mladih. Ko postajata tekmovalnost in selekcija za vstop v (ugledne) šole in (primerno) zaposlitev vse večji, so družinske emotivne podpore in družinske socialne mreže tako rekoč odločilne. Družina je imaginarij intimnosti, je socialna maternica. Deluje kot prostor pobegov in zavetja pred zahtevami širnega sveta, ki v visoko tekmovalnih družbah zanesljivo niso majhne.

Če so mladi v šestdesetih zavračali ta imaginarij kot prostor nadzora in prisile, se zdi, da ga danes sprejemajo z obema rokama. Razlika je v tem, da so s starši dosegli nekakšno pogodbeno razmerje, ko otroci brez večjih odporov uresničujejo želje staršev po družbenem uveljavljanju njihovih otrok, starši pa morajo ščititi in podpirati svoje potomce daleč nad obdobje psihosocialne odraslosti. Danes so morda bolj starši odvisni od svojih otrok kot obratno, kajti samopodoba mnogih staršev je bistveno vezana na življenjski uspeh njihovih otrok.

S težnjo po samoodločanju so povezane spremembe v partnerskih odnosih in vodenju družinskega življenja, npr. odgovorno, načrtovano in poznejše starševstvo. Odločitev za premaknitev starševstva je dosežek pogajanja o odnosih. Te spremembe pa so tudi posledica gospodarskih sprememb. Rastoča gospodarska vloga žensk je prinesla s seboj novo izmenjavo spolnih sporazumov. V prvi fazi je to pripeljalo do popolnoma novih konfliktov in rasti ločitev. Danes pa raziskave že kažejo povečano stopnjo zaupanja in medsebojnega spoštovanja med partnerjema. Ta **premik od zakona kot institucije k zakonu kot odnosu** kaže, da se je spremenil bistveni del kulture odnosov, ki se kaže v svobodi izbire (Wilkinson, 1997). Velika privlačnost skupnega zunajzakonskega življenja pomeni tudi, da se je razparala zadruga med zakonom in starševstvom.

Kot so se v zadnjih desetletjih spremenili odnosi v družinskem življenju, tako se je spremenil tudi odnos ljudi do dela. Izguba vseživljenjskega delovnega mesta vzporedno z razvojem individualiziranega trga dela vpliva predvsem na nove generacije, ki vstopajo na trg dela. Povsod v zahodnem svetu je

postala zaposlitev v zadnjih desetletjih negotova. Nezaposlenost je skrajna oblika te negotovosti.

Kot kažejo raziskave, so ljudje izgubili zaupanje v sposobnost velikih organizacij, da bi zagotovile varnost, izgubili so tudi zaupanje v moč sindikatov, da bi zaščitili njihove interese. Zdi se, da se spreminja tudi delovna morala in da so nosilci teh sprememb mladi. Kot kažejo raziskave, se zdi **mladim samorealizacija na delu prav tako pomembna kot plačilo in kariera**. Tudi tu prihajajo v ospredje postmaterialne vrednote samorealizacije.

To je tudi posledica tega, da stari vzorci kariere ne držijo več zaradi negotovosti zaposlitve in delovnega mesta. Naše zadnje raziskave mladih so pokazale, da sta mladim veselje, užitek na delovnem mestu vsaj tako pomembna kot dobro plačilo. Mladi iščejo delo, ki jim omogoča ugodno ravnotežje med delom in zasebnim življenjem. Raziskave kažejo, da mladi ljudje danes od dela pričakujejo to, kar pričakujejo tudi od prostega časa: 1. vznemirljivo delo, 2. delo, ki bo dalo njihovemu življenju smisel, 3. delo, ki razvija njihovo ustvarjalnost in imaginacijo. Tako je mobilni, fragmentirani in individualizirani trg dela prekinil vse vezi, ki so včasih povezovala armade delavcev v enoten cilj (Beck, 1997; Ule, 2000).

Težnja po samorealizaciji ni prisotna samo zasebno in na delovnem mestu, ampak tudi v stališčih mladih ljudi do politike. V zadnjih treh desetletjih so se ljudje počasi odvrnili od kolektivnih dejavnosti. Na njihovo mesto je stopila **individualna politika vodenja življenja**. Politične stranke težko pridobivajo novo članstvo. Podobne težave imajo tudi sodobnejša civilnodružbena gibanja. Pri mladih pa prevladuje cinizem v odnosu do tradicionalne politike.

Individualizirana etika vsakdanjega življenja

Zdi se, da so sodobni mladi prevzeli svobodo prejšnjih desetletij, ne pa tudi njihovega idealizma. Pa vendarle se mladi zanimajo za teme, kot so: socialna pravičnost, okoljske teme, težave marginalnih skupin, so tudi strpnejši. Obenem pa se politiki naslanjajo na glasove starejših generacij, kar razdaljo med politiko in mladimi še pogloblja. S stališča mlade generacije se je tradicionalna politika ogne in ignorira njihove izkušnje in mnenja.

Za vsa tri področja: družino, delo, politiko, sta torej značilna rastoč individualizem in razpad starih struktur reda, ki sta prejšnjim generacijam dajala trdno usmeritev. Mladi se pogosto odzivajo z mešanico navzven usmerjenega pesimizma in osebnega optimizma, kar je paradoks te generacije. Kako lahko te spremembe pojasnimo?

Zdi se, da počasi izginjajo do zdaj veljavne norme skupinskega vedenja, da izginjajo stare predstave o kolektivnih dolžnostih in lojalnostih in **se uveljavlja nova individualizirana etika vsakdanjega življenja**. Kakšne posledice izhajajo iz tega? Kakor koli že, prehod k novim moralnim usmeritvam, ki bi bile bolj prilagojene individualizaciji življenja, je boleč. Dejstvo pa je, da se stara in na videz večna shema: več prihodkov, več kariere, več potrošnje ruši in na njeno mesto stopajo nove prioritete, ki so pogosto težko prepoznavne, a v njih stopajo v ospredje nematerialne prepoznavne točke kakovosti življenja, ki prevzemajo prevladujočo vlogo.

Kot kažejo naše raziskave, so mladi izjemno občutljivi za temeljna moralna življenjska vprašanja. Kaže se močno prizadevanje mladih za osebno poštenost, za to, da najdejo smisel življenja v razvoju samega sebe. Nekateri govorijo o »uporu osebe«, ki je primerljiv z odkritjem individualne osebe v času renesanse (Dettling, 1997). Mlad človek želi biti neodvisen, prost strahov, vendar ne vzvišen in nadut. Zato se upira prevzemanju nepreverjenih norm, institucijam, ki ne dopuščajo sodelovanja mladih pri odločanju, napačnim podreditvam, nepojasnenim političnim odločitvam. Upira se vsemu, kar ga omejuje in skuša deformirati.

Če to projiciramo v prihodnost, se zarisujeta dva scenarija. Težnja mladih po individualizirani morali se morda izteče v prazno. Mladi ne najdejo nobenega smiselnega cilja, za katerega bi se zavzeli. Druga možnost seveda pa je, če bi vzeli težnje mladih po uskladitvi svobode in solidarnosti zares, da bi lahko nastala kultura pravičnosti, kjer svoboda in red nista v nasprotju.

Predpostavljam, da bo boj za delitev materialnih dobrin, ki trenutno monopolizira javno pozornost, kmalu začel spodjedati boj za delitev težje dostopnih nematerialnih dobrin, ki se ne dajo meriti z denarjem, kot so odnosi (prijateljstva), (prosti) čas, ustvarjalnost, užitek, samorealizacija. Te vrednote v novi družbi tveganj in negotovosti pridobivajo pomen. Spreminjajo se merila in zaznave »bogastva« in »revščine«, in to celo tako, da ljudje včasih raje živijo z manj prihodki in nižjim socialnim statusom, če jim to prinaša višjo kakovost življenja ali napredek pri samorealizaciji itd.

Razvijajo se nove prioritete, ki ustrezajo drugi moderni: samoorganizacija, samoodgovornost, individualna politika, ki na novo razdeli odgovornost in moč. Sklep teh opazanj je, da »trpimo od novih oblik svobode« in ne od »krize vrednot«. Točneje; da trpimo od nepričakovanih posledic in oblik vsakdanjih zahtev po več svobode, na katero bolj ali manj verbalno prisegamo.

Od tod izhaja ugotovitev, da govor o razpadu vrednot izraža strah pred svobodo, tudi strah pred »otroci svobode«, ki se morajo spopadati z novimi, drugačnimi težavami, ki jih povzroča ponotranjena svoboda.

Odgovorni za razvoj sodobnih družb ne bi smeli več podcenjevati individualizma, ampak ga prepoznati kot neizogiben produkt demokratičnega razvoja. Šele po tem prepoznavanju se lahko vprašamo, kakšne politične usmeritve in prostori nastajajo v individualizirani in globalizirani družbi druge moderne. Tožbe o razpadu vrednot namreč blokirajo nove usmeritve in izhode.

Literatura:

Beck U., Giddens A., Lasch S. 1994. *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity

Beck, U. 1998. *Was ist Globalisierung?* Frankfurt/M: Suhrkamp

Beck, U. (ur.). 1997. *Kinder der Freiheit*. Frankfurt/M.: Suhrkamp

Detting W. 1997. *Die moralische Generation*. V: Beck U. (ur.). *Kinder der Freiheit*. Frankfurt/M.: Suhrkamp

Nagel U., Wallace C. 1997. *Participation and identification in risk societies*. V: Bynner, Chisholm L., Furlong A.(ur.) *Youth, Citizenship and Social Change*: Ashgate

Ule M., Renner T., Mencin Čepelak M., Tivadar B. 2000. *Socialna ranljivost mladih*. Maribor: Aristej

Ule, M. 2000. *Otroci svobode ali vrednotni obrat mladih v devetdesetih*. V: Ule M., Renner T., Mencin Čepelak M., Tivadar B. *Socialna ranljivost mladih*. Maribor: Aristej

Ule, M. 2002. *Mladina: Fenomen dvajsetega stoletja*. V: Mihelj (ur.). *Mladina 2000*. Slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje. Maribor: Aristej

Wilkinson, H. 1997. *Kinder der Freiheit. Entsteht eine neue Ethik individueller und sozialer Verantwortung?* V: Beck U. (ur.). *Kinder der Freiheit*. Frankfurt/M.: Suhrkamp

Dr. Frane Adam

Fakulteta za družbene vede

Prispevek k pogovoru o prihodnosti Slovenije

1. Nekaj pripomb k referatoma dr. Toša in dr. Uletove

Izhajajoč iz javnomnenjskih in nekaterih na hitro narejenih mednarodnoprimernih anket, je skoraj nemogoče razlikovati med površinskimi stališči ali samo aktualnimi mnenji ter med globlje zasidranimi vrednostnimi in moralnimi strukturami. Tudi ni jasne povezave med »abstraktnimi« vrednotami in delujočimi normami.

Med izhodiščema obeh referatov je kar velika razlika. Kolega Toš na začetku optimistično ugotavlja, da razpolagamo z »dovolj podrobno razpoznavo vrednostnih usmeritev prebivalcev Slovenije«. Iz nadaljnega prispevka pa je razvidno, da ni tako, saj avtor posamezna vprašanja le nakaže in jih pušča brez odgovora, po drugi strani pa daje načelne razlage tam, kjer je okoliščina večpomenska. Kolegica Uletova pa nasprotno meni – in s tem bi se bolj strinjal – da imamo opravka »z dokaj fluidno in spremenljivo strukturo vrednostnih osebnih usmeritev, ki jih je težko pojmovno in empirično identificirati«.

Ker ni prostora za daljšo analizo, bi omenil le problematiko vrednotenja demokracije. Dr. Toš pušča odprti vsaj dve vprašanji (kar samo po sebi ni sporno), vendar pa večkrat zatrjuje, da slovenski državljani visoko vrednotijo »načela političnopluralne institucionalizacije«. Če upoštevamo podatke, ki jih Toš ne navaja (jih pa verjetno pozna), dobimo drugačno sliko. Da ne bo nesporazuma: tudi sam menim, da je iz vseh mogočih raziskav moč razbrati, da v Sloveniji vendarle prevladuje neka temeljna zavzetost za demokracijo, vendar pa to precej bolj zapleteno, kot nekateri mislijo.

Po eni od mednarodnih raziskav se je v Sloveniji leta 1994 kar 41 odstotkov izpraševancev strinjalo s trditvijo, »da se je najbolje znebiti parlamenta in volitev ter imeti močnega voditelja, ki na hitro odloča o stvareh« (New Democracy Barometer). Leta 1998 je strinjanje s to trditvijo močno upadlo. Iz zadnje tovrstne raziskave (2001) pa izhaja, da je v Sloveniji 6 odstotkov izpra-

ševancev, ki bi podprli vojsko na oblasti, 27 odstotkov pa bi podprlo »diktatorja«. Na Češkem je takih 13 odstotkov in na Madžarskem 17, vendar je res, da je v baltiških državah podpora diktatorju precej višja (40 odstotkov).

Sam sem skeptičen do teh podatkov – zdi se mi, da omenjena raziskava zelo šibko nadzoruje lokalne izvajalce ankete, zlasti prevod vprašalnika in vzorčenje – vendar se to ne da obiti. Še posebej zato ne, ker tudi iz drugih anket razberemo ambivalenten odnos do demokracije. Recimo iz SJM 99/1. Na (sicer semantično ne ravno dobro izoblikovano) vprašanje »ali verjamete, da je demokracija, ki jo imamo v Sloveniji, najboljša oblika vladanja, ali pa obstaja še kakšna druga oblika vladanja, ki je za Slovenijo boljša«, je le 35 odstotkov vprašanih odgovorilo, da je demokracija v Sloveniji najboljša oblika vladanja, 33 odstotkov jih meni, da obstaja še druga oblika vladanja, ki je boljša, 31 odstotkov (?) pa je neodločenih ali niso odgovorili. Na drugo podobno vprašanje (le da je spraševalo po demokraciji na splošno) pa je 49 odstotkov (torej manj kot polovica) odgovorilo pritrdilno (da je torej demokracija najboljša oblika vladavine), 19 odstotkov je temu nasprotovalo, 32 odstotkov (?) pa je bilo spet neodločenih ali brez odgovora. Iz iste ankete lahko razberemo sicer majhen, pa vendarle, upad pozitivnih vrednotenj (narašča število »neodločenih«) parlamenta in večstrankarskega sistema, še bolj pa se je zmanjšala podpora tržnemu oziroma kapitalističnemu gospodarstvu.

Toš ugotavlja, da se v zadnji anketi (2003) ljudje v izbiri med svobodo, enakostjo in varnostjo odločajo za slednjo. To ni nič presenetljivega, saj so se že leta 1999 v izbiri med svobodo in enakostjo odločali za enakost, in to bolj kot leta 1992 in 1994.

Gre pri vsem tem za kognitivne moralne nedoslednosti izpraševancev, nerazložljiva nihanja ali zgolj metodološko pomanjkljivo merjenje oziroma zaznavanje teh pojavov? Ali gre morda za pomanjkanje razlagalnih zmogljivosti? Tisti, ki imajo patronat nad tovrstnim raziskovanjem, bi vendarle morali delovati manj aktualistično in se bolj reflektirano spoprijeti s sicer kompleksno problematiko.

Zelo zanimiv je tudi individualizem pri mladi generaciji, o katerem govori dr. Uletova. Ni jasno, za kakšen individualizem gre, tudi ni moč razbrati, ali avtorica sklepa na podlagi podatkov ali teoretiziranj Becka in Giddensa. Problem je namreč v tem, da so posamezne oblike individualizma pravzaprav obrnjena slika kolektivismu. Morda je ta kombinacija prisotna ravno pri nas (pa ne le pri mladih). Iz vseh anket je razvidno, da je slovenska populacija poudarjeno

egalitaristična in mnogo pričakuje od države oziroma se postavlja v zavetje državnega paternalizma. Po drugi strani pa je glasna zahteva po – kot pravi Uletova – »individualni politiki vodenja življenja«. Kakšen individualizem je to, če je pojem kapitalizma grozljivejši od pojma domobranec (glej tabelo v Toševem prispevku)? Ali iz tega lahko sklepamo, da bodo odpori proti reformam javnega sektorja, pokojninskega in zdravstvenega sistema, dosti večji kot v Nemčiji ali Avstriji? Iz nekaterih zadnjih raziskav tudi izhaja, da je slovenska populacija manj usmerjena v prihodnost, prav tako jo označujeta majhen poudarek na dosežkih in odpor do tujcev.¹

Individualizem se lahko pojavlja v sožitju z odvisnostjo (kvaziindividualizem) – in ta kombinacija je nadvse problematična – z neodvisnostjo (umik v privatizem) ter tudi v kontekstu soodvisnosti, ko je avtonomni posameznik sposoben vzpostavljati kooperativne odnose z okoljem na podlagi samoodgovornosti. V nadaljevanju bi predstavil nekaj idej, kako (okvirno) podpreti tretji tip individualizma pri mladi generaciji.

2. O povezavi pouka državljske vzgoje ter etike (in religije) s civilno participacijo

To idejo sem že večkrat omenjal (nekaj informacij je v knjigi Socialni kapital v Sloveniji, ur. M. Makarovič), o njej sem tudi lani poleti razpravljal na seminarju Slovenske filantropije. Že zdaj imajo nekatere srednje šole med izbirnimi predmeti predvideno prostovoljno delo. Razmisliti bi bilo treba o možnosti, da bi se predmeti, ki se navezujejo na državljsko vzgojo, etiko ter religijo, izvajali na temelju vključitve v prostovoljno delo oziroma v hkratnem sodelovanju in preučevanju (akcijskem raziskovanju) nevladnih organizacij, lokalnih skupnosti in skupin za samopomoč. Ob pomoči izbranih mentorjev različnih nazorskih usmeritev (od »pozitivističnih« družboslovcev do laičnih teologov in poznavalcev budizma) bi mladi ljudje imeli možnost za poglobljeno (samo)refleksijo izkustveno pridobljenih moralnih vprašanj in dilem. Vse prvine te ideje so poznane oziroma imajo že dolgoletno tradicijo, zlasti v okviru aktivnega učenja v skupnosti oziroma t. i. community service learning v kombinaciji z izkustvenim učenjem (experiential learning) – ki se uveljavlja tudi pri nas – v Veliki Britaniji in ZDA, pa tudi drugod.

Premišljena uresničitev te – niti ne zelo drzne in nove – ideje bi lahko imela precej multiplikativnih učinkov: 1) nevsiljivo in individualizirano bi prispevala

¹ Gre za navedbe dr. I. Svetlika ter mednarodno uveljavljenega raziskovalca organizacijske kulture G. Hofstedeja (glej Finance, 14. 11. 2003). Ta tudi trdi (če naj verjamemo omenjenemu viru), da prevladujoči obrazec v Sloveniji ni individualizem, temveč kolektivizem (v primerjavi s preostalo Evropo oziroma EU).

k moralnemu dozorevanju mladih; 2) okrepila bi strpnost na podlagi post(a)teističnega etosa (T. Hribar); 3) prispevala bi k večji uveljavitvi prostovoljnega – volonterskega sektorja; 4) mladim oziroma vsem sodelujočim bi omogočila pridobitev oziroma obogatitev socialnega kapitala; 5) spodbudila bi oblikovanje aktivnega državljanstva; 6) učitelje in pedagoge bi motivirala za seznanjanje z gibanjem za izkustveno učenje; 7) prispevala bi k umiritvi kulturnega boja.

Dr. Andrej Bajuk

predsednik stranke Nova Slovenija

Vrednote

V sodobnem tehnološko visoko razvitem svetu se pogosto zdi, da so etične kategorije, kamor spadajo vrednote, predvsem pa razmišljanje o njih, nekakšen nepotreben anahronizem. Vzrok za to je neslutena človekova moč pri obvladovanju narave, ki je zlasti v zadnjem stoletju tako močno spremenila človeško družbo, način njene organizacije in odnose v njej. Od tod izhaja prepričanje, da je celotno življenje mogoče urejati z uporabo te moči, učinkovito izrabo tehničnih zmožnosti, ki jih je prinesel znanstveni razvoj.

Tako prepričanje zelo močno določa današnje razumevanje življenja v t. i. zahodnem, razvitem svetu, ki v procesu globalizacije vse bolj postavlja merila celotnemu svetu ali pa ga vsaj izziva k samorefleksiji in odgovoru. Ta okoliščina je pomembna za vsak današnji razmislek o problematiki vrednot. Po drugi strani pa je treba poudariti, da gre pri tem vendarle zgolj za okoliščino. Moč znanosti in tehnologije namreč ni izbrisala etičnih problemov s seznama aktualnih človeških vprašanj. Ravno nasprotno, saj se tudi pred našimi očmi vedno znova potrjuje staro grško spoznanje, da človek »svoje spretnosti obrača zdaj v dobro, zdaj v zlo«. Še več: v našem času – morda prav zaradi preveč naivnega zaupanja v znanost in zaradi očaranosti s tehnologijo – so v resnici vprašanja vrednot postala še bolj pereča kot kdaj prej. To današnje posvetovanje je torej nadvse dragocena priložnost, da se jasno zavemo, kako odločilna so ta vprašanja, ki so sicer potisnjena v ozadje javne zavesti.

Slovenci smo bili vso svojo zgodovino in smo del t. i. zahodnega sveta. Seveda so naš položaj pri tem vseskozi določale pomembne otežujoče posebnosti, med katere prav gotovo spada majhnost in z njo povezan čut eksistenčne ogroženosti, razdrobljenost narodnega telesa, ki je živelo pod različnimi upravnimi in državnimi oblastmi, da nismo imeli lastne države v obdobju nastanka t. i. nacionalnih držav. Vse to je našo pripadnost Evropi, prostoru, iz katerega so, zgodovinsko gledano, izšle vse vitalne spodbude za razvoj sodobnega globaliziranega sveta, obložilo z določeno mero provincializma in odvisnosti od tujih središč. Toda kljub temu je naša kulturna in etična zavest nesporno evropska; in ko priznavamo svoje otežujoče posebnosti, moramo

dodati, da je v takih okoliščinah ohranitev lastne kulturne in nacionalne identitete v okvirih evropske še toliko večji dosežek.

Vsaj od protestantskih bojev za uveljavitev narodnega jezika v bogoslužju naprej smo bili sredi procesa oblikovanja, prebujanja in razcveta evropskih narodov. To je proces, v katerem so se zrcalili ne le njihovi kulturni dosežki, temveč tudi etična prizadevanja. Etični temelji slovenske družbe kot celovitega dela Evrope so bili zasnovani na grško-rimskem in judovskem izročilu, krščanstvu in dosežkih razsvetljeskega duha. Rečemo lahko, da je tudi polstoletna izkušnja s totalitarnim sistemom, katerega posledice še niso bile predmet resnične refleksije, kaj šele, da bi bile odpravljene, pristno evropska izkušnja, ki jo – seveda spet s svojimi posebnostmi – delimo z mnogimi narodi. O naši etični tradiciji torej ni nobenega dvoma. A ta ugotovitev, čeprav ni nepomembna, nam sama po sebi vendarle še ne ponuja nobenih dokončnih odgovorov. Vprašanje je, kaj moremo in kaj hočemo s tem izročilom napraviti v sedanjem trenutku.

Po drugi strani pa globalizirani svet postavlja pred nas vprašanje svetovnega etosa, etičnih pravil ali napotil, po katerih naj bi se organiziralo življenje v vse bolj enotnem življenjskem prostoru. Tudi ko razmišljamo o slovenski skupnosti in njenih etičnih problemih, ne moremo mimo te »velike slike«, mimo ozadja, s katerim so povezani tudi slovenska realnost in njena notranja vprašanja. Ti dve razsežnosti etične problematike, notranjo in zunanjo, je treba obravnavati povezano.

Za ustvarjalen obstoj naroda je nujno, da ga povezujejo skupne osnovne vrednote. Ob tem se seveda dobro zavedamo, da je ne le naša polpretekla zgodovina, ampak tudi sedanjost in najbrž sploh vsaka zgodovinska okoliščina zaznamovana z velikimi etičnimi razlikami: skratka, etičnega pluralizma ne moremo spregledati. Kako doseči, da bo imelo pozitivne posledice za življenje v skupnosti in se ne bo sprevrglo v kulturni boj ali celo kulminiralo v ideološkem ekskluzivizmu in nasilju, na kakršnega hranimo Slovenci še svež spomin? Ponujata se predvsem dva odgovora, ki sta med seboj povezana: eden je etos tolerance, drugi pa iskanje najmanjšega skupnega imenovalca različnih etičnih vrednot. Toda usmeritvi lahko plodno učinkujeta samo, če sta podzidani z nekim drugim temeljem: pozornostjo na resničnosti. Etos tolerance namreč ne pomeni preprostega priznavanja sleherne različne etične usmeritve, ne glede na to, kakšni so njeni cilji in posledice. Svoj smisel doseže tedaj, ko so ljudje pripravljeni upoštevati stališča drug drugega, ko so sposobni v odprtem dialogu spremeniti lastna prepričanja pod vplivom argumentov sogovornika.

Podobno velja za iskanje skupnega imenovalca etičnih vrednot: samo dosledno in do samega sebe brezkompromisno upoštevanje resničnosti in sožitja nas lahko privede do sporazuma. To pa pomeni, da mora pri razpravljanju o etičnih vprašanjih vsakdo imeti distanco do samega sebe, obenem pa ne sme pristajati na to, da bi se v imenu nekakšne politične korektnosti odpovedal tistim spoznanjem, ki jih ima za resnične. Pot dialoga je vsekakor težja pot, še posebej zato, ker je to pot, ki se nikdar ne konča; vendar je edina pot, ki zagotavlja obstoj odprte, demokratične družbe.

Ključna zahteva pri etičnem razmisleku je torej upoštevati resničnost. Ne smemo se slepiti s tem, da je naša polpreteklost ostala nerazčiščena; da so vrednote tistega obdobja v poosamosvojitvenem obdobju pustile prazen prostor, da je ta vrednostni vakuum pustil svoje posledice v gospodarski morali, na področju kulturnih vrednot in v perspektivah mladih. Ne bi smeli zapreti oči pred tem, da ima vsakdo za to svoj delež odgovornosti. Cilj etičnega razmisleka pa ni iskanje krivca: njegov pravi cilj je spoznanje, da ima vsak človek neizbrisno vrednost. Šele na tej podlagi postane razmislek o vrednotah zares zavezujoč in ploden. Velik dosežek te konvencije bo, če bo v javnosti prebudila zavest o vrednosti posameznika in vsaj za hip potisnila pojme razumevanja, solidarnosti in sočutja pred kategorijo gole uspešnosti in socialne moči.

A vendar, ta razprava ne poteka na nekem filozofskem simpoziju, na katerem bi utegnili ostati le na abstraktni ravni, ampak poteka na konvenciji o prihodnosti Slovenije. Je posebno velik izziv za politike in politiko nasploh. Politika je svet konkretnega, aktualnega, mogočega, nastajajočega. Je pa tudi vedno odraz vrednot, naj bo to eksplicitno priznано ali ne. Na to nas danes v svojem prispevku med drugimi opozarja tudi dr. Hribar. In ne glede na to, ali se z njegovimi ugotovitvami ali ocenami strinjamo ali ne, nas vabijo k refleksiji in odpirajo dodatna vprašanja, ki ne bi smela ostati brez odgovora: katere pa so tiste vrednote, ki so podlaga sprejetemu zakonu o grobiščih? Taka vprašanja pa še zdaleč niso omejena na našo sicer žalostno preteklost. Na primer, kakšne in katere vrednote so bile in v veliki meri še vedno so tista gonilna sila in navdih za konkretni način, ne kako smo načrtovali, ampak kako smo dejansko preoblikovali in še preoblikujemo družbeno lastnino. Kaj nam pove o prevladujočih vrednotah ta očitna brezbržnost do pravic številnih državljanek in državljanov, posebno tistih, ki najmanj zmorejo?

Za to konvencijo pa takšen pristop utegne biti plodno izhodišče, da bi bila kos izzivu, ali lahko z razpravo o vrednotah, izhajajoč iz naše konkretne real-

nosti ter upoštevajoč resničnost in temeljne norme pravičnosti, pridemo do nekih nujnih, bolj ali manj konsenzualnih ugotovitev, ki naj nas vodijo pri razlagi konkretne resničnosti, pri njenem ovrednotenju in napotilu, kaj je treba storiti.

Akad. prof. dr. France Bernik

Častni član SAZU

O temeljnih vrednotah Slovencev

Omejil se bom izključno na temo »o vrednotah, ki opredeljujejo, ali pa bi morale opredeljevati naše skupno življenje«, kot piše v vabilu predsednika države na pogovor o prihodnosti Slovenije. Gre torej za dvojce – za vprašanje o skupnih, tj. temeljnih vrednotah Slovencev in vprašanje, ali te vrednote že uresničujemo oz. bi te vrednote šele morale postati naša realnost.

Temeljne skupne vrednote razumem kot višja načela, višje cilje, h katerim stremimo in jih skupnost sprejema, po njih uravnava svoje dejavnosti in mišljenje, jih priznava za vrhovno merilo. Ob strani puščam zato vrednote, ki jih lahko izvedemo iz temeljnih vrednot, vrednote druge ali tretje vrste, predvsem pa vrednote, ki to niso.

V hierarhiji skupnih vrednot stoji na prvem mestu odnos do lastnega naroda in lastne države. Nacionalne oz. državljanske vrednote sodijo v sam vrh vrednot, za nas so nepogrešljive tembolj, ker stopamo v Evropsko zvezo, ki sicer zagotavlja nacionalno suverenost vseh držav v okviru integracije, čeprav je jasno, da bomo doseženo samostojnost ohranili samo s skupno voljo po obstajanju. Iz oslabiljene narodne zavesti pri nas ne bo lahko izoblikovati resničnih nacionalnih oz. državljanskih vrednot, deloma zaradi vztrajne internacionalistične miselnosti, ki se je podaljšala iz komunističnega režima, deloma zaradi močnega, čeprav samo po sebi upravičenega gibanja o enakopravnosti drugačnih. Znašli smo se v absurdnem položaju, da priznavamo drugim tisto, kar sebi odrekamo in da se moramo naravnost boriti za našo enakopravnost z drugačnimi. Vrednote, pomembne danes in še pomembnejše jutri, povsem zanemarja tudi naše šolstvo, kar utegne povzročiti posebne težave, saj bodo odgovornost za ohranitev narodne istovetnosti dolžni prevzeti mladi rodovi. Pripadnost narodu, zavest lastne državnosti, zavezujoč odnos do jezika so bistvene sestavine narodne istovetnosti. Brez nje Slovenci že jutri, zanesljivo pa dolgoročno, nimamo prihodnosti.

Nacionalnim oz. državljanskim vrednotam se enakovredno pridružujejo moralne vrednote. Doslej so religije oblikovale vrednostne sisteme in njihovo moral-

no jedro je preživelo stoletja in tisočletja. Od zlatega pravila dalje, od judovsko-krščanskega dekaloga so etično vsebino človeštva – ob krščanstvu kot osrednji religiji zahodne civilizacije – oblikovala še druga svetovna verstva, zlasti islam in budizem. Cerkve še danes vplivajo na vernike s svojim moralnim naukom, čeprav hodi novoveška zgodovina že nekaj časa svoja pota. Množice, ki so jih religije stoletja nagovarjale, se postopno, a vztrajno krčijo od razsvetljenstva naprej, od zmagoslavja razuma v evropski duhovni zgodovini. Francoska meščanska revolucija leta 1789 je ustoličila nov moralni vrednostni sistem in na široko odprla vrata sekularizaciji družbenega življenja. Politična gesla, podobna francoskim, so evropske narode še večkrat pretresla in med seboj usodno razdelila, najbolj radikalno v dvajsetem stoletju, v stoletju nedemokratskih totalitarnih vladavin, vojn in revolucij. Vedno glasnejša je zato postala zaskrbljenost etično senzibilnega človeštva. Nekateri razmišljajo o »krizi vrednot«, o »izgubi vrednot«, drugi o »spreminjanju vrednot«, vse opaznejši postaja moralni indiferentizem kot vzporednost političnemu pragmatizmu. Nastaja realnost, v kateri se odvija oster, darvinistično brezobziren boj interesov, kar je tudi posledica medgeneracijskih napetosti. Posebej pri mlajših generacijah je opaziti močan zasuk k osebnim oz. egocentričnim vrednotam. Krepijo se načela samodoločanja in samougodja. Ruši se ne le najnujnejše ravnotežje med individualnim modelom življenja in življenjem skupnosti, prekinja se celo medsebojna komunikacija. Morda je k takemu stanju duha pripomogla okoliščina, da so se po drugi svetovni vojni vesplošno poudarjale in se še poudarjajo zgolj človekove pravice, ne tudi dolžnosti posameznikov, kar samo stopnjuje samozadostnost posameznikov. Ni čudno, če danes obstajajo skupne moralne vrednote bolj v zavesti kot v realni resničnosti, kar velja tako spoštovanje življenja, pravičnost in solidarnost kot za odgovornost, delavnost in strpnost. Seveda je skupne vrednote mogoče doseči zgolj z osebnim prizadevanjem. Najprej pa je treba spremeniti odnos do njih in v njih odkriti trajnost zgodovine in njenih stoletnih izkušenj, pa tudi polnost in globlji smisel duhovne eksistence posameznikov.

Dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič:

Fakulteta za socialno delo

Soustvarjanje vrednot: od individualizirane etike k etiki udeleženosti

1.

V tezah sem se osredotočila na tretji sklop vnaprej postavljenih vprašanj in znotraj tega prav na zadnji del: kakšne so težnje razvoja vrednostnih sistemov, katere vrednote bi morali uveljaviti in *kako*. *Torej na vprašanje, kako*.

Odgovor sem zapisala v naslovu: prihodnost je čas, v katerem se vrednote *soustvarjajo*. Najprej zelo osebno v odnosu s sočlovekom: iz občutka lastne vrednosti, v intimnem dialogu, v katerem izkusimo in ubesedimo svojo resničnost, spoštovanje, samospoštovanje, dostojanstvo, smisel. V tem ima Alenka Puhar prav, otroštvo je dragocen, pomemben čas.

Otrok, človek lahko le v odnosu s sočlovekom dobi dragoceno izkušnjo o svetosti življenja. Imeti mora priložnost, da se nauči prepoznati in razumeti zlato pravilo svetovnega etosa ter se ravnati po tem pravilu, ki se glasi: »Ne stori drugemu, česar ne želiš, da bi drugi storili tebi«, ravnati se po božji zapovedi »Ne ubijaj!«, ki ju je v svojem prispevku zapisal dr. Tine Hribar. Zlato pravilo kot skupni imenovalec vseh etik človeka kot človeka se za vsakega človeka posebej na edinstven način ubesedi kot odgovor na osebno življenjsko izkušnjo, ki jo sočlovek mora slišati, se nanjo odzvati, omogočiti skupno filigransko učenje varovanja svojega življenja iz izkušnje biti varovan in potem učenje varovanja življenja sočloveka. V temeljni izkušnji o življenju ne smemo ostati nemi. Potrebujemo »opremo« besed, ki *so* smisel, ki ubesedijo ravnanje s samoto, s strahom pred smrtjo, s svobodo, da prepoznamo svojo edinstvenost, neodvisnost, pa svojo odvisnost, povezanost v bližini, v ljubezni.

Tako vidim kot vrednoto prihodnosti soustvarjanje življenjskih razmer, v katerih lahko zagotovimo vsakemu otroku, vsakemu človeku dovolj dobrih izkušenj o edinstvenosti in skrbi zase, o povezanosti in odvisnosti ter skrbi za druge. Za prihodnost potrebujejo dobro »opremo« in sogovornike, da bodo

zmogli izbrati med tisočimi izbirami na eni ter soustvarjati možnosti izbir in vrednote na drugi strani.

2.

Dr. Mirjana Ule pravi, da se to, kar se zdi kot razpad vrednot, izkaže kot nova vrednostna usmerjenost mladih. Premik k »postmaterialnim – osebnostnim« vrednotam sooči mlade z neskončno raznolikostjo individualnih izbir ter drugače in ostro zastavi vprašanje, kaj z njimi. V razvojnih procesih lahko že prepoznamo, da ne zadostuje prvi pomemben dosežek, pravica do individualizirane etike v vsakdanjem življenju. Mladi in mi z njimi stojimo pred novo nalogo: kako podeliti dragocene individualne izkušnje, da bi bolje videli svet, da bi zmogli pogled skozi okno drugega, sočutje, občutljivost in spoštovanje razlik zdaj, ko smo edinstveni in posebni. Individualizirana etika šele zares omogoči *etiko participacije* in s tem drugačno, postmoderno usmerjenost v večdimenzionalni prihodnosti. Usmerjenost, ki ni dana sama po sebi, temveč je na ravni družbe in vsakdanjega življenja soustvarjena v neskončnih dialogih med odraslimi in mladimi v odnosih, ki to omogočajo.

3.

Za tretji sklop tez se mi zdi pomemben še en podatek iz raziskav dr. Uletove. Ugotavlja, da del populacije mladih uspešno izrablja diferenciacijo življenjskih svetov in si zagotavlja uspešno mesto v družbi. To je tisti del populacije mladih, ki ima v družini veliko čustveno in materialno podporo, torej družino, ki omogoča relativno dolgo in varno odvisnost, pa tudi možnost pobega in zavetja. Obstaja pa tudi drugi del populacije mladih, tisti del, ki ne zmore individualnih izbir, ki odpove pred tveganji, ki se po socialni lestvici pomika navzdol, med marginalizirane, izključene. To so pogosto tisti mladi, ki si med šolanjem niso mogli pridobiti dovolj občutka lastne vrednosti in samospoštovanja, pa tudi ne dovolj znanja, da bi lahko izbirali, hkrati pa jih družina ne varuje in spodbuja.

Za prihodnost Slovenije je usodno vprašanje, ali bomo lahko soustvarili družbene razmere, ki nikogar ne bodo izključevale in bodo najprej vsakemu mlademu človeku in otroku omogočile, da razišče in dobi podporo za svoj edinstveni projekt učenja, ki mu prinese uspeh in je smiseln zanj. Mladi ne smejo biti odvisni le od družine. *Šola bi vsakemu otroku in mlademu človeku morala zagotoviti uspešno – zdaj že vemo – edinstveno opremo za življenje.*

Zame so socialna vključenost, zmanjševanje socialnih razlik, socialna država pomembne vrednote. Ustaviti izključevanje mladih ljudi iz udeležnosti

v tistem, kar smo soustvarili, je prva, nujna, takojšnja naloga. Raziskave, ki jih navaja dr. Niko Toš, potrjujejo, da so s temi pojmi povezane vrednote Slovencev.

4.

Želim si, da bi se na teh pogovorih prihodnost Slovenije v filigranskem delu soustvarjala. Za to se nam ni treba poenotiti o preteklosti. Tu smo zbrani vsak s svojim razumevanjem, takšni, kakšni smo in zmoremo biti. Pomembno je, ali zmoremo soustvariti koncept prihodnosti.

Mislim, da je socialna država, ki omogoča in varuje socialno vključenost, nujen pogoj, da bi v tem postmodernem času zmogli, tudi na družbeni ravni, oboje: dovolj dobre izkušnje, da tvegamo edinstveno etiko, in podporo, da jo povežemo z dobrimi izkušnjami etike participacije, zato da bodo v Sloveniji živeli ljudje, ki bodo znali in hoteli v življenju z otrokom in v dialogu z njim omogočiti izkušnjo, da bo zmogel človeške vrednote soustvariti.

Dr. Aleš Debeljak

Fakulteta za družbene vede

Kozmopolitizem in koncentrični krogi identitet

Umetniško delo, ki je name najmočnejše vplivalo in katerega vpliv še danes zaznamuje mojo razburjeno domišljijo, je bilo delo Danila Kiša (1935–1989). Kiš, prozni pesnik, ploden prevajalec in karizmatični *bon-vivant*, je zame pomenil prvega prepričljivega osvoboditelja izpod jarma socialnega realizma kot režimske estetske doktrine. Njegovo zalogo smisla so poganjale židovska, srbska in madžarska tradicija, saj je ustvarjal na križišču avstro-ogrske in balkanske dediščine, sprejemajoč oznako *poslednji jugoslovanski pisatelj*, ki je izražala njegov nepopustljivi upor proti nacionalistični izključnosti. Mene pa je vodilo tudi njegovo pomembno spoznanje, da je poklicanost pisca v tem, da vzdržuje eksistencialno nujo pričevanja o univerzalni človeški kondiciji, ki presega omejitve rodu. To je Kiš, samoimenovani otrok J. L. Borgesa argentinskega lirskega čarodeja, ter Bruna Schulza galicijskega Juda in "poljskega Prousta", pokazal z izbiro estetskih virov svojega navdiha, ki so ga nagovarjali onstran kulturnih zakladnic matrne srbohrvaščine.

Kiš zadnje desetletje svojega življenja preživel v prostovoljnem pariškem eksilu. Pogosto se je srečeval s predsodki francoske intelektualne elite, katere prevladujoče mentalno okolje je bilo in še naprej ostaja prežeto z občutki civilizacijske večvrednosti in samoumevne pravice do dokončnih sodb. V že omenjenem eseju, gorečem zagovoru literature kot pristne kozmopolitske vizije, je Kiš tako le zavrnil tiste zahodne sodnike dobrega okusa, ki bi različnim doživljanjem sveta radi zanikali tudi univerzalno človeškost: "Ker poezija, ker literatura (in tu postavljam, tako kot je to storil že Pasternak, med njiju enačaj) sta tako za vas kot za nas, naše barbarske sanje in vaše sanje, naše ljubezni in vaše ljubezni, naši spomini in vaši, naš in vaš vsakdan, naše nesrečno otroštvo in vaše (morda prav tako nesrečno), naša obsedenost s smrtjo in vaš (identična, upam)."

Pisec, čigar dom je njegov materni jezik, se namreč zaveda, da jezik ni zgolj orodje komunikacije, temveč je metafizični pogled na svet. "Prostolebdeči" internacionalizem pa, nasprotno, domneva, da je človek lahko v celoti doma

v nadnacionalnem družbenem razredu, ki na primer v imenu komunistične zvestobe zahteva potlačitev etničnih in kulturnih vezi. V delih Danila Kiša, še zlasti v polnokrvnem prikazovanju posameznikovih političnih zmot v zgodbah *Grobnice za Borisa Davidoviča* (1976) in v čustveno vzneseni pozornosti do minljivih stvari v liričnem romanu *Vrt, pepel* (1965), sem našel oporo za prepričanje, da je mogoče hkrati ostati zvest prvotnim pokrajinam osebne geografije in zgodovine ter obenem negovati vezi z globalnimi kulturnimi gibanji.

Patriotizem je s tega vidika nujno treba ločiti od nacionalne države. Treba ga je skrčiti nazaj na njegovo izvorno področje, na pokrajino in njene ljudi, s katerimi smo imeli in imamo resnične, ne le namišljene stike. Kako lahko to storimo? Kiš nam svetuje, da prisluhnemo kronikam lokalnih dogodkov in življenjepisom ljudi, ki so ali še vedno živijo v določeni pokrajini. Lokalna zgodovina je namreč vedno že del svetovne zgodovine. Smiselno je slaviti razlike med nami, vendar ne kot nekaj naključnega ali nepomembnega, temveč kot različne načine gledanja na svet. To bi nam nemara dalo priložnost za razmislek o absolutnih vrednotah, s tem pa spoznanje, kaj sploh je to, kar si delimo z drugimi.

Danilo Kiš je to dobro vedel: "Toda moramo se zavedati, da literaturo, da poezijo beremo zoper barbarstvo, in četudi poezija morda ne 'plemeniti čustev', še vedno nečemu služi: daje nekakšen smisel skrivnosti eksistence. In vsaj na osnovi tega antropološkega dejstva smo del iste družine evropskih narodov; po naši tradiciji, ki je hkrati judovsko-krščanska, bizantinska in otomanska, pa imamo vsaj tolikšno, če ne še večjo pravico kot ostali, da pripadamo isti kulturni skupnosti!" V taki kozmopolitski viziji in refleksiji sem našel pogum, da se poskušam upreti tako nacionalističnemu bolščanju v lastni popek kot tudi dobrovoljnemu levičarskemu sanjarjenju o "globalnem državljanstvu". Koncentrični krogi identitet navsezadnje izvirajo v podobah jaza, vsajenega v izkušnje skupnosti, razširjajoč se skozi tokove lokalnih, nacionalnih in regionalnih kultur.

Vire teh koncentričnih krogov, v katerih nastaja in se vzdržuje kozmopolitizem, je mogoče najti že v antičnem poudarku na posamezniku in njegovi solidarnosti s preostalim človeštvom. V srednjem veku je pri solidarnosti posredovala Cerkev, četudi se je omejila le na vernike. Toda taki pogledi niso nujno odražali moralne zaskrbljenosti. Srednjeveška družbena solidarnost je namreč služila ohranjanju fevdalnih oblik izkoriščanja, tako kakor je vizija globalne enotnosti koristila interesom mednarodnega trgovca v "dobi odkritij" in kolonizaciji nove celine v sedemnajstem stoletju.

V času renesanse je ponovno oživel sekularni koncept antike s svojim indivi-

dualizmom. Ta je k utrditvi kozmopolitske zavesti v razsvetljenstvu prispeval s poudarkom na racionalizmu mislečega jaza. Kozmopolit se kot razumni posameznik namreč dejavno upira temu, da bi identitete le porabljal. Bržkone sluti, da se drugosti ne kaže bati, pač pa je prav to, kar se umika njegovi fiksaciji, v bistvu odrešilno, ker je identiteta prav toliko začasna, kolikor je negotova. Stabilne identitete namreč niso vsakdanja malica kozmopolitov.

Tu pa kozmopolitizem pride v spor z nacionalizmom kot fikcijo stabilne identitete. Nacionalna identifikacija je namreč le ena od mnogih plasti posameznikovega jaza, tudi če je vodilna. A nacionalizem ima prav tako kot kozmopolitizem veliko oblik. Medtem ko je ena od bistvenih značilnosti kozmopolitske države povezana z vero v univerzalne pravice in svobode, pa je druga, ki ni nič manj pomembna, povezana z množenjem relativnih odnosov in zavestjo o njihovi vedno le začasni naravi. V širšem smislu potemtakem ne bi bilo napačno reči, da kozmopolitizem črpa svojo moralno energijo iz usmerjenosti naprej, na primer iz predstav o univerzalnem človeštvu, medtem ko nacionalizem vedno gleda nazaj in se krepi s spomini na pretekle zmage ali poraze.

Moč nacionalizma namreč leži v preprostosti njegovega pristopa in sporočila, ki je v bistvu čustveno. Ker nacionalizem ni intelektualno zahtevna doktrina, ga je mogoče preprosto propagirati: v tem tudi leži skrivnost njegovega uspeha. Vsak človek čuti spontano predanost pokrajinam in ljudem, s katerimi s(m)o povezani od otroštva. *Če bi odprli ljudi, bi v njih našli pokrajine*, je natančno rekla madžarska filmska režiserka Agnes Varda. Da pa bi to lokalno predanost razširili tudi na druge pokrajine in druge ljudi zgolj zato, ker govorijo isti jezik ali živijo znotraj istih poljubno določenih meja, to resnično zahteva uporabo domišljije. Točno to pa je uspešno dosegla ideologija nacionalizma.

Kozmopolitizmu, kot ga vidim sam, morda res primanjkuje čustvene privlačnosti, kakršno vsebuje nacionalizem, toda s prisvojitvijo določene moralne države vseeno pridobi težo. Kozmopolitizem je v veliki meri namreč stvar individualne etične odločitve. Morda prav v tem tiči eden od glavnih razlogov, zakaj ne privlači množic. Toda prepričan sem, da ga je treba krepiti, če želimo v naših skupnostih smiselno in varno živeti onkraj golega fizičnega preživetja. Prav dajem Albertu Melucciju, ki opozarja: "Naše upanje v znosno prihodnost sloni na kombinaciji moralnega impulza v smeri skupnega obstoja in zmožnosti takojšnjega in osebnega doživetja naše specifične in omejene lokacije, tj. naše *prisotnosti* v svetu. To pa od nas zahteva, da sprejmemo, da nismo samozadostni, ampak smo neločljivo povezani z usodo vseh prebivalcev tega planeta, in samo skupaj z njimi lahko ustvarimo svet dostojanstva in

človečnosti. To pa bomo lahko storili šele takrat, ko bomo resnično mi sami. Kozmopolitski globalizem in patriotski lokalizem sta potemtakem dve neločljivi plati trenutne situacije v svetu. Napetosti med njima ni mogoče razrešiti.”

Kozmopolitizem mora biti torej opremljen z medkulturno kompetenco. To pomeni, da se moj način izražanja krepi v medsebojnem oplojevanju z drugimi jeziki in kulturnimi tradicijami. Medkulturna kompetenca temelji na spoznavni radovednosti in hkrati sposobnosti *sočutenja* in *vživetja*. Nekoga res pristno razumeti namreč pomeni, da ga “zastopimo”, se pravi, da stopimo v njegove čevlje.

Kozmopolitizem kot duhovna perspektiva sicer izhaja iz medkulturne kompetence in se najlaže izraža v umetniških prispodobah, za katere je vživetje v “Drugega” pač nujni pogoj, vendar pa za učinkovito delovanje potrebuje tudi pravni okvir. Tega lahko najdemo v pojmu državljanske identitete, ki jo je mogoče v celoti izoblikovati zgolj v demokratičnem političnem redu. Zavestna odločitev, da posameznik sprejeme neko državljansko identiteto, se namreč razlikuje od ugodja v “naravni” etnični identiteti. Namesto da bi temeljila zgolj na liberalni strpnosti do različnih narodnih tradicij, državljanska identiteta izhaja iz spoštovanja in aktivne javne predstavitve teh tradicij. Liberalna strpnost zakriva svojo pasivno naravo; preprosto namreč dovoljuje drugim, drugačnim in raznolikim tradicijam, da v medsebojni ravnodušnosti pač obstajajo druga ob drugi. Kot take je ni mogoče povsem ločiti od pokroviteljske države, ki se ponosno trka po prsih lastne večvrednosti. Kozmopolitizem, na drugi strani, pa dejavno povezuje, ne da bi poskušal poenotiti. Poganja namreč iz odprtega zanimanja za druge tradicije.

Domnevam, da je resnično kozmopolitska osebnost tista, ki brez težav sprejema drugačnost, pri tem pa se noče odpovedati eksistencialni refleksiji narodnih korenin. Tak kozmopolitizem lahko najdemo na primer v ustvarjalnih opusih in biografijah avtorjev, kot so bili James Joyce, Pablo Picasso, Rainer Maria Rilke, Samuel Beckett in Paul Celan. Še več: trdimo lahko, da so bile njihove državljanske identitete v bistvu naključne. Racionalna državljanska identiteta kot stvar posameznikove izbire se namreč ostro razlikuje od “naravne” etnične identitete, saj je zasnovana na republikanskem spoštovanju razlik in njihovega javnega izražanja. Kozmopolitizem, utemeljen na etnično nevtralnem pojmu državljanstva, prispeva k preobrazbi “naravnih”, “podedovanih”, “pristnih” identitet v državljansko identiteto. Ta temelji na občinah zakonih, kakršne svobodno sprejemajo svobodni in enakopravni posamezniki.

Alenka Jeraj

Predsednica Socialdemokratske mladine

Prispevek k razpravi o vrednotah v okviru srečanj pri predsedniku Republike Slovenije

V veliko čast mi je, gospod predsednik in vsi sodelujoči, da lahko v imenu Socialdemokratske mladine sodelujem v razpravi o prihodnosti Slovenije s stališča vrednot. Ob vstopanju Slovenije v evropske integracijske procese in ugotavljanju vrednostnih pogledov mladinskih struktur bi izrazila zaskrbljenost, da v razpravi nimajo možnosti sodelovanja še drugi pomembni akterji mladinske politike. V mislih imam predvsem Mlado Slovenijo in Novo generacijo, s katerima sodelujemo v okviru projekta 3P; prav tako bi bilo pomembno slišati mnenja predstavnikov iz študentske organiziranosti in Mladinskega sveta Slovenije ter drugih organizacij, ki izvajajo projekte nacionalnega značaja.

V SDM, ki je že 14 let pomemben akter mladinskih družbenih dejavnosti, ugotavljamo, da so družbene danosti za razvoj vsesplošne mladinske družbene angažiranosti vse prej kot ugodne. Mladi se soočamo s stisko pri iskanju družbenih resursov za preživetje, v skladu s tem pa se spreminja vrednostni naboj mladine. Tudi mi ugotavljamo, da je zanimanje mladih za sodelovanje na področju kolektivnih dejavnosti majhno, njihova pozornost je usmerjena predvsem k individualnim ciljem. Neugodni položaj pri iskanju zaposlitve, nestabilnosti in nesposobnosti institucij ter združenj za reševanje problemov še dodatno povečujejo odmik mladih od širše družbene aktivnosti. Mladino zanimajo predvsem področja, ki se neposredno dotikajo njihove kariere ali ekonomskih možnosti. Študenti, denimo, se bodo širše organizirali kot skupina pritiska šele ob kratenju najbolj primarnih, ekonomsko naravnanih potreb, kot je na primer strah pred ukinitvijo bonov za subvencionirano študentsko prehrano, zmanjšanjem števila študentskih postelj itd. Karierizem, svobodomišelnost, ki prši vrednote, še dodatno povečujeta družbeno razslojenost.

Ne drži, da mladi nimamo vrednot, ugotavljamo pa, da so te zelo razpršene. Gre za vsesplošno individualizacijo vrednot, kolizijo interesov v neorganiziranem vrednostnem prostoru, ki obkroža mlade. Seveda pa je za funkcioniranje države potreben neki vrednostni okvir, da združba lahko deluje v prihodnosti. Tu se postavlja vprašanje, kako bo država, ki ima v svojem bistvu skupno

pogodbo, ki po načelu demokratičnosti družbene strukture drži skupaj, sploh še lahko obstajala? V Socialdemokratski mladini menimo, da je odgovor možen v prizadevanju države in iskanju možnosti za vpetost državljanov v družbena področja humanitarnega in prostovoljnega značaja. Prepričani smo namreč, da je neposreden stik z revščino in drugimi problemi socialnega značaja predpogoj za osmišljanje in participacijo v socialni angažiranosti mladih. Z ukinitvijo splošne vojaške obveznosti v Republiki Sloveniji – in s tem ne mislim, da to ni bilo dobro – se je ta kolektivni interes, ki stremlji k istemu cilju, še zmanjšal.

Iz razmišljanj uvodnih govornikov lahko ugotovimo, da je za mlade ena najpomembnejših vrednot družina.

Družina je v vseh civilizacijah še vedno glavna, temeljna vrednota. Družina je tista, ki posamezniku nudi zatočišče, trdnost in varnost. To je še vedno tista osnovna celica družbe, iz katere otrok in pozneje mladostnik črpa vrednote in ideale, ponotranji vzorce vedenja. Ker družina mladim zelo veliko pomeni, bi morala država iskati možnosti, ki bi preprečevale strah pred mladim starševstvom in izboljšale status mladim mamicam, s posebnimi programi bi morala država nuditi pomoč študentskim družinam itd.

Država, ki se zaveda pomena zdrave družine, iz katere izhajajo samozavestni in odgovorni državljani, bo z vsemi mogočimi sredstvi (davčnimi olajšavami, subvencijami ...) omogočala, da družina zdrava tudi ostane. Če se član družine ne čuti soodgovoren in ni povezan s preostalimi člani družine, bo tak tudi kot državljan. Ne bo čutil odgovornosti, da mora s svojim znanjem, izkušnjami in idejami bogatiti najprej svojo družino, ožjo okolico in nato širšo družbo, torej svojo domovino.

S tem prehajam na drugo vrednoto, ki bi morala prežemati družbo in vse pore družbenega življenja.

Posameznik, ki s kritičnim razmišljanjem in toleranco izide iz osnovne celice – družine, je aktiven državljan in kritik ter tako soustvarjalec družbe, ki je tolerantna in omogoča razvoj posameznika, a ga ne usmerja k individualnim ciljem, temveč k ciljem, skupnim vsem, ki na tem prostoru živimo in ustvarjamo.

Prva pesem v državi – himna, simboli, s katerimi smo uspešno prestali celoten proces osamosvajanja in ki niso le simboli nove države, ampak tudi skupek vsega, kar je osamosvojitev spremljalo; odločitev Slovencev za svojo državo, prva ustava, prve demokratične volitve ...

Ko naših otrok v šoli ne bo treba učiti, kakšna sta naša grb in zastava, saj ju bodo imeli priložnost vsak dan videti in ju bodo kot nekaj vsakdanjega tudi sprejeli, in ko se ne bomo spraševali, ali naj bo na sadni kupi, ki jo dobiš sredi Ljubljane, ameriška zastavica ali slovenska, in bodo vsi propagandni materiali o naši državi opremljeni z zastavo in grbom ter njunim opisom, takrat tudi ne bo nič presenetljivega, če bodo imeli šolarji na avtobusu na šolskem izletu zastavo in bodo državne praznike praznovali s slovensko zastavo na svojem domu.

Vzgoja v ljubezni do svoje domovine ne sme biti prisila niti je ne moremo zahtevati, lahko pa jo omogočimo, in to tudi moramo storiti.

Država lahko ustvari idealne možnosti za razvoj osnovne celice – družine – in lahko ustvari tudi idealne možnosti za razvoj domovinske misli. Če to želi narediti.

Prof. dr. Janez Juhant

Teološka fakulteta

Svet za prihodnost Slovenije v Evropi

Paradržava

Že sama udeležba na tem srečanju je zame etični problem. Težko je govoriti o etiki, o vrednotah v družbi, v kateri se ve, da se vrednote ne upoštevajo, a se delamo, kakor da veljajo. Že Aristotel je vedel, da etika lahko uspeva v polisu, se pravi, če je skladna s politiko. Sodobni judovski mislec Margalit Avishai to imenuje politiko dostojanstva oz. družbo dostojanstva (*decent society*), s čimer hoče preprosto povedati, da država ne sme poniževati državljanov. In ravno to se dogaja pri nas. Še večji problem je, da politiki o tem sploh ne govorijo. Tudi od vas, spoštovani predsednik, nismo slišali, da bi zavzeli stališče do teh problemov. Mogoče je dvoje: prvič, da o tem nočete govoriti. Če bi bilo tako, potem je vsak pogovor v tem gremiju odveč. Drugič, da ne vidite smisla govoriti o tem, ker menite, da se ne bo nič spremenilo. V tem primeru bi bila vaša beseda še kako na mestu, saj bi imeli vsi, ki jih potentati te države ponižujejo in žalijo v njihovem človeškem in državljanškem dostojanstvu, svojega glasnika. Tako nimajo nikogar. Malo jih imajo tudi v drugih ustanovah, pri raznih varuhih in celo v sodstvu. Ker se pri nas večina dela, kakor da je vse v redu, in se postavljajo zgolj verbalne dileme, s katerimi bi prikrili prave – to v marsičem velja tudi za uvodničarje teh srečanj – ne verjamem v smiselnost teh pogovorov. Ker nimam druge možnosti, prihajam sem, da vam in vsem drugim udeležencem to povem. Ti pogovori so, kakor sem zapisal v današnji izdaji Maga, le besedičenje, če na ustreznih mestih, tj. v politiki, znanosti, kulturi, šolstvu, ne poimenujemo stvari s praviimi imeni. Bistvo vseh teh problemov je vzdrževanje moči vzporedne, tajne oblasti, zaradi katere se vzorci totalitarnosti in njena metodika podaljšujejo. V tem smislu je prepričljivo delo Hannah Arendt Izvori totalitarizma. Ti vzorci namreč kljub formalni demokraciji podaljšujejo laž, prevaro, nespoštovanje lastnine, arogantnost oblastnikov itd. Kakor sem dejal že na posvetu o civilni družbi, je glavni problem ta, da je naša celotna družba pod nadzorom Udbe, ki jo simbolizirajo Zdenko Roter in njegovi sodelavci v Centru za raziskavo javnega mnenja, ki je serviser za nadaljevanje preoblikovane vladavine iz preteklosti. To je tudi glavni vzrok korupcije in drugih anomalij v tej družbi.

Kako vrednotiti, da bivši udbovec dobi odlikovanje republike, je še dodaten etični problem.

V določene državne in paradržavne, gospodarske, medijske in druge pomembne vitalne funkcije lahko pridejo le preizkušeni ljudje. Znano je, kako se po teh scenarijih v medijih promovirajo določeni popolnoma neetični ljudje in ubijajo drugi (prim. Barbara Brezigar), kako mnogi v medije sploh nimajo vstopa ali pa le pod določenimi pogoji.

Konkretno: Najeklatantnejši primer tega je zakon o med- in povojnih grobiščih, ki prvič zabrisuje resnični problem in okvir vsega, se pravi revolucijo, in drugič svojcem žrtev komunističnega nasilja še bolj otežuje identifikacijo pomorjenih. To je dvojni umor, kakor je zapisal Janez Markeš. In kje so bili ob sprejetju zakona tisti, ki imajo vpliv in zveze in danes govorijo, da bi to moralo biti drugače?

Dalje: MŠZŠ je izvedlo razpis koncesije za raziskovalne programe. Veliko truda je bilo vloženo in dobili smo nekaj dobrih programov. Še v samem postopku zdaj ocenjevalni gremiji iščejo načine, kako bi zmanjšali težo določenim programom, da bi ohranili tudi manj kakovostne. Na drugi strani pa imajo nekateri a priori zagotovljen davkoplačevalski denar.

Dalje, npr. poslanec LDS Anderlič na televiziji v zvezi z lovskim zakonom govori o različnosti lastnine. To naj bi se razumelo, kakor da je lastnina nekaterih od vseh, seveda pa bog ne daj, da bi kdo posegal v lastnino drugih. Skratka, za ugotavljanje osnovnega aksioma, da je lastnina povsod pač lastnina, je treba porabiti pol ure sprenevedanja na TV.

V podjetjih nastajajo nesporazumi, ker na vodilna mesta prihajajo ljudje, ki imajo praviloma nalogo izpeljati politične posle. Zaposleni so postavljeni pred dejstvo in nihče jih ne vpraša, kaj in kako se bo delalo, ker so strategije naravnane v glavnem v hitro prodajo in pobiranje premij.

Marsikateri prevzemajo pri nas ljudje sumljive preteklosti, država se ne odzove.

To je le nekaj primerov, ki kažejo, zakaj so ljudje malodušni, zakaj ne verjamejo vladajočim oz. se nimajo na koga zanesti. Ker je to organizirano delovanje pretveza za izpeljavo tranzicijskih načrtov, se tudi javno podpira ta negativni imidž. Zato tudi tako imenovane protikorupcijske in sanacijske posle prevzemajo ljudje, ki so bili že sami vpleteni »v afere« – da omenjena tiha in prikrita strategija ne bi doživela kakih neljubih presenečenj; z drugimi besedami, da se ti »posli« speljejo do konca. To je seveda vzrok zamorjenosti in brezperspektivnosti v naši družbi, ker je malokdo pripravljen vsaj opozoriti

na te anomalije, kaj še da bi jim spremenil smer. Tudi to sooblikuje samomorsko naravnost Slovencev.

Te stvari je torej treba povedati predvsem zaradi tistih, ki v taki državi ne morejo verjeti v vrednote. Še bolj je treba – in tema našega pogovora je prihodnost Slovenije – to povedati tudi zaradi prihodnjih rodov.

Sam nimam otrok. Čudno se mi zdi, če tisti, ki jih imajo, velikokrat delajo tako, kakor da jim ni mar, v kakšno prihodnost rastejo. Kajti če bi jim bilo to mar, bi se zamislili nad stanjem, v katerem smo, in ne bi soglašali z odločitvami, ki omogočajo družbeno ozračje, v katerem se mladi počutijo utesnjene in brez perspektive, ali jih celo podpirali. Eni so presiti in nesposobni za kakršne koli napore, drugi se čutijo odrinjene in ne morejo uresničevati svojih študijskih in poklicnih ambicij, ker jim že šola in univerza zapirata obzorja z ideologijo. Ko pa stopijo na poklicno pot, se jim pokažejo anomalije te družbe v vsej svoji protislovnosti.

Janez Svetina je porajajoči Sloveniji napisal delo Slovenska šola za novo tisočletje. V njem pravi, da se v naši šoli ne učijo po vodilu: *Non multa, sed multum*, namreč mnoge stvari, pač glavno, temeljno. Bojim se, da je podobno s pogovori o etični prihodnosti: O mnogočem bo govor, treba pa bi se bilo resno vprašati o enem: Ali se hočemo še naprej sprenevedati in ali nam je kaj za prihodnost?

Pred nekaj dnevi je avtor nagrajene podobe novega grba Novak besedičil o preštevanju kosti, kar podobno kakor njegov grb potrjuje njegov nivo, nadutost in brezbržnost za človeka in človeškost. Če bi bile seveda med omenjenimi kostmi tudi kosti njegovega sina, bi govoril drugače. Že samo govorjenje o grbu ali o čem drugim s smešenjem posmrtnih ostankov pobitih pa razodeva razsežnost družbenega cinizma določenega sloja ljudi pri nas. Kako je mogoče v takih razmerah govoriti o etiki v družbi?

Zato je razumljiva Rawlsova zahteva po pravičnosti. Pravičnost bo imela učinek, če se vsakdo na (visokem) položaju zaveda tudi svoje omejenosti, minljivosti in smrtnosti, kakor bi rekel Heidegger. Tudi danes namreč nismo imuni za pasti holokavsta, kakor prepričljivo nakazujeta Arendtova in Zygmunt Bauman. To nevarnost je mogoče odvracati le v skrbi za človeškost, človeško bližino, neposrednost, ki jo omogočajo odprtost, svoboda, pripravljenost za živi dialog in subsidiarnost. Ali pa se danes tisti, ki imajo v tej državi realno moč, sploh kaj menijo za to?

Zato je prihodnost Slovencev in te države temna in negotova. Glede na naš odnos do preteklosti, glede na sprenevedanje v sedanjosti ni pričakovati uspeš-

ne prihodnosti za narod oz. za državo kot celoto. Agonija se bo tako podaljševala, nekateri bodo iz tega skušali čim več potegniti zase. Ker pa tega ni mogoče servisirati brez urejenega družbenega reda, bodo pobudo na tem področju prevzemali tujci.

Predvideni scenarij: udbovsko organizirani postkomunisti bodo razprodali »ljudsko premoženje« in si ob tem čim več prisvojili zase. Bivše lastnike odrivajo pri denacionalizaciji, da bi sami prevzeli njihov položaj. Ker pa niso sposobni strateških, tj. dolgoročnih odločitev, bo to premoženje prehajalo v last tujcev. V takih vsiljenih tranzicijskih razmerah se ne more krepiti etična in politična kultura, ker pač deluje mafijski sistem. Ko bodo zadeve končane, pa bodo bivši komunisti in drugi državljani prisiljeni iskati skupne rešitve, da bodo sposobni preživeti. Vprašanje pa je, če bo ostalo še kaj gospodarskih in etičnih podlag za ohranjanje te skupne identitete.

Prim. Anica Mikuš Kos

predsednica Slovenske filantropije

Prispevek za pogovor o prihodnosti Slovenije

Prispevek zadeva predvsem vprašanje, kako uveljaviti ali bolje udejanjiti nekatere vrednote. Govorila bom o vrednotah solidarnosti, bratstva in svetovnosti.

Solidarnost: kot vrednost in vrednoto je ni treba utemeljevati. Solidarnost na ravni civilne družbe je pomemben pendant ali dopolnilo načelom solidarnosti, ki jih uresničuje država. Vprašanje je, kako aktivirati socialni kapital, ki je podlaga za solidarnostno vedenje v širšem interesu skupnosti, kako ga razvijati. Za ta razmišljanja so pomembne ugotovitve, da ljudi danes v zahodnem delu sveta znatno manj zanima poslušanje ideoloških proklamacij, mnogo bolj pa to, kako lahko s svojim vedenjem vplivajo na socialna dogajanja v svojem neposrednem ali tudi širšem okolju. Od tod veliko zanimanje za prostovoljno delo, civilne pobude, delovanje nevladnih organizacij. O tem priča tudi dejstvo, da danes nekaj milijonov Evropejcev opravlja prostovoljno delo na socialnem področju. Tudi v Sloveniji imamo veliko prostovoljcev. Razvijanje prostovoljnega dela ni le večanje človeških virov za zadovoljevanje nekaterih potreb v skupnosti, temveč tudi ena od pomembnih poti širjenja vrednot solidarnosti. Pri tem je moralna, pravna in materialna podpora države prostovoljstvu še kako pomembna.

Pri razvijanju solidarnostnega delovanja v skupnosti je še posebej pomembna vzgoja mladih za prosocialno vedenje. Temeljna pot učenja mladih je skozi delovanje. Slovenija ima izjemno veliko mladih, ki delujejo kot prostovoljci. Velika prednost Slovenije je, da je vgradila prostovoljno delo v šolski sistem. Danes v Sloveniji deluje na tisoče ali desettisoče osnovnošolcev, srednješolcev in študentov v okviru različnih neplačanih prostovoljskih programov. Izkušnja kaže, da mnogi od tistih, ki kot mladi opravljajo prostovoljno delo, pozneje postanejo pobudniki in razvijalci podobnih dejavnosti na svojih službenih položajih.

Prostovoljno delo mladih je hkrati vzgoja mladih za participativno državljansko vlogo. Skozi prostovoljno delo mladi prepoznavajo težave v skupnosti,

dobijo izkušnjo, da z osebno zavzetostjo lahko vplivajo nanje, in se učijo strategij delovanja. Sodobno prostovoljstvo presega praktično pomoč posamezniku v stiski in delovanje za izboljšanje kakovosti življenja posameznikov, ima naravo socialnega aktivizma, lahko bi ga označili tudi kot politično delovanje in gibanje v smeri razvijanja vrednot enakosti in bratstva.

Pa še to: Prostovoljno delo ni le stvar mladih elit, temveč se vanj vključujejo mladi državljani kar tako. Vsak dijak – bogat ali reven, v šoli uspešen ali neuspešen, z izobraženimi ali neizobraženimi starši – lahko sooblikuje dogajanje v svojem okolju.

Mladi prostovoljci skozi svoje delovanje prepoznavajo njegovo vrednost in koristnost za druge in zase. Sveženj pozitivnih učinkov vključenosti v prostovoljno delo, razmišljanje o lastni vlogi, možnost samouresničevanja, dejavne udeležенosti v socialnih dogajanjih na podlagi svobodne izbire delovanja, priznanje s strani drugih, med njimi tudi države, so pridobitve, ki utrjujejo vrednoto solidarnostnega delovanja pri mladih.

Zato povsem praktično priporočilo: Država naj moralno in gmotno podpira zlasti razvoj prostovoljstva mladih. Zgled za to je lahko Anglija, v kateri trenutno poteka velika državna kampanja za spodbujanje prostovoljstva mladih.

Bratstvo in svetovnost: prvo vrednoto je opredelila že francoska revolucija, druga izhaja iz neizogibnega procesa globalizacije. Kako lahko Slovenija izraža bratstvo v mednarodnem pomenu? Pomembna vsebina, ki je uresničljiva za Slovenijo in za katero majhnost ni ovira, sta humanitarna in razvojna dejavnost v smislu darovanja znanja, prenosa izkušenj, pomoči pri razvijanju socialnih modelov dobre prakse.

Ko govorimo o humanitarnem področju, verjetno danes najprej pomislimo na Irak, kjer se je angažirala tudi Slovenija. Vendar osebno menim, da smo najbolj poklicani, da izrazimo bratstvo in svetovnost v odnosu do držav jugovzhodne Evrope, zlasti tistih, ki so nastale iz nekdanje Jugoslavije. Razlogov za to je veliko – ti so moralne, geografske, zgodovinske, socialne, jezikovne narave. Ni nepomembno, da smo na območjih nekdanje skupne države lahko najučinkovitejši, saj so slovenski modeli za te pokrajine zanimivi vzorci reševanja težav na poti, na katero stopajo in ki jo je Slovenija že prehodila.

Prenos znanja in izkušenj, podpora in spodbude pri razvijanju socialnih modelov v širšem smislu besede, kot so skrb za otroke, ostarele, šolstvo, zdravstvo

na mednarodni ravni, ne terjajo za Slovenijo nedosegljivih finančnih sredstev. To so pokazale že dosedanje izkušnje Ustanove SKUPAJ pri zaščiti psihosocialne dobrobiti otrok na območju nekdanje Jugoslavije. Delovanje te ustanove kaže, da so druge države pripravljene finančno podpreti dejavnosti, v katerih Slovenija prevzema premostitveno in posredniško vlogo pri razvojni pomoči državam nekdanje Jugoslavije.

Ni vrednot brez vrednosti. Skozi predstavljeno humanitarno in razvojno delovanje, Slovenija izpolnjuje vlogo, ki ji jo je namenila Evropska skupnost, s tem da posreduje in pomaga pri razvijanju socialnih procesov, ki prispevajo k stabilnosti in razvoju demokracije v jugovzhodni Evropi.

Odpiranje navzven in delovanje v drugih državah prispevata tudi k širjenju vrednot in vedenja strpnosti, spoštovanja ter sprejemanja etnično in versko različnih v Sloveniji, torej k notranjemu etosu slovenske družbe.

Gotovo pa se vrednote širše solidarnosti, bratstva in svetovnosti kažejo tudi v mnogih drugih fasetah podobe države Slovenije, kot so mednarodni odnosi, ugled države, prevzemanje mednarodnih funkcij in ne nazadnje tudi v vplivu na gospodarstvo.

Dr. Marko Milosavljević

Fakulteta za družbene vede

Oblikovanje vrednot in vzpostavitev odprte javne razprave: pomen množičnih medijev

Razprava o vrednotah naj ne bi zastavljala samo vprašanja, *katere* so vrednote, ki smo jih najbolj uveljavili ali bi jih morali še bolj uveljaviti, temveč tudi, *kako* ustvariti razmere za njihovo večje uveljavljanje. Zato ni pomembno govoriti zgolj o vrednotah, ampak tudi o tem, kako pri tej temi uveljaviti prostor in poti za zagotovitev odprte javne razprave. V tem pogledu je pomemben razmislek o vlogi podsistema množičnih medijev.

Množični mediji so na lestvici zaupanja v institucije, ki posredujejo vrednote (kot kaže raziskava Slovenskega javnega mnenja, predstavljena v referatu profesorja Toša), na visokem četrtem mestu, takoj za družino, šolo in sosedi. Če družina in sosedi sodijo v zasebnost, v katero se država ali družba le težko neposredno vpleta (razen splošnih družbenih, gospodarskih in političnih razmer za njihovo delovanje), in če je šolstvo jasno opredeljeno in urejeno z zakonskimi in drugimi predpisi ter organizirano po načelu javnega dobra, ki bi moralo biti brezplačno dostopno vsem zainteresiranim državljanom, se nekoliko drugačen položaj razkrije, ko gre za vprašanje množičnih medijev.

Slovenska država in družba še vedno nimata jasno načrtane medijske politike in odnosa do medijev. So mediji res samo še eden od izdelkov na trgu, ki ga je treba prepustiti diktatu povpraševanja in ponudbe? Ali pa so, kot kaže omenjena raziskava, izredno pomemben dejavnik za vsako družbo, tako za njen razvoj kot stanje njenega duha, posebej pa za vzpostavljanje resnično odprte družbe?

Vsi kazalniki govorijo o pomembnem vplivu množičnih medijev na današnjo družbo, od najmlajših, ki pred televizijskim zaslonom in drugimi oblikami elektronskega komuniciranja preživijo ure in ure, do starejših, ki jim množični mediji – kljub razcvetu mobilnega in internetnega komuniciranja – še vedno pomenijo glavni vir informacij in interpretacij o lastni in drugih družbah.

Množični mediji so še vedno tisti glavni forum, v katerem se razvijajo in oblikujejo mnenja posameznikov in celih delov družbe o posameznih družbenih vprašanjih ter pogledi nanje. Svet, ki postaja vse kompleksnejši in vedno bolj nepregleden, se izmika našemu nadzoru. Množični mediji so še vedno tisti prostor, v katerega se zatečejo ljudje, ki želijo ugotoviti, kaj se dogaja okoli njih in kako bo to vplivalo na njihovo življenje. S tem pa seveda vplivajo tudi na družbene vrednote.

Zaradi navedenega je danes za vsako družbo izjemno pomembno, da ima jasno zastavljeno politiko ne samo na področju šolstva, sociale in drugih področij, ki pomembno vplivajo na življenje in vrednote državljanov, temveč tudi na področju množičnih medijev.

Potreben je temeljit premislek, ali želimo tako občutljivo področje resnično prepustiti zgolj mehanizmom trga, ki jasno dajejo prednost množičnemu okusu in zanemarjajo manjšinske; mehanizmom trga, ki iščejo hiter dobiček in jih dolgoročen javni interes ne zanima.

Potreben je tudi premislek, kako urediti tako občutljivo področje: kako preprečiti škodljive procese koncentracije, kako preprečiti kopičenje prevelike, predvsem družbene moči v rokah posameznikov, ki bi si na tako majhnem trgu, kot je slovenski, zelo lahko pridobili odločujoč nadzor nad mediji in s tem tudi temeljito posegli v vse javne razprave, svobodo govora ter v izbor informacij in interpretacij, ki bi do javnosti sploh prišle.

Navsezadnje ne gre pozabiti, da bodo tudi naša razprava o vrednotah in njene ugotovitve ali razmisleki do državljanov (o njih pa tu pravzaprav sploh govorimo) prišli po množičnih medijih.

Dr. Janek Musek

Filozofska fakulteta

Raziskovanje vrednot v Sloveniji in vrednotni univerzum Slovencev

Uvod

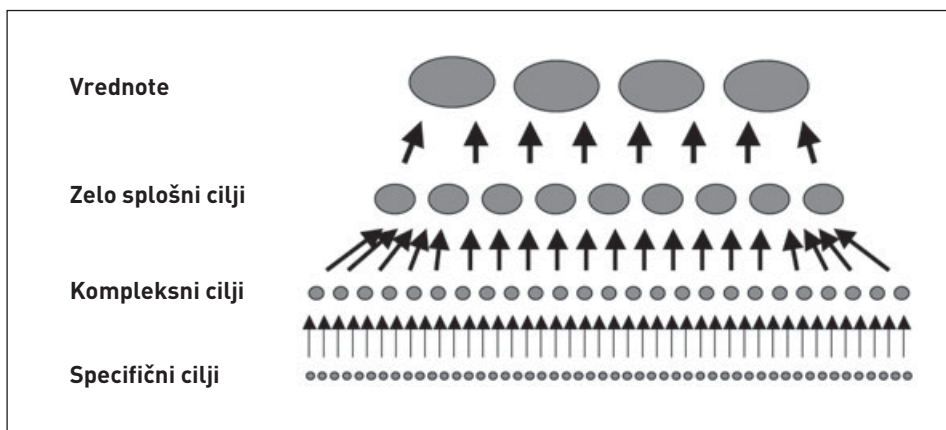
Vrednote so predmet proučevanja več znanstvenih disciplin. Čeprav je sam izraz vrednota oziroma vrednote (korelativen denimo z nemškim Werte in angleškim values) relativno nov in se je povrh pojavil najprej v ekonomiji, se kot pojem nanaša na to, kar so v antičnem času označevali s pojmi vrline in kreposti (grško arete in latinsko virtus). Vse do konca 19. stoletja se je sodobni pojem vrednote gibal predvsem v okviru filozofije, v 20. stoletju pa je dokončno postal predmet sistematičnega proučevanja v psihologiji, sociologiji in drugih družbenih znanostih. V zadnjih desetletjih so postale vrednote cenjen predmet medkulturnega proučevanja in so po mnenju najvidnejših raziskovalcev izraz samega jedra človeštva in človeških kultur. Kot prava Smith in Bond (1998, 69), so prav vrednote »najboljši pojmovni okvir za medkulturno primerjalno raziskovanje, s katerim razpolagamo danes«. V zadnjem času je bilo veliko pomembnih raziskav, ki so pokazale, da so določilne razsežnosti značilnosti različnih kultur močno povezane z vrednotnimi sistemi in razsežnostmi (Bond 1988, 1991; Bond, Leung in Schwartz 1992; Chinese Culture Connection 1987; Fiske 1991, 1992; Hofstede 1980, 1983; Hofstede in Bond 1988; Kagitcibasi 1970, 1996; Hui in Triandis 1986; Leung in Bond 1989; Leung, Bond in Schwartz 1995; Schwartz 1990, 1991, 1992, 1994, 1996; Schwartz in Bilsky 1987, 1990; Schwartz in Sagiv 1995; Smith in Schwartz 1997; Smith, Dugan in Trompenaars 1996, 1997; Smith, Trompenaars in Dugan 1993, 1995; Triandis 1990, 1995; Triandis in sod. 1972). Da je tako, sta dva pomembna razloga. Vrednote lahko opredelimo kot življenjska vodila in kot takšna pomenijo zgostitev vsega tistega, kar neka kultura ceni, kar jo normativno usmerja in motivira. Vrednote so torej nekak povzetek notranjih norm in ciljev neke družbe in kulture. Poleg tega pa so vrednote v primerjavi z drugimi psihosocialnimi prvinami neke kulture relativno stabilne in dolgotrajne. Kulturo opredeljujejo trajnostno in stabilno, kar ponovno pomeni, da so lahko njen najboljši prepoznavni znak. Če se pomembno spremenijo vrednotne usmeritve, se pomembno spremeni kultura in obratno.

Pregled tematike

V prispevku želim najprej opredeliti pojem vrednot (gre seveda za psihološko opredelitev), nato pa na kratko opozoriti na obseg znanstvenega raziskovanja vrednot v zadnjih desetletjih pri nas, v Sloveniji. V nadaljevanju prispevka se bomo osredotočili na prikaz značilnosti univerzuma vrednot v Sloveniji, nato na težnje preoblikovanja vrednot v tranzicijskem času pri nas in na primerjalne vidike vrednotnih usmeritev Slovencev. To bo hkrati tudi izhodišče za sklepne teze, namenjene tematiki pomena vrednot v sodobnem času Slovenije in sveta.

Kaj so vrednote

Znani ameriški kulturolog in sociolog C. Kluckhohn (1951) označuje vrednote kot pojmovanja zaželenega, ki vplivajo na to, kako se ljudje odločajo za akcije in kako ocenjujejo pojave. To dovolj široko pojmovanje vrednot naj nam bo za prvo opredelilno izhodišče. Morda bi lahko določene opredelili vrednote kot posplošena in relativno trajna pojmovanja o ciljih in pojavih, ki jih visoko cenimo, ki se nanašajo na široke kategorije podrejenih objektov in odnosov in ki usmerjajo naše interese in naše vedenje kot življenjska vodila (Musek 2003). Vrednote nam potemtakem lahko pomenijo posebno vrsto motivacijskih ciljev, namreč zelo posplošene in hkrati visoko cenjene cilje. Pred leti sem predlagal shemo, po kateri lahko vrednote opišemo kot motivacijske cilje najvišjega hierarhičnega reda (Musek 1982, 300; 1993b, 72–73; glej tudi sliko 1).

Slika 1. Vrednote kot motivacijski cilji. Motivacijske cilje si lahko predstavljamo na različnih ravneh. Na najnižji ravni so zelo specifični in konkretni motivacijski cilji. Na višjih ravneh so splošnejši in abstraktnejši motivacijski cilji. Na najvišjih ravneh se motivacijski cilji generalizirajo v posamezne vrednote.

Hierarhični model strukture vrednotnega univerzuma je postal tako eden od temeljev moje teorije vrednot (Musek 1982, 1991, 1993a, 1993b, 1993c, 1993d, 1994, 2000). Okvirno predstavitev modela kaže slika 1. Kot vidimo, zavzemajo vrednote v tem modelu najvišjo raven hierarhije motivacijskih ciljev. Specifični motivacijski cilji se združujejo v kompleksne cilje, ti v splošne cilje. Tudi splošne motivacijske cilje še lahko kategoriziramo v skupine, a tedaj ugotovimo, da so to prav tiste kategorije, ki jih navadno označujemo z izrazom vrednote.

Pojmovanju, da lahko vrednote ustrezno pojmujeemo kot posebno vrsto motivacijskih ciljev, je blizu tudi pojmovanje, ki ga izražata Schwartz in Bilsky (1987) v svojem odličnem sestavku o vrednotah. Sklicujoč se na številne avtorje in definicije vrednot, predlagata naslednjo opredelitev, po kateri so vrednote (a) pojmovanja ali prepričanja o (b) zaželenih končnih stanjih ali vedenjih, ki (c) presegajo specifične situacije, (d) usmerjajo in vodijo izbiro ali pa oceno ravnanj in pojavov ter (e) so urejena glede na relativno pomembnost. Definicija je malo daljša in je videti zapletena, a je v resnici zelo smiselna in jasna. Avtorja posebej opozarjata na motivacijski vidik vrednot in menita, da so vrednote kot posebne vrste ciljev povezane z različnimi interesi (ti so lahko spet različni – individualni, kolektivni ali pa oboje), dalje z različnimi motivacijskimi področji ali domenami (uživanje, varnost, storilnost, samousmerjanje, socialna prilagojenost, prosocialno obnašanje, socialna moč in zrelost). Vrednote se lahko nanašajo na, kot pravi Rokeach (1973), predstavo o zaželenih končnih stanjih (terminalne vrednote, npr. svoboda, nacionalna enakopravnost, lepota, zveličanje) ali pa predstavo o vedenju, ki omogoča doseganje zaželenega (instrumentalne vrednote, npr. poštenost, pogum). Na podlagi zgornje definicije vrednot sta avtorja Schwartz in Bilsky izdelala poseben obrazec, ki združuje vsa temeljna določila pojma vrednote. Definicija, podana v obrazcu, se končuje z oznako vrednot kot življenjskih vodil, kar se tudi zelo ujema z našim pojmovanjem vrednot.

Obseg raziskovanja vrednot v zadnjih 20 letih pri nas

Intenzivnejše raziskovanje vrednot se je pri nas začelo v osemdesetih letih, njegov tempo pa je močno narasel v zadnjem desetletju. Vzporedno z raziskovanjem vrednot so se oblikovali tudi instrumenti za njihovo merjenje. Med njimi je treba omeniti Pogačnikove (1986) in Muskove (1986, 1993, 2000) lestvice vrednot. V naših raziskavah je bila najpogostejše uporabljena Muskova lestvica vrednot (MLV). Nekatere raziskave so zajele tudi mednarodni prostor (Musek 2000; Musek, Pergar-Kuščer in Bekeš 2000; Piciga in sod. 1992; Toš 1993, 1994; Toš, Mohler in Malnar (ur.) 1999). Na koncu prispevka je seznam

raziskav vrednot, ki so jih opravili naši avtorji. Prav gotovo ni popoln, a že tak zajema nad 40 enot. Raziskovalno delo, ki sem ga opravil sam ali s sodelavci s pomočjo MLV, je izhodišče za nadaljnje razprave, objavljeno pa je v 29 enotah.

Vrednotni univerzum Slovencev

V naših raziskavah vrednot se je postopno oblikoval teoretski model hierarhične strukture vrednot, kot ga prikazuje slika 2 (Musek 1993, 2000). V raziskavah, ki so potekale v zadnjih petnajstih letih (pregledno o tem v Musek 1982, 1986, 1987, 1991, 1993a, 1993b, 1993d, 1995 in 2000), smo s pomočjo multivariatnih analiz izločili več skupnih dimenzij, ki povezujejo posamezne vrednote v višjeredne kategorije. Kot vidimo na sliki 2, zajemajo te kategorije tri višje ravni generalnosti. Najprej se posamezne vrednote združujejo

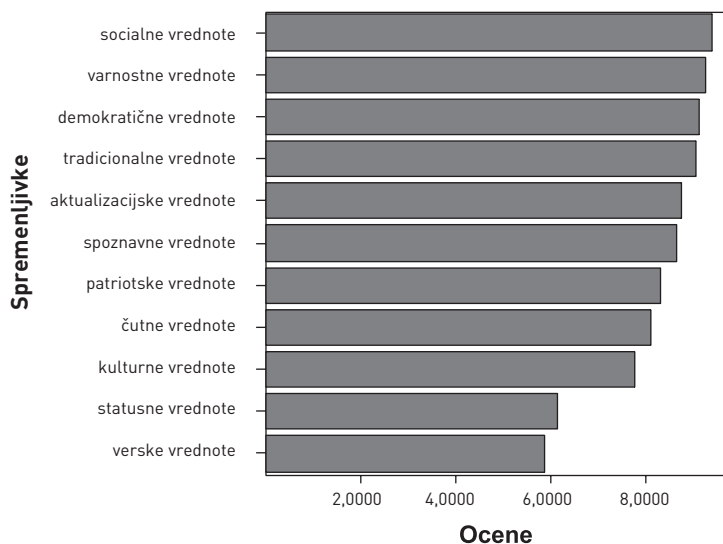
DIONIZIČNE VREDNOTE		APOLONSKE VREDNOTE		največji obseg (velekategorijska)
HEDONSKI	POTENČNI	MORALNI	IZPOLNITVENI	večji obseg (vrednotni tip)
čutne zdravstvene varnostne	statusne patriotske	socialne demokratske tradicionalne	spoznavne estetske kulturne aktualizacijske verske	vrednotne kategorije srednjega obsega
veselje, zabava, vznemirljivo življenje, udobje, uživanje zdravje varnost	moč, ugled, slava, denar, politični uspeh ljubezen do domovine, narodnostni ponos	ljubezen, družinska sreča, razumevanje s partnerjem mir, sloga, enakost poštenost, delavnost	resnica, modrost lepota, narava umetnost, kultura samoizpo- polnjevanje vera, upanje	posamezne vrednote

Slika 2. Empirična hierarhija vrednotnega prostora, dobljena v naših prejšnjih raziskavah (Musek 1993a, 1993b, 1993d). Zajema 54 posameznih vrednot (na sliki so navedene samo tiste, ki so najznačilnejše za višjeredne kategorije), 9 do 13 kategorij srednjega obsega, 4 vrednotne tipe in 2 superkategoriji vrednot. Medtem ko so raziskave pokazale na veliko enotnost, kar zadeva vrednotne kategorije največjega in večjega obsega, pa je število ugotovljenih kategorij srednjega obsega nihalo med osem in trinajst. Najpogostejše ugotovljene kategorije srednjega obsega so podčrtane. Druge so prav tako pomembne, vendar so se v nekaterih raziskavah združevale s katero ali več od preostalih kategorij.

v vrednotne kategorije srednjega obsega, nato v kategorije večjega obsega (vrednotne tipe) in nazadnje v kategorije največjega obsega (vrednotne velekatgorije). Na najvišji ravni torej lahko vrednote razvrstimo samo v dve veliki skupini, dionizične in apolonske vrednote. Zdi se, da ti kategoriji v grobem ustrezata Hofstedovi konceptiji individualističnih in kolektivističnih vrednot, Bondovi reputaciji in socialni konformnosti in morda tudi Bakanovi agentnosti in komuniji. Toda v našem modelu imamo opraviti z empirično taksonomijo vrednot, ki zajema vse pomembne ravni generalnosti.

In kako so rangirane vrednote našega modela? Naše raziskave kažejo, da bi lahko govorili o dokaj reprezentativnem rangi pomembnih vrednot in vrednotnih kategorij v našem prostoru. Priloga A (na koncu prispevka) kaže na rang 53 posameznih vrednot, zajetih v lestvici MLV, in slika 3 na rang višjih vrednotnih kategorij.

Povprečne ocene pomembnosti vrednotnih kategorij

Slika 3

Kot vidimo, so v ospredju apolonske vrednote (zlasti moralne), med kategorijami vrednot srednjega obsega pa so v ospredju socialne, varnostne, demokratične in tradicionalne vrednote. Med posameznimi vrednotami so kot najpomembnejše v našem prostoru ocenjeni zdravje, ljubezen, svoboda, mir, družinske vrednote, poštenost, prijateljstvo in pravica.

In kako je z vrednotno usmeritvijo posameznih segmentov slovenskega prebivalstva? Naše raziskave jasno kažejo na določene razlike v vrednotnih usmeritvah pri velikih demografskih stratifikacijah, kot so spol, starost, smer šolanja in poklic, izobrazba, do neke mere tudi socioekonomski status, zakonski stan, število otrok in druge (o tem Musek 2000). Naše raziskave so npr. pokazale ne le na razlike v vrednotnih usmeritvah med starostnimi skupinami (Lešnik 1996; Musek 2001), ampak tudi na splošne zakonitosti pri razvoju oblikovanja vrednotnih usmeritev. Te se kažejo v t. i. razvojni hierarhiji vrednot: v mladostniškem obdobju so relativno poudarjene (kar seveda ne pomeni tudi najvišje cenjene) hedonske vrednote, nato postanejo relativno pomembne potenčne, zatem pa moralne in izpolnitvene. S starostjo dokaj izrazito narašča pomen verskih in patriotskih vrednot, upada pa pomen čutnih vrednot. Raziskave glede spola so prav tako pokazale na relativno večjo usmerjenost žensk k apolonskim (moralnim in izpolnitvenim) vrednotam in relativno večjo usmerjenost moških k dionizičnim.

Dokaj izrazite so vrednotne razlike med različnimi segmenti verske in politične usmerjenosti (Musek 1998, 2000, 2002). Izsledki teh raziskav nedvomno kažejo, da so vrednote zelo pomemben napovedovalec verske in politične usmerjenosti. S tem izsledki potrjujejo naša pričakovanja. Še več, glede na relativno visoko napovedno moč, ki so jo pokazale ustrezne regresijske analize, lahko sodimo, da so vrednote med najpomembnejšimi napovedovalci naše verske prepričanosti, torej vernosti, na eni strani in politične usmerjenosti na drugi strani. Vendar ta ugotovitev ni tako presenetljiva. Na vrednote in vrednotne usmeritve namreč lahko gledamo kot na zelo splošne psihološke kategorije, v katerih se nekako zgoščajo in posplošujejo nizi konkretnjših stališč, prepričanj in mnenj.

Potrdila so se tudi naša pričakovanja, da se – vsaj v našem prostoru – verska in politična prepričanja močno povezujejo. Izsledki te raziskave se vsekakor ujemajo s tezo, da so v Sloveniji verjetno verska prepričanja in vernost močna usmeritev tudi v političnem usmerjanju (Musek 2000). Zato nas ne more presenetiti ugotovitev, da so prav verske vrednote med vsemi kategorijami vrednot najboljši napovedovalec ne le vernosti (to bi seveda nedvomno pričakovali), temveč tudi politične usmerjenosti.

Prav mogoče je, da se tesnost povezave med versko in politično usmerjenostjo spreminja od enega do drugega kulturnega in političnega okolja. V Sloveniji je ta povezanost – primerjalno gledano – verjetno zelo močna. Enačenje političnega prepričanja z vernostjo je v Sloveniji veliko. Pri nas bomo našli npr. malo vernih volivcev, ki volijo leve stranke, in malo nevernih, ki volijo desne.

To nas vsekakor bolj spominja na podoben položaj v nekaterih drugih tranzicijskih okoljih kot pa na situacijo v državah z daljšo tradicijo političnega pluralizma. Politični položaj je v tranzicijskih državah drugačen kot v državah z dolgo demokratično tradicijo, čeprav se tudi tam najdejo včasih manj, včasih pa bolj jasne korelacije med političnim in verskim prepričanjem. V tranzicijskih okoliščinah se nove, oblikujoče se stranke niso mogle opreti na lastno tradicijo pluralističnega političnega diskurza, ker ga pač ni bilo. Zato so pri njihovem oblikovanju toliko bolj delovali drugi usmerjevalni dejavniki, med njimi pa sta vernost in versko prepričanje prav v ospredju.

Dodaten dejavnik, zaradi katerega je odnos med vernostjo in politično usmerjenostjo tako jasen in razviden, je verjetno lahko tudi to, da imamo v Sloveniji po številčnosti močno prevladujoč položaj katoličanov med verniki. To dejstvo lahko homogenizira odnose med raziskovanimi spremenljivkami; manj homogenosti bi npr. pričakovali v okoljih, v katerih so kvantitativna razmerja med verstvi in njihovimi kategorijami kompleksnejša.

Izsledki raziskovanj so tudi potrdili hipotezo, da obstajajo med vernostjo in verskimi vrednotami na eni strani ter politično usmerjenostjo na drugi strani posebne vzročne povezave. Pri tem je najzanimivejša ugotovitev, da vernost sama po sebi ne deluje na politično usmerjenost kot neposredni vzročni dejavnik, da pa po vsej verjetnosti deluje kot posredni dejavnik, in sicer tako da kot vzročni dejavnik vpliva na verske vrednote, te pa na politično usmerjenost. Pokazalo se je namreč, da je neposredni vzročni učinek vernosti na politično usmeritev nepomemben, da pa je vzročni učinek verskih vrednot na politično usmeritev vsekakor pomemben, in to deloma prav zato, ker so verske vrednote same pod vzročnim vplivom vernosti. Oblikovane vrednote so torej dejavnik, od katerega lahko pričakujemo neposreden vpliv na politično prepričanje.

Izsledki naših raziskav (Musek 2003, v tisku) so pokazali, da se tudi znotraj regionalnih območij Slovenije pojavljajo razlike v vrednotnih usmeritvah. Tako lahko ob že znanih psiholoških in osebnostnih značilnostih regionalnih območij znotraj Slovenije navedemo tudi značilnosti v vrednotnih usmeritvah. Kot kažejo naši izsledki, se pomembne razlike med regijami pojavljajo predvsem pri kategoriji verskih vrednot, a tudi pri kategorijah kulturnih, demokratičnih, čutnih vrednot in spoznavnih vrednot. Multinomialna logistična regresijska analiza pa kaže, da imajo pomemben napovedni učinek na regionalne razlike tudi statusne in tradicionalne vrednote. Pri generalnejših kategorijah vrednot (vrednotne kategorije večjega in največjega obsega) smo ugotovili pomembne razlike le pri kategoriji izpolnitvenih vrednot.

A čeprav smo ugotovili statistično značilne razlike, je treba poudariti, da te razlike niso velike. Na podlagi vrednotne usmerjenosti ne moremo z visokim odstotkom napovedovati regionalne pripadnosti. Pri navedenih vrednotnih kategorijah se pojavljajo določene razlike v povprečjih, v samem rangiranju teh kategorij pa so razlike še bistveno manjše. Na vseh regionalnih območjih ocenjujejo apolonske vrednote više kot dionizične, znotraj teh pa najviše moralne, nato pa izpolnitvene, hedonske in potenčne. Tudi glede vrednotnih kategorij srednjega obsega najdemo na vseh regionalnih območjih na vrhu socialne, varnostne, demokratične in tradicionalne vrednote, na koncu pa statusne in verske vrednote. Med našimi regijami torej ni radikalnih razlik v vrednotnih usmeritvah.

Nedvomno najdemo največ različnosti med regijami pri kategoriji verskih vrednot, ta pa, kot je bilo že rečeno, sovпада s stopnjo vernosti prebivalstva. Če odvezamemo vpliv verske usmerjenosti, se vrednotne razlike med regijami drastično zmanjšajo (mere psevd-R pri logistični regresijski analizi npr. padejo z vrednosti okrog 0,270 na vrednosti okrog 0,200). Zelo lepo se vidi, da je verska usmerjenost močnejša na manj urbaniziranih območjih, kar večinoma pomeni tudi manjšo stopnjo gospodarske razvitosti. Prav nasprotno težnjo lahko ugotovimo za kulturno, demokratično in čutno usmerjenost, ki je na splošno močnejše izražena na bolj urbaniziranih območjih. Tu je tudi statistično značilno bolj izražena izpolnitvena vrednotna usmerjenost.

Ugotovimo lahko, da v vrednotnih usmeritvah obstajajo nekatere statistično značilne razlike med slovenskimi regionalnimi območji, vendar te razlike niso posebno velike. Lahko bi tudi rekli, da je v vrednotnih usmeritvah med regionalnimi območji več podobnosti kot razlik. Kjer se pojavljajo razlike (zlasti verska, kulturna, demokratična in čutna usmerjenost na ravni vrednotnih kategorij srednjega obsega in izpolnitvena usmerjenost na ravni kategorij večjega obsega), te razlike sovpadajo z razlikami v vernosti, tipu krajevne skupnosti (mesto, podeželje) in gospodarski razvitosti.

V mnogih raziskavah smo ugotavljali, kako so vrednote in vrednotne usmeritve pomemben dejavnik in napovedovalec: npr. pri pomembnih življenjskih odločitvah (šolanje, poklic, partnerstvo, poroka, število otrok, zakonska zvestoba), pri stališčih in prepričanjih (verska, politična usmeritev, odnos do drugega spola, manjšin, priseljencev, družbenih norm). Zdaj vidimo, da se vrednote in vrednotne usmeritve povezujejo celo s tako »oddaljenimi« dejavniki, kot je regionalna pripadnost; ne prav močno, a tudi ne povsem zanemarljivo.

Težnje preoblikovanja vrednot v tranziciji

Tranzicijsko obdobje je dokazalo upravičenost ocene, da so vrednotne usmeritve stabilen pojav in da se spreminjajo le, ko pride do večjih družbenih premikov. Tako smo nedvomno opazali nekaj sprememb v vrednotnih usmeritvah pri nas v tranzicijskem obdobju (Musek 1995, 1997a,b, 1998, 2000; Toš 1992, 1994, 1999; Ule in Miheljak 1993a,b), pri čemer je zanimiv zlasti relativen porast dionizičnih vrednot, kar lahko povežemo s povečevanjem individualizma, zasebnštva, storilnostne in podjetniške miselnosti. Vendar pri teh spremembah ne moremo govoriti o radikalnem spreminjanju vrednotnega sistema (Musek 1995, 2000). Pred letom 1991 je bila dionizična usmerjenost nekoliko šibkejša kot po tem letu, a sodeč po podatkih, se nato v nadaljnjem tranzicijskem času ni več močneje spreminjala.

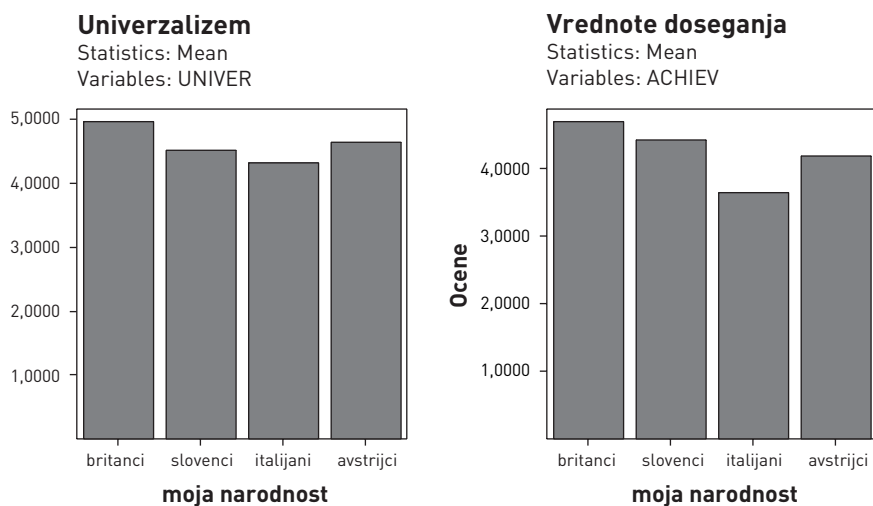
Primerjalni vidiki vrednotne usmerjenosti Slovencev

Vsekakor ne smemo precenjevati medkulturnih razlik v vrednotnih usmeritvah, kakor tudi sicer ne smemo precenjevati razlik med kulturami nasploh (Musek 2003b). Ljudje smo pač glede na svojo temeljno naravo vsi ene vrste in med nami je več podobnosti, torej univerzalnosti, kot različnosti. Toda psihološko in tudi sicer smo povsem upravičeno pozorni na razlike. Podobnosti nam ne delajo težav, razlike in drugačnosti pa pogosto. Individualnost in upoštevanje drugačnosti sta temeljni načeli sodobne globalizirajoče se civilizacije. Razumljivo je torej, da so se naša vsakdanja razmišljanja ter psihološka in družbena raziskovanja tako močno usmerila prav na proučevanje razlik med nami. In kot rečeno, nam prav razlike v vrednotni usmerjenosti veliko povedo tako o posameznikih kot o skupinah in nazadnje celotnih kulturah.

Kako je z vrednotno usmerjenostjo Slovencev v primerjavi z drugimi narodi in kulturami? Podatkov o tem nimamo na pretek, vendar tudi nismo brez njih. V omenjenih medkulturnih raziskovanjih so bile med drugim izvedene tudi obsežne mednarodne primerjave in zlasti v Schwartzevih raziskavah so bili delno zajeti tudi Slovenci (Piciga in sod. 1992). O pomembnih vidikih vrednotnih usmeritev pri Slovencih in primerjavi z drugimi narodi so poročali tudi nekateri sociologi in socialni psihologi pri nas (Toš 1992, 1993, 1994, 1999; Toš, Mohler in Malnar 1999; Ule in Miheljak 1993a,b; Ule, Miheljak in Mencin 1993; Ule in sod. 1996). V svojih raziskavah sem s sodelavci in tudi sam opozoril na nekatere od razlik, ki se v vrednotnih usmeritvah pojavljajo npr. med Slovenci in pripadniki drugih kultur ter narodnosti (Musek 2000, 2003; Musek, Pergar – Kuščer in Bekeš 2000). Že pred tem sem tudi dokaj obsežno skušal analizirati osebnostni profil slovenskega prebivalstva (Musek 1994) in tako dopolniti pionirsko Trstenjakovo delo na tem področju (Trstenjak 1991).

Tako lahko približno umestimo slovensko skupnost glede na njen »nacionalni značaj« in prevladujočo vrednotno usmeritev.

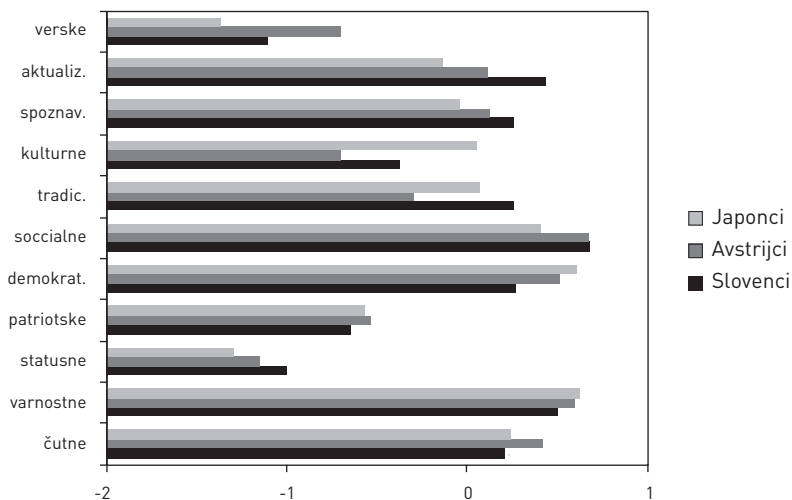
Primerjave vrednotnih usmeritev Slovencev z drugimi narodi in kulturami obstajajo, seveda pa so razmeroma redke in nikakor niso enoznačne. Pridobljene so z različnimi instrumenti, tako da jih je težko primerjati. Zato se bom omejil na raziskovalne izsledke, pridobljene z obsežnima merskima instrumentoma, ki sta povrh tudi zelo primerljiva. Gre za Schwartzovo lestvico vrednot in Muskovo lestvico vrednot (MLV). Na tem mestu želim pokazati samo nekaj ponazoritvenih podatkov, in sicer v zvezi z vrednotnimi kategorijami, ki so z vidika naše razprave najzanimivejše. Tako lahko vidimo na sliki 4 primerjalne podatke za štiri narode, Slovence, Britance, Avstrijce in Italijane, dobljene s pomočjo Schwartzove lestvice vrednot, na sliki 5 pa podatke za Slovence, Avstrijce in Japonce, dobljene s pomočjo MLV.

Slika 4. Glej besedilo.

Vidimo, da se Slovenci glede vrednotne kategorije univerzalnosti (ta v Schwartzovem modelu pokriva večino demokratičnih vrednot) uvrščamo po vsej verjetnosti nekam v mednarodno povprečje razvitega demokratičnega sveta, glede kategorije doseganja (kar bi ustrezalo našim statusnim in potenčnim vrednotam) pa verjetno tudi, če nismo morda celo bolj nad povprečjem.

Podatki, ki nam jih kaže slika 5, so zanimivi, saj primerjajo z nami kulturo, ki nam je zelo blizu (Avstrijci), in kulturo, ki je zelo oddaljena (Japonci). Kot

Slika 5. Glej besedilo.

vidimo, smo Slovenci glede demokratičnih vrednot za obema, glede socialnih smo dokaj visoko, glede aktualizacijskih, spoznavnih in tudi tradicionalnih vrednot pa kar lepo pred Avstrijci in Japonci.

Tudi druge raziskave kažejo, da nam ne gre očitati kakega velikega primanjkljaja na nobenem vrednotnem področju, in če že, ga izravnavamo s presežkom na drugih področjih. Razlike pa vendarle so, vendar, kot pričakovano, večje, če se primerjamo s kulturami neevropskega prostora. Po nekaterih podatkih (ambiciozna mednarodna raziskava brežiških dijakov!) lahko npr. sodimo, da so pri Američanih bistveno višje cenjene vrednote mir, svoboda, okolje in tudi strpnost, pri Slovencih pa prijateljstvo, zdravje in uživanje. Morda bi lahko rekli, da v odnosu s primerljivejšimi narodi in kulturami presojamo demokratične vrednote v približno enakem rangu, medtem ko morda socialne, statusne, samoizpolnitvene, spoznavne in tudi tradicionalne vrednote presojamo nekoliko višje. Glede ocene pomena verskih vrednot smo zanesljivo za nekaterimi drugimi pretežno katoliškimi državami (Poljska, Irska, Španija, Italija, Avstrija, Hrvaška ...), a še vedno pred najbolj protestantskimi okolji (npr. Skandinavija, Velika Britanija) in npr. Češko.

Pomen vrednot v sodobnem trenutku Slovenije in sveta

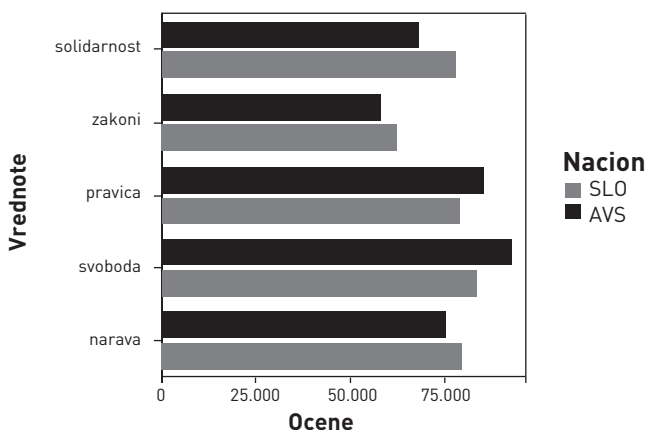
Demokratične vrednote v našem prostoru

Koliko so demokratične vrednote danes prisotne v slovenskem prostoru? Kot smo videli iz mednarodnih primerjav, jih Slovenci razmeroma visoko cenimo,

vendar v glavnem ne bolj kot pripadniki drugih razvitih in demokratičnih narodov in kultur. Slovenci pa, kot kaže, ob tem razmeroma visoko postavljamo tudi socialne in družinske vrednote, zdravje in varnost in vsaj primerjalno gledano dovolj visoko tudi statusne vrednote, vrednote doseganja. Če npr. primerjamo pomen, ki ga Slovenci prisojamo vrednotam, kot so svoboda, spoštovanje zakonov, pravičnost, solidarnost in sožitje z naravo, s tem, kako jih ocenjujejo drugi (glej sliko 6), potem vidimo razlike, ki so sicer lahko statistično značilne, niso pa prav velike.

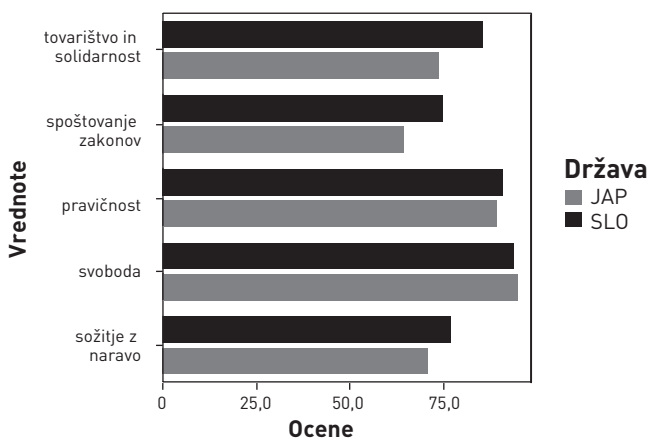
Povprečne ocene pomembnosti vrednot

SLO : AVS

Povprečne ocene pomembnosti vrednot

JAP : SLO

Slika 6. Primerjava ocen pomembnosti petih vrednot z Japonci in Avstrijci

Vrednote in globalizacija: harmonija med odprtostjo in tradicijo

Ključno vprašanje vrednotne usmerjenosti nekega naroda v sodobnem svetu je, ali bo zmožel harmonično uskladiti potrebo po napredku, odprtosti novemu in izzivnemu s svojo lastno tradicionalno vrednotno bitnostjo. V luči našega modela vrednot bi lahko prvo povezali z demokratičnimi, drugo pa s tradicionalnimi vrednotami, na najširši ravni pa morda celo z dionizičnimi in apolonskimi vrednotami. Gre torej za to, da se relativna konfliktnost med dionizičnim in apolonskim ter progresivnim in tradicionalnim ne razrešuje v medsebojnem izključevanju, temveč v tvornem soočanju in medsebojnem upoštevanju.

Glede vrednotnega univerzuma Slovencev smo videli, da med obema vidikoma vrednotne usmerjenosti ni radikalnih razhajanj: verjamemo lahko, da nekaj takšnega v povprečju velja za posamezne Slovence. To bi lahko tudi pomenilo, da imamo dovolj zmožnosti za tvorno sobivanje omenjenih vidikov. V idealnem primeru to seveda pomeni, da naša tradicija ni sovražno naravnana do napredka, in na drugi strani, da bi bil morebiten porast dionizične in progresivne usmerjenosti po vsej verjetnosti uravnotežen s stabilizacijskim elementom tradicije in konservacije.

Udejanjanje vrednot

Vendar pa menim, da glavni izvor bojazni v zvezi z vrednotami naše družbe in njenih nosilcev ni globalizacija. Nevarnost vidim drugje, v razvitem svetu in njegovem ignoriranju vrednot, predvsem pa v nezmožnosti, da bi ustvarjal dejavne vrednote, torej obnašanje, ki je v skladu z deklariranimi vrednotami. Nismo izgubili vrednot, pač pa se je enormno povečala moč dejavnikov, ki ustvarjajo neskladje med našim obnašanjem in vrednotami. Nedvomno so med temi dejavniki tudi povečane možnosti, da si pridobimo koristi na način, ki nasprotuje našim vrednotam.

Ni družbe, družbenega sistema in kulture brez značilnega sistema vrednot. Ta sistem usmerja in osmišlja ohranjanje, reprodukcijo in napredek družbe ali kulture. Na eni strani ta sistem usmerja družbene in kulturne dejavnike ter ustanove (starše, šolo ...), da pri posamezniku oblikujejo njemu skladen individualni vrednotni sistem. Na drugi strani vrednotni sistem usmerja posameznike pri njihovem ravnanju in medsebojnih odnosih tako, da bo to ustrezalo temeljnim vrednotam ter omogočilo reprodukcijo družbe in kulture iz ene generacije v naslednjo. Vrednotni sistem tako posreduje med družbo (kulturo) in posameznikom.

Vzgojni in izobraževalni proces je pomemben del tega odnosnega dogajanja med družbo in posameznikom. Na podlagi vrednot potekajo socializacija, vzgo-

ja in izobraževanje posameznika, na podlagi vrednot prispeva posameznik svoj delež k reprodukciji, ohranjanju in napredku družbe. V tem ne more uspeti, če sam ne oblikuje svojega vrednotnega sistema. In tega ne more oblikovati brez vzgoje in izobrazbe.

Na žalost se prav v vzgoji premalo odločno prebija spoznanje o pomembnosti dejavnejšega vključevanja vrednot v življenje in delovanje posameznika. To je svojevrsten paradoks, kajti vzgoja, ki naj bi pomagala oblikovati posameznika in njegovo osebnost, je že po definiciji brez vsakega smisla, če ne temelji na vrednotah. Če vzgoja ne temelji na vrednotah, potem je ni. V sodobnem svetu se pomena dejavnega vključevanja vrednot temeljito zavedajo delovne organizacije in institucije: najučinkovitejše in najuspešnejše so prav tiste, ki jim je uspelo izoblikovati jasno poslanstvo, utemeljeno na vrednotah (Adams 2003; Beck 1987; Blanchard in Stoner 1997; Blood 1969; Butler in Vodanovich 1992; Collins 1996; Collins in Porras 1991, 1995, 1996, 2002; Ellsworth 2002; Elizur 1984, 1991; Elizur in Koslowsky 2001a,b; Griseri 1998; Hitchcock 1996; Hofstede 1984; Judge in Bretz 1992; Kadishi-Faessler 1995; Knoop 1994, 1995; Kuczmarski in Kuczmarski 1995; Mauro, Natale in Libertella 1999; McDonald in Gandz 1994; McNamara 2002; Meglino in Ravlin 1998; Musek in Lešnik 2003; Nanus 1992; Natale 1998; O'Toole 1996; Peter Wildblood Consultants 2000a,b; Peters in Waterman 1982; Scott, Jaffe in Tobe 1993; Talbot 2003; Tarnow 1998; Terez 2002; Testa 1999; Tracy 2003; Wallace, Hunt in Richards 1999). Upravljanje, ki temelji na vrednotah, je postalo geslo sodobnega organizacijskega duha (Anderson 1997; Elizur in Koslowsky 2001a,b; Meglino, Ravlin in Adkins 1989, 1992; Musek in Lešnik 1998, 2003; Robbins 2001; Turner 2002; Wall, Sobol in Solum 1999; Walter 1995).

Skrajni čas je, da (ponovno) postane tudi merilo sodobne vzgoje. Danes se mnogi strokovnjaki zavedajo, da so vrednote premalo prisotne v sodobni vzgoji, ki je kljub številnim opozorilom in kritikam še vedno močno zaznamovana s permissivno in postmodernistično miselnostjo (Leming 1996; Owen 2001; Quong, Walker in Stott 1998; Renchler 1991; Sarason 1996; Senge 1990, 2000; Snyder, Acker-Hocevar in Snyder 2000). Relativiziranje morale in razblinjanje odgovornosti sta nujen spremljevalec te težnje. Čeprav je oblikovanje značaja od antičnih časov temeljni cilj vzgoje (Aristotel 1962; Teofrast 1971), imajo težnje po bolj organizirani vrednotni in značajski vzgoji danes ponovno zelo aktualne razsežnosti (Allman 1999; Arthur 2003; Damon 2002; Elam, Lowell in Gallup 1993; Himmelfarb 1995; Jensen 1996; Lickona 1992, 1997; McClellan 1992; Murphy 2002; Otten 2000, 2002; Rusnak 1998; Ryan 1996; Schaeffer 1999; Wynne in Ryan 1997). Kot da danes še posebno pomenljivo

odmevajo besede Martina Luthra Kinga izpred desetletij (King 1947): »Razum in znanje nista dovolj. Intelekt in značaj – to je cilj prave vzgoje.«

Strokovnjaki in raziskovalci upravičeno opozarjajo, da se je v zadnjih desetletjih ob gospodarskem napredku in razvoju v glavnem povečevala tudi stopnja negativnih pojavov, zlasti kriminala in nasilja v medsebojnih odnosih, pa tudi v vzgoji (naraščanje vseh vrst zlorabe otrok). Zato so marsikje začeli temeljiteje razmišljati o možnostih dejavnejšega vključevanja vrednot v vzgojni in izobraževalni sistem, vrednotna vzgoja brez indoktrinacije pa je postala že kar nekakšen recept za najsodobnejši sistemski vzgojni pristop. Značilne so npr. ugotovitve strokovnjakov, ki so vodili projekt vključevanja vrednot v šolstvo in vzgojo na Novi Zelandiji (Heenan 1996, 2000):

»Od 1960 je naše prebivalstvo naraslo za 33 odstotkov; nacionalni dohodek se je več kot podvojil, vladne naložbe v vzgojo in zdravje so dramatično narasle. Živimo dlje, zdravi smo bolj, kot smo bili kadar koli, verjetno smo bogatejši in tehnološko naprednejši kot večina narodov. Toda v istem obdobju je za 400 odstotkov naraslo kriminalno nasilje, za 700 odstotkov število rojstev zunaj zakona, potrojilo se je število otrok, ki živijo doma s samo enim od staršev; število samomorov med najstniki se je povečalo za štirikrat, na eno ločitev leta 1960 jih imamo zdaj šest ... V tem obdobju je ugotovljen tudi močan porast spolnih zločinov in zlorabe otrok.«

Podobne ugotovitve bi lahko zapisali tudi za mnoga druga razvita okolja, nedvomno velja podobno tudi za naše razmere. Stanje vzgoje je po drugi svetovni vojni v razvitem demokratičnem svetu najbrž postalo res kritično, vendar v drugačni smeri, kot je bilo kritično med prevladujočo avtoritarno in tudi totalitarno vzgojno indoktrinacijo. V enem in drugem primeru pa zadeva vrednotno in moralno zrelost ter odgovornost posameznika in družbe. Če se je človek moral v imenu svobode in odgovornosti postavljati zoper avtoritarno vzgojo in indoktrinacijo, mora danes spet v imenu svobode in odgovornosti reševati vrednote same. Črtanje neutemeljenih avtoritet (beri indoktrinacije) iz vzgojnih načrtovanj je pomembno, črtanje avtoritete samih vrednot pa je nedopustno.

A zakaj si lahko od dejavnejše vrednotne vzgoje obetamo izboljšanje? Razlog je preprost. Če bi se ljudje pri svojem obnašanju ravnali v skladu z vrednotami, potem bi bilo vseh omenjenih in drugih negativnih pojavov (tistih namer, ki izhajajo iz obnašanja, ki ni usklajeno z vrednotami) bistveno manj. Pomanjkljivost vrednotne vzgoje je v tem, da ne spodbuja dovolj odločenosti (vedenjskih namer), da bo posameznik ravnal v skladu s svojo vrednotno usme-

ritvijo. Danes dokaj dobro poznamo psihološke razloge, zaradi katerih nastaja neskladje med vrednotami in obnašanjem (Musek 1993, 2000). Povsem jasno je torej, da bi lahko na podlagi tega znanja z ustreznjšim oblikovanjem dejavnih vrednot (k temu pa lahko prispeva ustrezna vrednotna vzgoja) vplivali na obnašanje in zmanjšali obseg negativnih pojavov v družbi.

Zdaj se lahko vprašamo, ali je in kako daleč je pri nas dozorelo spoznanje o vključevanju vrednot v našo vzgojno in izobraževalno prakso. V ta namen smo izvedli obsežno raziskavo pri večjem številu oseb, ki veljajo za strokovnjake na področju vzgoje in izobraževanja. Namen raziskave je bil večstranski: želeli smo ugotoviti strokovna stališča do vrednot in vloge vrednot v vzgoji (ne nazadnje tudi njihove lastne vrednotne usmeritve), stališča do potrebnosti vključevanja vrednot v vzgojne cilje in vsebine (za vrednote nasploh in za posamezne vrednotne kategorije ter vzgojno-izobraževalne cilje), pa tudi njihovo mnenje o tem, kateri so ključni agensi vrednotne vzgoje nasploh in pri posameznih pomembnih kategorijah vrednot. Izsledki raziskave so jasno pokazali dvoje: prvič, da tudi naši strokovnjaki ugotavljajo, da so vrednote ključna sestavina vzgojno-izobraževalnega sistema in da je oblikovanje vrednot eden od najpomembnejših, če že ne najpomembnejši cilj vzgoje in izobraževanja, in drugič, da so pri nas bistveno premalo vključene v vzgojno-izobraževalni proces in sistem.

Priloga A

Povprečne ocene pomembnosti vrednot in vrednotnih kategorij pri dveh vzorcih slovenske populacije. Rezultati prvega vzorca so dobljeni s pomočjo MLV (ocene od 1 do 100; prva in druga ter peta in šesta kolona) in MLV-M (ocene od 1 do 10; tretja in četrta ter sedma in osma kolona)

ZDRAVJE	86,972	ZDRAVJE	9,71	SOCIALNE	83,2552	SOCIALNE	9,3950
LJUBEZEN	86,938	MIR	9,68	VARNOSTNE	75,4108	VARNOSTNE	9,2781
SVOBODA	85,345	OTROCI	9,65	SPOZNAVNE	71,9238	SOCIETALNE	9,1349
DRUZ SR	84,332	SVOBODA	9,60	AKTUALIZACIJSKE	71,2199	TRADICIONALNE	9,0583
PARTNER	83,743	DRUZ SR	9,57	TRADICIONALNE	70,4854	AKTUALIZACIJSKE	8,7406
PRIJAT	82,777	PARTNER	9,52	SOCIETALNE	69,3429	SPOZNAVNE	8,6429
MIR	80,482	POSTEN	9,49	ČUTNE	66,3324	PATRIOTSKE	8,3142
POSTEN	78,856	PRAVICA	9,35	KULTURNE	57,7624	ČUTNE	8,1195
PRAVICA	78,387	LJUBEZ	9,30	PATRIOTSKE	50,9298	KULTURNE	7,7627
ZVESTOBA	78,101	SLOGA	9,19	VERSK	45,7515	STATUSNE	6,1365
OTROCI	77,302	ZVESTOBA	9,19	STATUSNE	38,5685	VERSK	5,8670
SAMOIZP	73,255	DELAV	9,14				
VARNOST	72,728	VARNOST	9,11	MORALNE	77,4029	MORALNE	9,3806
RESNICA	72,711	POCITEK	9,01	IZPOLNITVENE	64,0142	IZPOLNITVENE	8,2306
DOBROTA	71,119	NARAVA	8,94	HEDONSK	59,2230	HEDONSK	7,7405
MODROST	71,115	PRIJAT	8,94	POTENČNE	43,3671	POTENČNE	7,0936
SLOGA	70,602	DOBROTA	8,93				
ZNANJE	70,212	NAC ENAK	8,91	APOLONSK	72,3288	APOLONSK	9,1625
POKLIC	70,164	ZNANJE	8,86	DIONIZIČNE	53,8451	DIONIZIČNE	7,3057
SPOLNOST	69,250	RESNICA	8,82				
PROSTO_G	67,957	POKLIC	8,79				
UPANJE	66,792	ENAKOST	8,77				
DELAV	66,498	MORALA	8,68				
POCITEK	66,413	RED	8,63				
MORALA	65,451	UPANJE	8,62				
USTVAR	65,382	NAPRED	8,57				
ZABAVA	65,133	SOLIDAR	8,57				
VZN ZIV	65,102	SAMOIZP	8,57				
PROSTI CAS	64,294	USTVAR	8,56				
NARAVA	64,054	PROSTO_G	8,47				
ENAKOST	63,181	MODROST	8,46				
NAC ENAK	63,036	SPOLNOST	8,45				
SOLIDAR	62,728	ZAKONI	8,41				
LEPOTA	61,346	PATRIOT	8,32				
DRUZAB	60,526	NAR_PON	8,31				
RED	57,870	PROSTI_C	8,25				
PRIVLAC	57,633	ZABAVA	8,04				
SPORT	56,354	DOLGO_Z	8,02				
NAPRED	56,167	LEPOTA	8,01				
UDOBNO	55,920	DRUZAB	7,92				
DENAR	53,828	DENAR	7,83				
KULTURA	53,647	UGLED	7,81				
UGLED	52,958	UDOBNO	7,74				
HRANA	52,634	HRANA	7,65				
ZAKONI	52,590	KULTURA	7,53				
NAR_PON	51,260	VZN_ZIV	7,38				
DOLGO_Z	51,231	PRIVLAC	7,29				
UMETNOST	50,675	MOC	7,22				
PATRIOT	50,674	SPORT	7,19				
MOC	47,463	UMETNOST	6,95				
VERA	45,752	SLAVA	6,20				
SLAVA	37,736	VERA	5,87				
REKORD	34,333	REKORD	4,76				
POLIT	20,109	POLIT	4,70				

Mag. Tanja Salecl

Urad za enake možnosti

Enakost spolov in spreminjanje vrednot

V času prehoda od socialističnega sistema v kapitalizem so se spremenile tudi vrednote, povezane z idejami solidarnosti in enakosti.

V prejšnjem sistemu je dominantna ideologija propagirala vrednote enakosti, solidarnosti in podrejanja posameznika dolgoročnim družbenim ciljem, na primer gradnji prihodnjega brezrazrednega sistema. Kapitalizem temelji na individualizmu. Vrednote so tako bolj vezane na uspeh posameznika oziroma posameznice (posebej na ekonomski uspeh) kakor na idejo solidarnosti in enakosti. Če je socializem propagiral, da se posameznik ali posameznica podredita skupnim ciljem, je sedaj tekmovalnost postala sprejemljiv način, kako najbolje poskrbeti zase.

Vrednote so se spremenile tudi na ravni zasebnega življenja. V socializmu je na primer družina velikokrat delovala kot oaza, kamor se lahko posameznik zateče pred nadzorom oblasti. V kapitalizmu pa je družina postala veliko bolj ranljiva in v deželah v prehodu opozarjajo na povečanje števila ločitev. Čeprav gre dejansko tudi za možnost bega iz nevzdržnih zvez, mnogi to povezujejo z ideologijo "pravice do izbire". To pomeni, da moramo k izbiri partnerja pristopiti podobno kot k izbiri drugih dobrin: preveriti moramo vse lastnosti želenega objekta, poiskati pomoč, če stvar ne deluje, zamenjati staro za novo itd. Izbira se povezuje s svobodo, in vsakršno poseganje vanjo je razumljeno kot omejevanje pravice do izbire. Izbira je na splošno razumljena kot individualna sposobnost posameznika ali posameznice, kot stvar svobodne odločitve, ki nima nič opraviti z raso, spolom, kulturo, socialnim statusom in podobnim.

Spremembe vrednot lahko opazimo tudi v gledanju na enakost spolov. V socializmu žensko vprašanje ni bilo posebno ali sploh politično vprašanje, ampak je veljalo za sestavni del razrednega boja. Toda dejstvo je, da so bile ženske zares zaposlene za polni delovni čas, da je bilo dobro poskrbljeno za mrežo otroškega varstva in da je dostopnost zdravstva in drugih storitev omogočala polno udeleženo žensk na trgu dela. To je po spremembah sistema – navkljub še vedno zelo izraziti horizontalni in vertikalni segregaciji – privedlo do

prepričanja, da enakosti ni treba ustvarjati, ampak da je v resnici že tu. Zlasti pa, da ne potrebujemo posebnih politik na tem področju. Poseganje države je bilo razumljeno kot poseganje v odločitve vsakega posameznika ali posameznice, kot prisila in omejevanje svobode.

Zdi se, da je to prepričanje še vedno prisotno, čeprav v manjši meri kot na začetku prehodnega obdobja. Morda ga je nekoliko zamajalo dogajanje na trgu dela v vseh t. i. državah v prehodu. Tu je namreč postal eden od kriterijev selekcije s strani delodajalcev tudi spol, in ženske so na lastni koži občutile posledice diskriminacijskih praks pri zaposlovanju. Odsotnost zaradi porodniškega in bolniškega dopusta je postala v očeh novopečenih delodajalcev nepotreben strošek, ki se mu je najlažje izogniti s privilegiranjem moških pri zaposlovanju.

V Sloveniji se brezposelnost žensk v primerjavi z brezposelnostjo moških ni tako povečala kot v nekaterih drugih državah v prehodu, ima pa vse komponente strukturne brezposelnosti. Visok delež mladih in izobraženih žensk, iskalk zaposlitve med brezposelnimi pa priča o aspiracijah po brezobzirnem uveljavljanju tržne logike in želje po hitrem kopičenju kapitala za vsako ceno, značilnih za prehodna obdobja.

Raziskovalke, ki se ukvarjajo s spremembami položaja žensk v t. i. državah v prehodu, posebej opozarjajo na z vsemi temi spremembami povezan vznik novih vrednot med ženskami samimi. Pravijo, da iščejo ženske iz Srednje in Vzhodne Evrope rešitev v idealni podobi zahodne družine, v kateri moški služi denar, ženska pa ostaja doma ali dela polovični delovni čas. Seveda ta romantična podoba nima prav nobene zveze z realnostjo: mnoge analize opozarjajo na številne negativne posledice tako dela s skrajšanim delovnim časom kot ekonomske neenakosti v primeru popolne finančne odvisnosti, s katero se soočajo ženske na Zahodu.

K tej idealizaciji je najbrž prispevalo več dejavnikov. Po eni strani soočenje z negotovostjo zaposlitve, kar je le še povečalo stresnost usklajevanja poklica in družinskih obveznosti. Morda je šlo tudi za občutenje, da je socializem pravzaprav ženske prisilil v plačano delo in jim naložil dvojno breme. Socializem namreč kljub propagirani enakopravnosti žensk ni razbremenil gospodinskega dela in dela z otroki.

Prav gotovo je omenjena dvojna obremenjenost zares vplivala na kakovost življenja žensk. Tudi v Sloveniji. Raziskave z začetka devetdesetih let navajajo fenomen kronične utrujenosti žensk. A zdi se, da je samozavest žensk pri

nas bolj povezana s samoumevnostjo poklicnega udejstvovanja. Opaziti pa je, da je pogledov, zazrtih v tradicionalne zahodne vzorce, več zlasti v tistih primerih, kjer je usklajevanje dela doma in v družini še posebej naporno.

Raziskovalke položaja žensk v t. i. državah v prehodu opozarjajo še na en fenomen, ki je prav tako povezan z vrednotami, s samim dojemanjem demokracije in politike v postsocialističnem obdobju. Po prvih in drugih demokratičnih volitvah se je namreč občutno zmanjšalo število ženskih predstavnic v novih parlamentih. Pri tem ne gre za naključje, splet nesrečnih okoliščin ali kaj podobnega, ampak za ideološko postavljanje svobode nad enakostjo. Logična posledica so bili seveda odpori do vzpostavljanja kakršnih koli mehanizmov za promocijo enakosti spolov.

Slovenija spada glede politične zastopanosti žensk med države z najnižjimi deleži. Vendar je v zadnjem času odsotnost žensk v politiki deležna vse večje kritike, tudi v povezavi s pojmom demokracije. Raziskave javnega mnenja kažejo, da se zdi ljudem večja prisotnost žensk v politiki potrebna in nujna – ali bi drugače poslanke in poslanci podprli ustavne spremembe, ki bodo pospešile tek vse prepočasnega voza na tem področju?

Vsekakor pospešenemu in uspešnemu uveljavljanju novih vrednot in vzorcev obnašanja v času prilagajanja novemu, kapitalističnemu sistemu niso enako hitro sledile tudi spremembe na področju politike enakih možnosti spolov. Prioritete so bile druge, na drugih področjih, medtem ko je bila enakost spolov videti kot nekaj, kar lahko še počaka. Morda lahko celo rečemo, da so "nove" demokracije vgradile enakost spolov v tisti kapitalistični koncept "popolne individualne svobode in samoudejanjenja", ki so ga presegle celo "stare" zahodne demokracije. Tako so bile v družbah v prehodu zahteve po enakosti sprva videti bolj kot kaprica feministk ali celo kot nova državna politika prisilne emancipacije žensk. Medtem so v Zahodni Evropi te zahteve že zdavnaj dobile politično legitimnost in večjo podporo političnih skupin in političnih subjektov. Odrazile so se v obliki sprejemanja antidiskriminacijske zakonodaje in intenzivnem razvijanju ukrepov, metod in politik v podporo politiki enakosti spolov tako v okviru posebnih institucij za politiko enakih možnosti kot na ravni držav in mednarodne skupnosti.

Individualizem, samoudejanjenje, pa tudi enakost spolov so vrednote, ki so v Sloveniji vgrajene v splošni sistem vrednot. Kar pa nam manjka, so mehanizmi za promocijo politike enakih možnosti, ki so razviti v drugih kapitalističnih družbah z daljšo demokratično tradicijo. Prvi korak smo storili z uveljav-

ljanjem nove delovne zakonodaje in s sprejemom Zakona o enakih možnostih žensk in moških ter – kar je izredno pomembno tudi za enakost spolov! – z ohranjanjem modelov solidarnosti na socialnem področju. Drugi korak nas še čaka in je še veliko težji: uveljavljanje te politike v praksi. To pa je mogoče le v primeru, če bomo ob vrednote individualizma in samouresničevanja enakovredno postavili tudi enakost in solidarnost. Ne samo na ravni načel, temveč tudi na ravni vsakdanjega življenja.

Jože Snoj

S šolo nad »delitev duhov«

Vrednota kot pojem je nekaj, kar je vredno. In kar je vredno, je dragoceno. Brez česar koli še tako majceno vrednega je kar koli, pa če je še tako veliko, brez vrednosti. Brez življenjskih vrednot je človeško življenje brez vrednosti. Po njih je dragoceno in vredno čuvanja in ohranjanja.

Med dragocenostjo človeškega življenja, ki je po človeku razumsko ozavédeno, in življenja vsega živega na zemlji in v vesolju sploh, o katerega zavestnosti bo človeštvo ugibalo, dokler bo obstajalo, ter med življenjskimi vrednotami teče sklenjen obtok – dragoceno poraja vredno in vredno dragoceno.

Dragocenost/svetost človeškega življenja je – kot ugotavlja tudi Tine Hribar, ko dela polemičen razložek med primordialno Svetim in religiozno sakralnim – posledica darú življenja. Od tega, kako to podarjenost umevamo in čustvujemo – ali kot dar Boga Stvarnika, Najvišjega bivajočega, Absoluta itd., itd. ali kot, popreproščeno rečeno, samozadostno životvorno zmožnost narave/materije – je odvisno, kako dojemamo izvornost v naši zahodni civilizaciji obstoječih etičnih, estetskih, moralnih itd., itd. vrednot: ali metafizično ali, spet poenostavljeno povedano, fizično, se pravi historično, sociološko in kar je še takih območij, ki jih je mogoče meriti z vatlom razuma.

Na tej točki svoje replike, ki želi biti konkretna in konstruktivna, se odrekam razglabljanju o zmeraj bolj globalni krizi zahodnoevropskega moralno-etičnega kodeksa vrednot, ki mu po mojem prepričanju vse od novoveškega kartezijskega obrata usodno zmanjkuje orientir metafizične Instance in s tem resnične – ne papirnaté! – medčloveške solidarnosti, ter se omejujem na specifično slovensko kriznost te krize.

Najbrž med zahodnocivilizacijskimi narodi nismo edini, zagotovo pa smo paradigmatični v tem, da med nami že od konca 19. stoletja zdaj silovito, zdaj enako zastrupljajoče potuhnjeno divja boj, ki se mu učeno reče delitev duhov, po domače pa poniglavo krepeljenje – v polpretekli zgodovini pa tudi neizmer-no krvavo klanje! – med tako imenovanimi klerikalci in liberalci. Kar so prvi večinoma patinirano okorno in nerodno kdaj etično-moralnega izbesedovali in

izpostavili kot vrednoto, so drugi prebrisano posmehljivo in cinično pregriznili. Vrednota je morala biti osmešena in razvrednotena zato, ker je bila »klerikal-ska«, ali, seveda, tudi narobe – zato, ker je bila »liberalska«. S strani dedičev tistega zaplotniškega liberalstva – in nikakor ne pravega liberalizma! – se tako in spet zmeraj bolj žolčno dogaja še dandanašnji. Tudi Hribarjevo filozofsko briljiranje na temo vrednot mi s svojim prikrito pristrastnim antikirščanstvom, denimo, žal kaže v to smer.

Vzemimo za primer vrednote, kot so družina, posvečenost spočenjanja in rojevanja, domovinska ljubezen itd., itd. – Katoliška cerkev jih ne zna sodob-nemu času primerno razumno prilagoditi, levica zna učinkovito minirati tudi tisto, čemur bi morala v korist nas vseh pazljivo prisluhni. In posledica te prikrite anahronistične »delitve duhov« – zmeraj bolj prazne šole domovin-sko zmeraj bolj indiferentnih otrok. A kaj bo Slovenija v EU brez slovenskih otrok? Čemú ves trud brez njih?

Rast človekove osebnosti se začne v družini in nadaljuje v šoli. Sedanji učen-ci bodo jutrišnji starši in krog se bo z vsemi vzgojnimi napakami in zlorabami vred spet zasukal. Šola, ki daje samó znanje in zanemarja temeljne življenjske vrednote, iz generacije v generacijo pomlajuje stare primanjkljaje. Šola je zato tudi edini člen, kjer lahko zavestna družbena volja pretrga ta pogubni circulus vitiosus.

A kakšna šola? Nikakor ne tako imenovana nevtralna, ki je ali utvara ali prevara, pač pa taka, ki bi mladim ljudem z enako zavzetostjo posredovala tako konservativno privrženost žlahtni tradiciji kot liberalno drznost v iska-nju novega, saj je interakcija med tema poloma edino ustvarjalen in prvi pogoj vsakega dosežka. Tak vzgojno-izobraževalni sistem, ki bi porajal ideološko neobremenjene, življenju odprte, samostojno misleče in ustvarjalne nove rodove Slovencev, je tudi prvi pogoj za ohranjanje in razvijanje naše človeške in narodnostne identitete.

Investicija v tako šolo je za kronično obolelost slovenskega duha, ki maliči naše bistvene eksistencialne in eksistenčne vrednote, nas slabi in hromi za nov zgodovinski izziv, zato edino urgentno zdravilo in poživilo. Če se nam ta ne posreči, so in bodo tudi vse druge zaman.

Prof. dr. Anton Stres

Teološka fakulteta

Vrednote kot pogoj za naš obstoj

Premislek o vrednotah, ki naj dajejo vsebino našemu življenju in življenju naših sodobnikov, je vedno smiselno in potreben. V teh komajda ponovljivih zadnjih letih in desetletjih slovenske narodove osamosvojitve in lastne državnosti, zdaj pa vključitve v evropsko družino narodov pa je premislek o njih posebno aktualen. Potrebno je, da se jih jasno zavemo in jih tudi jasno poudarimo kot tiste orientacijske točke, ki jih pri zelo številnih dilemah, v katerih se bomo še znašli, in na mnogih razpotjih, na katerih si bomo izbirali smer, ne bi smeli nikoli izgubiti izpred oči.

Vrednote niso blago poljubne izbire

Vendar pa moram najprej poudariti, da vrednote niso porabniško blago, ki bi si ga lahko naročali po potrebi in poljubni odločitvi. Vrednote so vrednote samo tako dolgo, dokler jim priznavamo, da z njimi ne moremo manipulirati in jih poljubno spreminjati. Če pa postanejo porabniško blago, ki si ga po individualnih željah in potrebah izbiramo, sprejemamo, odlagamo in zamenjujemo, niso več vrednote v pravem pomenu besede, vsaj ne v tistem smislu, da bi lahko z njihovim uresničevanjem naše življenje postajalo bolj smiselno, vredno in bi dajale našemu življenju smisel in vrednost. Vrednote, o katerih govorimo, so tiste zadnje vrednote, ki ne morejo biti porabljene kot sredstvo za še kaj višjega in odločilnejšega. Zato govorim tukaj predvsem o najvišjih vrednotah, o moralnih in duhovnih vrednotah, ki so povezane z vrednoto dostojanstva vsake človeške osebe. Druge vrednote, ki so prav tako legitimne in potrebne, kot na primer biološke vrednote življenja in zdravja ter dobrega telesnega počutja, pa vrednote znanja, izobrazbe in poklicne uspešnosti, so vrednote samo tedaj in zato, ker vodijo k najvišjim, se pravi moralnim vrednotam dostojanstva človeške osebe.

Politične skupnosti so zgrajene na vrednotah človeškega dostojanstva

V zvezi s tem je treba spomniti na dvoje. Prvič, ni res, da je združena Evropa nastala predvsem ali celo samo zaradi gospodarskih interesov, pa čeprav se je začela v imenu sodelovanja med francoskim premogom in nemškim jeklom. Na začetku združevanja evropskih narodov sta čisto jasno navzoči in še bolj

odločilni moralna ideja in zahteva po miru, medsebojnem spoštovanju, sodelovanju in spravi. Torej se je Evropa začela združevati na podlagi skupnih vrednot in zato, da bi te vrednote ohranila in okrepila. Zato ni presenetljivo, da zavzemajo v evropski ustavni pogodbi vrednote tako pomembno mesto. Naštevajo jih preambula in nato jih še enkrat razčlenjuje cel drugi del ustavnega besedila kot seznam in podlago temeljnih pravic.

Drugič, ne samo združena Evropa, vsaka sodobna država kot takšna je država, ki ni nastala spontano in nezavedno, temveč je bila na začetku novega veka zavestno zamišljena in narejena kot demokratična, svobodoljubna in pravična država in se je v naslednjih stoletjih v tej smeri dopolnjevala. Sodobna svobodoljubna, demokratična in solidarnostna država je bila kot kulturna stvaritev narejena na podlagi moralne ideje dostojanstva vsake človeške osebe in zahtev oziroma pravic, ki jih vsak človek zaradi tega dostojanstva ima.

Zato je treba kljub vsem trditvam o sicer nespornem, a vendar relativnem sodobnem etičnem, svetovnonazorskem in vrednostnem pluralizmu poudariti, da ta pluralizem še vedno poteka znotraj še globlje vrednostne enotnosti. Brez te enotnosti evropsko združevanje ne bi bilo mogoče. To enotnost glede temeljnih vrednot je treba poudarjati, osvetljevati in razčlenjevati. Samo tako lahko skupni evropski dom ostane in samo tako lahko dobi ali ohrani Evropa »dušo«, kot se radi izražajo nekateri bruseljski politiki. Gre sicer za isto misel, ki jo je že v sedemdesetih letih večkrat izrazil in poudaril nemški pravnik in filozof prava Ernst-Wolfgang Böckenförde: »Svobodoljubna sekularizirana država živi od predpostavk, ki jih sama ne more zagotavljati.« Te predpostavke so ravno omenjene temeljne vrednote z vrednoto dostojanstva človeške osebe na čelu, iz te temeljne vrednote človekovega dostojanstva pa izhajajo jasne moralne zahteve za celotno področje sobivanja ljudi na vseh področjih njihovega življenja, pa tudi za odnos, ki naj ga ima vsak človek do samega sebe, do svojega lastnega dostojanstva.

Ni prihodnosti brez zvestobe temeljnim vrednotam

Kot pripadniki slovenskega naroda smo seveda zaskrbljeni in odgovorni za našo dediščino in svoj nadaljnji obstoj. Stoletja so naši predniki ohranili svojo identičnost in nihče od nas je nima pravice ogroziti. Zato jo je treba zavarovati z različnih strani. Ta, o kateri se danes pogovarjamo, zagotovo ni postranskega pomena. Med drugim lahko slovenstvo zavarujemo in ohranjamo samo, če bodo člani naše narodne in politične skupnosti odločno in zavestno izbirali prave in temeljne življenjske vrednote, vrednote, ki življenje krepijo, čeprav je dejansko ta besedna zveza o vrednotah, ki krepijo življe-

nje, pleonazem (vrednota, ki ne krepi življenja v vseh njegovih razsežnostih, je namreč lažna, navidezna vrednota). Še več. Samo če bo Evropa ostala na vseh svojih ravneh in na vseh območjih zvesta in zavezana načelom in vrednotam, ki jih je razglasila kot svojo vsebino in bistvo svoje identičnosti, se pravi načelom spoštovanja dostojanstva človeške osebe, načelu solidarnosti in subsidiarnosti ter spoštovanja kulturne identitete posameznikov in narodnih skupnosti, ki jo sestavljajo, smemo iti Slovenci v to novo evropsko avanturo. Kajti če bo Evropa ostala zvesta načelom enakosti ljudi, svobode in razumnosti, solidarnosti s šibkimi in spoštovanja kulturne identitete narodov, ki jo sestavljajo, se nam v njej ne bo treba bati za svoj obstoj.

Kolikor lahko tukaj govorim tudi z izhodišč krščanskega in posebej katoliškega verskega občestva ter njegovih vrednot, pa želim poudariti samo to, da so ista načela dostojanstva človeške osebe, solidarnosti in subsidiarnosti, ki jih poudarja preambula ustavne pogodbe Evropske unije, tudi temeljna načela družbenega nauka Katoliške cerkve in si bo torej tudi zato v združeni Evropi Katoliška cerkev še naprej prizadevala za spoštovanje in uveljavljanje teh vrednot: v Sloveniji sami in Evropski uniji. Ne glede na to, ali bo ali ne bo krščanstvo v preambuli ustavne pogodbe Evropske unije izrecno omenjeno, pa je že zdaj jasno, da je med družbenimi vrednotami, vrednotami medčloveškega sožitja in političnega organiziranja, ki jih za svoje razglša v ustavni pogodbi Evropska unija, in tistimi, ki za ta področja sledijo iz krščanskega pojmovanja človeka, vsebinsko sorazmerno globoko soglasje. Gre torej predvsem za to, da to, kar je zapisano in bo razglašeno, dejansko usmerja našo skupno prihodnost v Evropski uniji.

Dr. Darko Štrajn

Pedagoški inštitut

Šest pripomb k razpravi o vrednotah

1. Pojem »vrednote« nikakor ni enoznačen. V določenih rabah je to eden tistih pojmov, ki ustvarja iluzijo, da razumemo veliko več, kot dejansko razumemo. Na drugi ravni pa v rabah, ki pojem instrumentalizirajo – sam pojem pa je v tem pogledu produkt procesa, ki ga Bourdieu poimenuje »objektivizacija« – pojem vrednote sugerira obvladljivost družbene reprodukcije, razmerij in odnosov. Mimogrede: najhujše pri tem je, da se občasno v zgodovini res zgodi, da to celo uspe tudi v grozljivih razsežnostih: totalitarni režimi in organizacije so ljudem vcepili specifične vrednote in jih podredili svojim ciljem. Ne pozabimo, da sta fašizem in komunizem temeljila na visokih vrednotah – med drugim zlasti na patriotizmu. Seveda s tem nočem reči, da je vsako govorjenje o vrednotah nujno totalitarno, saj predvsem v vrsti socioloških opredelitev pojem »vrednote« omogoča vpoglede v družbeno realnost, prav tako ima v vsakdanji govorici, s katero je preprežena t. i. družbena praksa, sporazumevalno funkcijo. Gotovo pa kaže ohraniti pred očmi to, da prav pri govorjenju o vrednotah lahko zdrsnemo v totalitarni diskurz.
2. Če pa kljub vsem tem pomislekom sprejemem pogovor o »vrednotah«, potem menim, da je v slovenskem kontekstu treba obravnavati liberalizem z manj poenostavljanji ter prenehati z zavajajočim enačenjem liberalizma in konservativne ekonomskopolitične doktrine neoliberalizma. Ne govorim o kaki zdaj aktivni politični doktrini, kajti liberalizem je kot tak skorajda povsod izginil, saj je v razvitih **liberalnih demokracijah** kot nekaj samoumevnega pravzaprav vpisan v temelje dovolj širokega družbenega konsenza. Za Slovenijo tega ne bi mogli reči! Ne da bi navajal možno argumentacijo, naj poudarim, da je liberalizem temelj moderne etike, katere središčni pojem je avtonomni posameznik. Kolikor lahko Kanta prištevamo k tradiciji liberalizma, je napačna vsaka redukcija njegovega kategoričnega imperativa na različne inačice zapovedi, kakršna je »ljubi svojega bližnjega« ipd. S tem ko liberalizem poudarja svobodo kot izhodišče za konstrukcijo družbe, torej tudi v luči Kantovega moralnega zakona, zastavlja etično vprašanje kot nenehno obnavljajočo se dilemo, v kateri se razmerje z drugim rešuje v priznavanju njegove avtonomije. V liberalni etiki ni mogoče pozabiti na

dilematičnost etike, kot je to mogoče v dogmatičnih kodeksih, v katerih raven morale potlači etične probleme.

3. Kategorije ljubezni so glede na instanco liberalnih načel svobode, avtonomije, človekovih pravic itd. stvar zasebne sfere, lahko tudi stvar religije. Ljubezen kot načelo družbenega sožitja se neizogibno obrne tudi v svoje nasprotje.
4. V Sloveniji se je liberalizem kot temeljna naravnost (s človekovimi pravicami in dostojanstvom kot osrednjimi kategorijami) vidneje manifestiral v dejavnosti gibanj civilne družbe v osemdesetih letih. Prav ta gibanja so sprožila slovensko demokratizacijo v kontekstu javnega nasprotovanja političnim sodnim procesom, usmerjenemu izobraževanju, smrtni kazni, militarizmu, cenzuri medijev itd. V diskurzu slovenske nacionalne samostojnosti, v prerekanju med levico in desnico, v katerem obe strani prispevata k »izmišljeni tradiciji« (Habshawm) te samostojnosti, se potlačuje spomin na prav ta ključni zgodovinski prispevek k demokratizaciji. Nasledki tega gibanja so se vpisali v temelje stranke LDS, kar morda pojasnjuje »misterij« njenih uspehov. Drugo vprašanje, o katerem je mogoče razpravljati, pa je, koliko stranka v svoji realpolitični umeščenosti ohranja spomin na ta vidik svoje nastalosti?
5. V splošnem tarnanju nad domnevnim razpadom vrednot, ki ga je slišati od vsepovsod, se zdi kot, da bi pozabili, da imamo demokracijo – kajpak v kontekstu globalnega kapitalizma, ki se mu pač ni mogoče izmakniti. Odprto vprašanje pa je, koliko lahko majhna država blaži nekatere njegove neljube učinke. Hkrati se prav v okviru »potrošništva in množične kulture« kljub možnim pridržkom vendarle odvija ne samo distribucija materialnih dobrin, ampak tako široka distribucija kulturnih dobrin kot še nikoli poprej v zgodovini – kar velja tudi za Slovenijo.
6. Izganjalci liberalizma se najbolj vznemirjajo zaradi pomanjkanja »vzgoje« v šolah, še posebej zaradi domnevne odsotnosti domovinske in državljanske vzgoje. Ne da bi se spuščal v pojasnjevanje koncepta laične šole, ki se je uveljavil tudi v šolski reformi, naj samo poudarim, da je bilo le malokje drugje toliko storjeno kot prav pri državljanski vzgoji. Bila je vrsta posvetov, med njimi več mednarodnih, tudi s sodelovanjem Unesca in Sveta Evrope. Izšlo je več zbornikov na to temo in več števil revij, kot so School Field, Sodobna pedagogika in Časopis za kritiko znanosti, ki so bile v celoti posvečene tej problematiki. Pedagoški inštitut je izvedel mednarodno primerjalno

raziskavo v okviru asociacije IEA, na področju izobraževanja učiteljev pa je bilo opravljenih brez pretiravanja na stotine ur dela. Pri tem je jasno, da ob sodobnih metodah pouka, ki se naslanjajo na kognitivne pristope, in ob upoštevanju današnje informacijske realnosti otrok ni mogoče z ničimer indoktrinirati, mogoče pa jim je pomagati k oblikovanju zmožnosti kritičnega presojanja družbenih realnosti, k razumevanju vprašanj večkulturnosti, identitete itd. V luči teh pristopov so koncepti domovinske vzgoje ali domoznanstva (*Heimatkunde*) zastareli in tudi zagotovo ne bi učinkovali tako, kot bi si njihovi zagovorniki želeli.

Dr. Ivan Janez Štuhec

Teološka fakulteta

Prispevek k razpravi o vrednotah v okviru srečanj o prihodnosti Slovenije pri predsedniku države dr. Janezu Drnovšku

Človek in človeštvo sta si vrednostni red oblikovalo na podlagi izkušnje in racionalne refleksije živetega ter pričakovanega. Slovenci smo vso svojo zgodovino živeli na stičišču vseh civilizacijskih tokov, ki so sooblikovali današnjo podobo stare celine. Zlivanje različnih nazorskih horizontov nas je pomikalo zdaj v eno, drugič v drugo smer. Nazorski ekskluzivizmi so nas blokirali, notranje razprli in končno pripeljali do bratomora, ki nas vse kot mlinski kamen za vratom teži v naš čas. Ko danes merimo svoje dalje in se oziramo po prihodnjih evropskih obzorjih, si postavljamo vprašanje, kaj je tisto, kar nas druži, kje bomo razlike ohranili in kako bomo oblikovali ta prostor, ki nam je preostal od zgodovinskih posledic. Naš mladi polis je naš skupni prostor in morda je prav, da ga vzamemo za izhodišče, kajti iskanje druge platforme nas spet lahko zapelje v ekskluzivizem in idejni, če ne še hujši totalitarizem. Krščanstvo in z njim katolištvo ima v tem polisu dolgo domovinsko pravico. Če katera, potem je naša generacija krščanstvo sprejela neprisiljeno, kot osvobodilno bilko v času družbene prisile. Zato je katoličanu toliko bolj nerazumljiv vedno znova izražani antikatoliški afekt, ki je dobil celo pravno obliko v tisti zakonodaji našega sodobnega polisa, ki v največji meri vpliva na vrednostno lestvico mladih.

Za nas je tudi nesprejemljivo sleherno vzporejanje strukture Katoliške cerkve s političnimi totalitarnimi strukturami. Če je treba posebej poudariti, s katoliške strani, da je demokratična, pluralna in sekularizirana država za nas tisti življenjski prostor, v katerem se brez dvoma prepoznamo, naj bo to eksplícitno rečeno.

Temu naj dodam še drugo pomembno tezo, o kateri menim, obstaja prav tako veliko nesporazumov, tudi v katoliški miselnosti, namreč, da evropske vrednote niso samo krščanske, so tudi vrednote Bližnjega in Daljnega vzhoda, ki jih je prevzelo judovstvo, so vrednote egipčanske, grške, rimske in še kakšne manjše civilizacijske reke, ki je tekla po Mediteranu. Tu so tudi vrednote

romanskih, germanskih, anglosaksonskih in ne nazadnje slovanskih ljudstev, ki so gnetli to zgodovino, katere dediči smo. Če se danes zavedamo dostojanstva človekove osebe, mislim, da se ga premalo, lahko rečemo, da je pri tem krščanstvo vsekakor imelo in ima pozitivno vlogo. In prav iz razumevanja človeka izpeljujemo tiste vrednote, ki bi naj bile družbeno pomembne, da bi človek kot oseba v vseh svojih razsežnostih znotraj polisa najprej zaživel in biološko obstal, pozneje pa svojo ustvarjalno svobodo razvil do tistih dimenzij, ki so dosegljive samo človeškemu duhu.

Vsi se zavedamo, da obstaja etično nesoglasje, ko gre za vprašanje človeka, za njegov začetek in konec. Etični pluralizem je dejstvo, ki ga je treba sprejeti, hkrati pa se zavedati, da sobivamo na različnih ravneh in da je naš skupni nivo polis, v njem pravni red, etični minimum, kaj več že težko. Zato bi skušal razmišljati predvsem o tem, kako uveljavljati vrednote, ki so pogoj za državljansko sobivanje. Če vzamemo za izhodišče Hobbesovo misel o stalni agresivnosti vseh članov družbe drugega proti drugemu in njegov sklep, da je prva funkcija civilne zakonodaje pomirjevalna, potem mora pravni red zavarovati posameznika pred kolektivom in pred močnejšimi, oziroma socialna in pravična zakonodaja mora zavarovati najšibkejši člen družbe, saj je samo tako izraz družbene solidarnosti. Posameznik, ki ni zaščiten v svoji eksistenci, ki nima temeljne gotovosti pri duševnem in duhovnem razvoju, tudi ne bo mogel prispevati svojega deleža h kulturi sobivanja.

Drugi vidik sodobne države izhaja iz kantovske tradicije, ki vidi v pravnem redu predvsem usklajevanje posameznikovih svobod. Upoštevanje svobode vesti posameznika in jo uskladiti s skupnimi potrebami v družbi, je tista napetost, ki ostaja stalni izziv za iskanje mirnega sožitja. Civilni zakon zato nikoli ni in ne sme biti totalitaren, če postane, ga je treba nemudoma spremeniti in zaščititi posameznika, njegovo eksistenco in svobodo, zaščititi pa tudi demokracijo kot družbeni red, ki je nujno odprt sistem. Ko razpravljamo o vrednotah, se zavedamo, da smo na polju odprte scene in da lahko samo s stalno razpravo na podlagi argumentov pridemo do tistega minimalnega soglasja, ki je potrebno za sobivanje. Za tak proces bi si morali določiti pravila postopka, ki bi nas pripeljala do zavezujočih vrednostnih opredelitev. Gre za vprašanje etosa tolerance. Pri etosu tolerance je prvi pogoj, da se mnenje sogovornika resno upošteva, da se nesoglasje spoštuje in da se predpostavlja dober namen partnerja v dialogu oziroma da so vsi udeleženci dialoga radikalno enaki, da nima nihče privilegiranega položaja. To, kar ima težo, je prozornost argumentov, razvidnost racionalnosti, razkritost predpostavk lastne argumentacije, ki je dostopna kritični presoji udeležencev v razpravi. Samo taka vzajemna kri-

tičnost omogoča vedno večje soglasje o določeni moralni resnici, ki zasluži, da jo kot vrednoto vsi spoštujemo. Etos tolerance je tista drža, iz katere nastaja demokratična kultura, ki ne izhaja iz moči oblasti ali institucionaliziranega privilegija, ampak iz svobodnega državljana, ki soodgovorno živi v družbi soglasij in nesoglasij, v družbi stalnih napetosti in stalnih iskanj boljših rešitev. Etos tolerance je minimalni etos, ki je potreben za to, da družba živi in preživi. Preseže ga lahko samo zastojnska solidarnost, ki je v tem, da drugega sprejemem v njegovi resničnosti, tudi če je daleč proč od moje resnice. Etos tolerance ne pomeni, da smo dali prosti tek relativizmu in sleherni družbeni nezavezanosti. Ne, etos tolerance kot demokratična krepost je pot, ki jo je mogoče skupaj hoditi med družbenim fundamentalizmom in relativizmom, je pot, ki ima za cilj najti skupno vrednoto, za katero stoji spoznanje, da je neobhodno potrebna za to, da bivamo in sobivamo kakovostno, človekovemu dostojanstvu primerno.

V naši pretekli zgodovini, še posebej v polpretekli in tudi v najnovejši, nismo posvečali dovolj pozornosti etosu tolerance, zato je naša sedanja družbena in politična kultura relativno nizka. Na podlagi preteklih zgodovinsko nerazčiščenih ideoloških, političnih in vojaških konfrontacij smo nadaljevali kulturni boj, ki temelji na »našizmu« kot edinem kriteriju družbenopolitične integracije. Vzpostaviti temeljno zaupanje, da smo vsi državljani tega polisa, ki smo ga po letu devetdeset ustvarili radikalno drugače kakor kadar koli prej v naši zgodovini, je pogoj za nadaljnji tolerantni dialog o vseh skupnih rečeh, ki jih bomo v združeni Evropi in globalnem svetu premišljeno in dogovorjeno še kako pozorno morali poiskati, izostriti, ubesediti in z dejanji potrditi. Pobuda gospoda Janeza Janše, ki je postala institucionalizirana pobuda, je, gospod predsednik dr. Janez Drnovšek, obetaven začetek poti, ki je edino pravilna in mogoča, če dvomilijonski narod želi sebi in svojim sosedom kolikor toliko mirno gotovost, ali kakor pravi pesnik: »Žive naj vsi narodi, ki hrepene dočakat dan.«

Dr. Cirila Toplak

Fakulteta za družbene vede

Osebnostojanstvo

Osebnostojanstvo je nedvomno del nadreligioznega svetovnega etosa, pa vendar v naši družbi ni v ospredju. Gre za v sedanjih političnih in gospodarskih okoliščinah zapostavljeno in drugim vrednotam »žrtvovano« vrednoto, čeprav lahko bistveno vpliva na odnos posameznika do samega sebe in drugih ter (samo)podoba celotnega naroda. O osebnem dostojanstvu se malo govori in piše, kot da ni pomembno.

Osebnostojanstvo je univerzalna vrednota, saj izhaja že iz same človekove danosti, da se rodi kot človek, in njegovega samozavedanja kot mislečega in čutečega posameznika in pripadnika človeške vrste. Vendar pa osebnostojanstvo ni samo nekaj, kar nam gre, ampak nam ga morajo drugi tudi priznati. Ta vrednota je tako ponotranjena, da se človek racionalno niti ne zave, da je ogrožena, čuti le bolečino ponižanja.

Naše odnose vse premalo utemeljujemo na aksiomu, da je vsak med nami vreden spoštovanja zaradi neke svoje odlike ali več njih, ki nam jih ni treba spoznati, da bi mu jih priznali, ker je spoštovanje drugega neločljivo od njegovega človeškega stanja in ker je univerzalni skupni imenovalac enakosti ljudi biološko dejstvo, da smo ljudje. Ne zavedamo se, da vsakršna zloraba človeka, najsi bo politična, ekonomska, čustvena ali spolna, tepta njegovo osebnostojanstvo.

S ponižanjem se srečujejo že številni otroci, katerih starši podcenjujejo njihove zmožnosti razumevanja sveta ali pa jih ne sprejemajo takšne, kot so. Okorele izobraževalne in zaposlitvene hierarhije, usedline tradicionalizma v odnosih med spoloma in generacijami pozneje v življenju pomenijo vsakodnevni potencial zlorabe in ogrožanja osebnega dostojanstva. Zadnje ponižanje je agonija v imenu ohranjanja življenja za ceno njegove kakovosti namesto dostojanstvene smrti. Tistim, ki se odločijo razpolagati s svojim življenjem, pa v naši mentaliteti odrekamo dostojanstvo še po smrti.

Če posameznik ne razvije čuta za osebnostojanstvo oziroma mu ga okolje ne priznava, ne more razviti ali ohranjati zavesti o sebi kot o odrasli in odgo-

vorni osebi. Posledica pomanjkanja/odrekanja osebnega dostojanstva je hierarhična družba posameznikov s šibko samopodobo. To je včerajšnja družba, ki nam kot narodu ne daje dobrih možnosti v jutrišnjem svetu.

Realnost sodobne slovenske družbe je, da je posameznik prisiljen sklepati kompromise v škodo osebnega dostojanstva, da bi si zagotovil ali ohranil osnovno ekonomsko, politično ali čustveno varnost.

Delavke in delavci, ki se po desetletjih trdega dela za skromen zaslužek znajdejo med brezposelnimi, niso samo socialno ogroženi, ampak tudi ponižani. Z njihovo zmožnostjo preskrbeti svoje bližnje in sebe je izničeno tudi njihovo osebno dostojanstvo.

Kako naj slovenski državljani iz romske družine razvije ali ohrani osebno dostojanstvo, ko pa ga okolje odklanja kot partnerja pri igri, sošolca, soseda, novega člana družine, sodelavca, izvoljenega predstavnika oblasti?

Kako naj se počuti kot človek bolnik, čigar intima in nemoč sta nenehno na očeh vsem sotrpinom v prenapolnjeni bolnišnični sobi?

S koliko udarci in modricami se še lahko sprijaznijo žrtve nasilja v družini, s koliko ranami od psihičnega nasilja, ki so sicer nevidne, a se ne celijo? Četudi se imajo kam zateči, jih dvomeče okolje onečašča, birokratski pravni sistem pa razčloveči.

O osebnem dostojanstvu sem se namenila govoriti ne le zato, ker ga doživljam kot »žrtvovano« vrednoto, ampak tudi zato, ker verjamem, da gre za vrednoto, katere uveljavitev bi slovenski družbi prinesla pozitivne posledice navznoter in navzven. Država bi lahko z modrim usklajevanjem navidezno protislovnih politik spodbujanja svobode in ohranjanja enakosti ter njihovim doslednim ureničevanjem varovala posameznikovo osebno dostojanstvo. Predvsem bi mogla z ustreznimi programi in politikami doseči, da bi bili kompromisi, ki jih sklepamo med svojim osebnim dostojanstvom in vseh vrst varnostjo in potrebami, manj boleči.

Pri izobraževanju imam v mislih prenovo pedagoških pristopov in ozaveščanje mladih o pomenu tako samouresničevanja kot zaposljivosti pri izbiri poklica. Pri zaposlovanju bi morali uglasiti uveljavitev svežih progresivnih zmožnosti mladih z izkušnjami in modrostjo starejših. V zdravstvu potrebujemo takšne gmotne možnosti in odnose, da bolnika, čigar dostojanstvo je zaradi njegovega

stanja že tako ogroženo, ne bi poniževale še razmere. V gospodarstvu se politike ne bi smele osredotočati na gašenje stečajnih požarov s socialno miloščino, ampak na preprečevanje socialne ogroženosti. Nasploh pa bi si morali prizadevati za manj hierarhično in na večjem medsebojnem spoštovanju temelječo komunikacijsko kulturo v izobraževalnem procesu, na delovnem mestu, med spoloma, med generacijami in v vseh oblikah partnerstva, ki posamezniku prinašajo čustveno izpolnitev in varnost.

Priloga

SODELUJOČI NA POGOVORU O PRIHODNOSTI SLOVENIJE

I. Nosilci uvodnih tem

dr. Tine Hribar, filozof

dr. Jože Krašovec, akademik

ga. Alenka Puhar, sociologinja in publicistka

dr. Niko Toš, redni profesor na Fakulteti za družbene vede

dr. Mirjana Ule, redna profesorica na Fakulteti za družbene vede

II. Vabljeni k razpravi

dr. Frane Adam, redni profesor na Fakulteti za družbene vede

dr. Andrej Bajuk, predsednik stranke Nova Slovenija

dr. France Bernik, član SAZU

dr. France Bučar, predsednik Slovenskega panevropskega gibanja

dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič, izredna profesorica na Fakulteti za socialno delo

dr. Aleš Debeljak, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede

mag. Geza Erniša, škof Evangeličanske cerkve v RS

dr. Slavko Gaber, minister za šolstvo, znanost in šport

dr. Alojz Ihan, izredni profesor na Medicinski fakulteti

g. Janez Janša, predsednik Slovenske demokratske stranke

ga. Alenka Jeraj, predsednica Socialdemokratske mladine

dr. Janez Juhant, redni profesor na Teološki fakulteti

g. Luka Juri, član Mladega foruma ZLSD

g. Milan Kučan, nekdanji predsednik RS

dr. Marko Milosavljević, Fakulteta za družbene vede

dr. Anica Mikuš Kos, predsednica Slovenske filantropije

dr. Janek Musek, redni profesor na Filozofski fakulteti

g. Borut Pahor, predsednik Državnega zbora RS

g. Tone Peršak, predsednik Društva pisateljev Slovenije

mag. Anton Rop, predsednik vlade RS

dr. Ivan Rozman, rektor Univerze v Mariboru

mag. Tanja Salecl, direktorica Urada za enake možnosti
dr. Svetlana Slapšak, izredna profesorica na Filozofski fakulteti
g. Jože Snoj, pisatelj
g. Janez Stanovnik, nekdanji predsednik predsedstva SRS
dr. Anton Stres, redni profesor na Teološki fakulteti
g. Janez Sušnik, predsednik Državnega sveta RS
dr. Darko Štrajn, znanstveni svetnik na Pedagoškem inštitutu
g. Stane Štraus, predsednik Mladih liberalnih demokratov
dr. Ivan Štuhec, izredni profesor in prodekan na Teološki fakulteti
doc. dr. Cirila Toplak, docentka za področje politologije, Fakulteta za
družbene vede
doc. dr. Samo Uhan, visokošolski učitelj na Fakulteti za družbene vede
dr. Boštjan Žekš, predsednik SAZU

**Pogovori o prihodnosti Slovenije
pri predsedniku republike**

II. pogovor

O VREDNOTAH

Ljubljana, 19. novembra 2003

**IZDAL IN ZALOŽIL
URAD PREDSEDNIKA REPUBLIKE SLOVENIJE**

**LEKTORICI
Nuša Mastnak, Majda Tome**

**OBLIKOVALEC
Rudi Uran**

**TEHNIČNI UREDNIK
Rudi Uran**

**RAČUNALNIŠKO OBLIKOVANJE TEKSTA
Kramberger & Uran**

**MULTIMEDIJSKA OBDELAVA
VEMIZ MEDIA video produkcija**

**TISK
Dravska tiskarna Maribor**

**NAKLADA
800**

